

2010 JÚN. 17



55 983
93/99 FI H49
2010/3

HONISMERET

A HONISMERETI SZÖVETSÉG FOLYÓIRATA

XXXVIII. ÉVFOLYAM



HONISMERET

XXXVIII. évfolyam • 3. szám
2010. június

Kiadja a
HONISMERETI SZÖVETSÉG

Szerkesztőbizottság:
ANDRÁSFALVY BERTALAN
BARTHA ÉVA CSORBA CSABA
FEHÉR JÓZSEF
GÁLNÉ JÁGER MÁRTA
HÁLA JÓZSEF KOVÁTS DÁNIEL
SEBESTYÉN KÁLMÁN
SELMECZI KOVÁCS ATTILA
SZABÓ FERENC
SZÉKELY ANDRÁS BERTALAN
TOLNAY GÁBOR ZIKA KLÁRA

Szerkeszti:
HALÁSZ PÉTER

Szerkesztőség:
Budapest V., Magyar u. 40.
Postacím: 1251 Budapest, Pf. 101
Levelezési cím: 1370 Budapest, Pf. 364
Tel/fax: 36-1-327-7761
Internetes elérési cím:
www.honismeret.hu
INDEX 25387 E-mail:
honism@interware.hu

Megjelenik

az

Oktatási és Kulturális
Minisztérium

a

Nemzeti Kulturális Alap

a

Magyar Nemzeti Múzeum

és a

Magyar Művelődési Intézet
és Képzőművészeti Lektorátus

támogatásával.

Előfizetési díj egy évre 1980 Ft,
fél évre 990 Ft,
az egyes számok ára 460 Ft.
Előfizetésben terjeszti
a Magyar Posta Rt. Hírlapüzletága
1008 Budapest, Orczy tér 1.
Előfizethető
valamennyi postán, kézbesítőknél
a 11991102-02102799 számlán,
e-mailen: hirlapelofizetes@posta.hu,
faxon: 303-3440.
További információ: 06 80/444-444

Kézirat-előkészítés:
Lengyel Ágnes

Nyomdai munkák:
Opticult Bt. (Kovács Gyula),
EIO-Print Nyomdaipari Kft.
ISSN 0324-7627 (nyomtatott)
ISSN 1588-0672 (online)

E SZÁMUNK MUNKATÁRSAI

Bakos György egyesületi elnök, Kőszeg
Bariska István ny. levéltárigazgató, Kőszeg
Beluszky Pál dr., az MTA Regionális Kutatások
Központja, Közép- és Észak-Magyarországi
Tudományos Intézete tudományos tanácsadója,
Budapest

Bódisné Janka Irma nyugalmazott polgármester,
Aggtelek

Bokányi Péter dr. irodalomtörténész, Kőszeg
Dániel Erzsébet CSEMADOK-titkár, Nána
Deák Ernő, a Bécsi Napló főszerkesztője, Bécs
Debreczeni-Droppán Béla történész-levéltáros,
Budapest

Erdődi Rudolf

Frankovics György néprajzkutató, Pécs
G. Kovács László történész, Budapest
Gergelyné Bodó Mária tanár, Szeged
Ginczli Lajosné iskolaigazgató, Hatvan
Halász Péter, a MMIKL főtanácsosa, Budapest
Horváth Sándor néprajzkutató, Szombathely
Káldos Gyula ny. könyvtáros, Celldömölk

Katona M. István újságíró, Vác

Király Katalin, a Szlovák Közművelődési Központ
igazgatója

Kókai Magdolna muzeológus, Jászberény
Kós Károly (1883–1977) építész, grafikus, író,
politikus

Kozma Gábor újságíró, Szombathely

Küllös Imola néprajzkutató, Budapest

Máté Györgyné tanító, Hatvan

Mukicsné Kozár Mária néprajzkutató, Szombathely

Némethy Mária újságíró, Szombathely

M. Pázmány Kata művelődésszervező, Budapest

Rásky Mihályné ny. szakfelügyelő, Felsőörs

Sebestyén Kálmán dr. történész, Budapest

Somogyi László dr. történész, Ausztria

Szecsó Károly dr. ny. levéltáros, Eger

Székely András Bertalan dr. az OKM vezető
főtanácsosa, Budapest

Udvarhelyi Nándor geológus, Miskolc

Zsámboki Árpád ny. főtanácsos, Szombathely

Zsiga Tibor dr. ügyvéd, történész, Szombathely

A Honismereti Szövetség köszönetet mond mindazon
szerzőknek, akik Alapítványunk javára lemondtak
tiszteletdíjukról.

Az első borítón a kőszegi Hősök Tornya látható.
(Debreczeni-Droppán Béla felvétele)

TARTALOM

Köszöntjük a XXXVIII. Honismereti Akadémiát

- Az ezeréves Vas megye. Kovács Ferenc országgyűlési képviselővel,
a Vas megyei közgyűlés elnökével beszélget *Kozma Gábor* 3
- Aki idejön, a történelem leheletét érzi mindenhol.
Huber Lászlóval, Kőszeg polgármesterével beszélget *Némethy Mária* 5

ÉVFORDULÓK

- Gondolatok a trianoni traumáról (*Halász Péter*) 7
- Nyögte Mátyás bús hadát Bécsnek büszke vára? (*Deák Ernő*) 8
- 275 éves a selmebányai bányatisztképző iskola (*Udvarhelyi Nándor*) 13
- A százhuszonöt éves Erdélyi Magyar Közművelődési Egyesület (*Sebestyén Kálmán*) 13
- Mi történt Szomorócon? A „legbátrabb falu” korabeli eseménytörténete (*Dr. Zsiga Tibor*) 17

ISKOLA ÉS HONISMERET

- Magyar költők jalkiáltása Trianonért
(*Ady Endre, Babits Mihály, Kosztolányi Dezső, Juhász Gyula, József Attila*) 23
- Hagyomány az iskolai olvasókönyvekben, munkáltató füzetekben (*Rásky Mihályné*) 26

SORSKÉRDÉSEINK

- Kiáltó szó Erdély, Bánság, Körösvidék és Máramaros magyarságához! (*Kós Károly*) 30
- Baranya és a pécsi szénbányák kérdése a párizsi békekonferencián (*Frankovics György*) 33
- Lobogó őrlángjaink a nyugati végeken (*Székely András Bertalan*) 39

EMLÉKHELYEK

- Vas megyei üdvözlet (*Dr. Bokányi Péter*) 47
- Sághegyi Trianoni Kereszt (*Káldos Gyula*) 52
- Az Írottó Natúrparkért Egyesület (*Bakos György*) 56

HAGYOMÁNY

- A horvátoknak nem alkonyult be
– Dumovits Istvánval, Horvátzsidány plébánosával beszélget *Horváth Sándor* 62

TERMÉS

- Besenyő–magyar kötődések a középkorban (*Dr. Somogyi László*) 67
- Órség – az ellentétek szűkmarkú, szép földje (*Dr. Beluszky Pál*) 69
- Pável Ágoston és követői (*Mukicsné Kozár Mária*) 76
- A kőszegi gimnázium 333 évéről (*Bariska István*) 79
- Tűzvész Aggtelek faluban (*Bódisné Janka Irma*) 84

KRÓNKA

„Múltunk ismerete nélkül, nem épülhet jövő” – Húszéves a Vas Megyei Honismereti Egyesület (<i>Zsámboki Árpád</i>)	87
Út és szolgálat – Nádasdy Lajos helytörténész köszöntése (<i>Káldos Gyula</i>)	91
Mándli Gyula, a honismereti munka elkötelezettje (<i>Katona M. István</i>).....	93
Mit viszünk a múltból a jövőbe? Az Újhatvani Óvoda és Általános Iskola hagyományörző munkájáról (<i>Máté Györgyné– Ginczli Lajosné</i>)	95
Szegeden ülésezett a Honismeret szerkesztőbizottsága (<i>Gergelyné Bodó Mária</i>)	96
Dr. Erdődi Lajos, a nép ügyvédje (<i>Erdődi Rudolf</i>)	100
Regionális Honismereti Társulás alakult Párkányban (<i>Dániel Erzsébet</i>)	
<u>In memoriam</u>	
Csetri Elek (<i>Sebestyén Kálmán</i>)	100
Lami István (<i>Király Katalin</i>)	100

KÖNYVESPOLC

Misóczki Lajos: A vallás- és egyházügy a Rákóczi szabadságharc idején (<i>Szecskó Károly</i>).....	104
Győri Jánosné: Győri János élete és munkássága (<i>Kókai Magdolna</i>)	105
Juhász Katalin: Tiszta sorok (<i>M. Pázmány Kata</i>)	105
Kóka Rozália: Napsugárkisasszonyok (<i>G. Kovács László</i>)	107
Balázs Livia – Lanczendorfer Zsuzsanna: Ósdi állatosdi (<i>Küllős Imola</i>)	108
HONISMERETI BIBLIOGRÁFIA	110

Tisztelt Szerzőink!

A Honismeret folyóirat nyomdai előállításánál könnyebbé szeretnénk tenni a munkát, ezért a korrekció megkönnyítésére esetenként gyorsíthatja a megjelenést, ha a közlésre szánt írásokat hajlékony (flopy) lemezen vagy CD-n küldi el számunkra. Ezeket azonban csak magyar ékezetekkel ellátva és (a tördelés számára leginkább megfelelő) WORD rtf-kiterjesztésű formátumban tudjuk használni. A szöveget kinyomtatva is kérjük. Ha képeket küldenek, azokat JPG-formában mentse. Akár lemez, akár e-mail esetén, cikket csak pontos névvel és címmel ellátva tudunk fogadni.

Köszönettel a Szerkesztőbizottság

A Honismeret folyóirat megvásárolható:

Budapesti Teleki Téka, a Teleki László Alapítvány könyvesboltja
(1088 Bp. VIII., Bródy Sándor u. 46. Tel.: 1-266-0857)

Unitárius Könyvesbolt (Bp. V., Alkotmány u. 12. Tel.: 1-311-2241)

Köszöntjük a XXXVIII. Honismereti Akadémiát

Kőszeg, 2010. június 28–július 2.

Az ezeréves Vas megye

Kovács Ferenc országgyűlési képviselővel,
a Vas megyei közgyűlés elnökével beszélget *Kozma Gábor*



• *Elnök úr. Önt sokan úgy ismerik az országban, mint a sítkéi rockfesztiválok egyik elindítóját. És úgy is, mint a kastélyprogram lelkes hívét, a megye értékeinek mentőjét. Miképpen fonódott ez össze személyes sorsával, miként vált igazi vasivá?*

Kisgyermekkorom óta mindig izgattak a régi épületek, várak, kastélyok, udvarházak romantikus külső és belső terei. Sashalmon, ahol felnivelkedtem, nem messze a szülői házunktól volt a Cziráky kastély, amelynek melléképületeiben nagyokat játszottunk testvéremmel és barátainkkal. A későbbiek során úgy alakult a sorsom, hogy családi kapcsolataimon keresztül megismerhettem Mezőhegyesen a méntelep csodálatos istállóit, fedett lovardáját és kaszárnyaépületeit. Innen kezdve talán már tudatos volt, hogy ahogy növekedtem egyre tudatosabban kerestem a régi izgalmas épületeket. Szinte természetes tekinthető, hogy amikor 1980-ban a Magyar Televízió a Hét című műsorában meghirdette a Vas megyei kastélyprogramot, rögtön jelentkezünk rá feleségemmel és barátaimmal. Vas megyének alapvetően az a szerencséje, hogy számos olyan nagyformátumú személyiséget adott, akik tovább láttak a jelennél, értették és érezték is a felelősséget hazánk valamennyi értéke iránt.

Sokan vallják magukat nagy rendszerváltó baloldalinak, de úgy gondolom, hogy az igazi bátorság az volt, hogy 1980-ban valaki ki merje mondani azt, hogy a hajdani arisztokrácia, nemesség által épített épületállomány az egyetemes magyar örökség kiemelkedő része. *Dr. Bors Zoltán* megyei tanácselnök olyan kastélyprogramot mert elindítani, melyen keresztül sok-sok épület gazdát és új funkciót talált és így megmenekült. Azt, hogy *Fazekas Pétert*, akkori megyei főépítésszt személyesen is ismerhettem, életem meghatározó élményeihez sorolom, s úgy gondolom ennek hatására lettem elkötelezettje az örökségvédelem tudatos képviselőjének. Az általuk megkezdett munka folytatását a megyei közgyűlés elnökeként is kötelességemnek érzem, s remélem, hogy az utánunk következő generációnak is lesznek olyan tagjai, akik a műemlékvédelemnek elkötelezett hívei.

• *Ezeréves a megye: miként emlékeznek, milyen programokat szerveznek?*

A magyar történelem talán legnagyobb alakítója Szent István királyunk, akinek zsenialitását nem csak az jelzi, hogy még mindig magyarul beszélünk és él a magyar kultúra, hanem az is, hogy az általa létrehozott közigazgatási egységek az egész Kárpát-medencében ezer éven keresztül túlélték a történelem nagy viharait, gyakorlatilag a mai napig működnek. Az ezeréves megyerendszer létrehozásának jubileuma alkalmából Vas megyében 2010-ben tartjuk azt az ünnepségsorozatot, melyen keresztül próbáljuk bemutatni megyénk ezer év alatt létrejött értékeit. A Savaria Múzeum munkatársai *dr. Zágorhidy Czigány Balázs* vezetésével tudományos alapossgú megyekutatást folytatnak, mely alapján remélhetőleg e témakörben egy könyvet is meg tudunk majd jelentetni.

• *Jeles személyiségeket adott a hazának ez a megye. Őrzik emléküket?*

A tíz évszázad alatt számos kiválóság született megyénkben, akik meghatározó személyiségei lettek a magyar történelemnek: politikusok, hadvezérek, egyházi méltóságok, ország-nádorok, írók, költők, zenészek hosszú sorát tudnám felsorolni.

Ambrus Lajos, az Egyházashetyén élő író egy helyütt írásában azt írja, hogy: „Vas megye a géniuszok szülőföldje”. Úgy gondolom az állítása nincs messze a valóságtól, mert ki vitatná el mondjuk *Tinódi Lantos Sebestyén*, *Weöres Sándor*, *Nagy Gáspár*, *Berzsenyi Dániel* nagyságát. Hogy a hölgyeket sem hagyjam ki: *Bezerédy Amália*, *Dukai Takách Judit* nevét is megemlítem. Az országformáló nagy politikusok közül *Nádasdy Tamás* és *Nádasdy Ferenc* grófok, *gróf Batthyány Lajos* és *Szél Kálmán* nevét emelném ki a sok közül.

Meg kell, hogy említsem *Magyari István* nevét, aki „Az országnak romlásáról” szóló vitáirátával a reformáció elindítója volt Magyarországon.

• *Őn a híres sitkei rockfesztiválok egyik elindítója, főszervezője is. Büszke rá?*

Igen, nagyon. A sitkei rockfesztivál, amely a Sitkei kápolna megmentéséért indult, 25 éve tart. Az évek során a Nyugat-Dunántúl egyik legkiemelkedőbb eseményévé vált, s az egész országban ismertté tette Sitkét. Úgy gondolom, példaértékű az az összefogás, amely a cél érdekében létrejött a községben, ennek eredményeként megvalósult a kápolna teljes felújítása, s lehetővé vált sok köztéri szobor és számos műemléképület megmentése, felújítása, illetve a rekonstrukciók támogatása.

Sitke a társadalmi és a közös cselekvésnek a mintapéldája. Azért hiteles hely, mert az emberek önmaguk akarták és akarják megoldani egy romos kápolna megmentését. Ez a kulturális rendezvénysorozat a látogatók számára azért vált hitelessé, mert kézzelfogható eredménye van az általuk váltott belépőjegyek árának értelmes felhasználásának. Köszönettel tartozunk azoknak a társadalmi munkát végzőknek, akik 25 éve segítik ennek a csodának a működését, létezését. Kevésbé ismert, hogy a Sitkei-család is számos közszereplőt adott hazánknak, amit Rúzsa Károly kutatásai is igazolnak.

• *Ha azt mondom, jellegzetesen vasi, mit emelne ki?*

Mindenképp az emberek hétköznapi dolgokhoz való hozzáállását. Becsülöm azokat, akik hisznek a mindennapi elvégzett munka fontosságában. A megyét járva ennek a hitvallásnak az eredményét látom a városokban és a falvakban egyaránt. A vasi mentalitás, a vasi identitás-tudat számos eredményt produkált, sokan irigykednek arra, hogy milyen jó dolog Vas megyében élni. Ez azért van így, mert itt az emberek tesznek azért, hogy ez így legyen.

• *Mire büszke leginkább? Fontosnak tartja a honismeretet?*

A honismereti mozgalomban az a szép, hogy természetesen működik. Azért becsülendő, mert nem egy állam vagy önkormányzat által kirott feladatról van szó, hanem olyan önkéntes munkáról, amelyet azért végeznek, mert jelentősnek, fontosnak tartanak. A honismereti munka a megyei közgyűlés számára is fontos, ezért kiemelt figyelmet fordít arra, hogy a Vasi Szemle folyóirat gazdag tartalommal jelenhessen meg olvasói előtt.

• *„Vas megye, a nyitott kapu.” Mit takar ez a szlogen?*

Minden egyes hagyaték, amely értéket őriz meg és értéket hagy a következő generációkra nemcsak a megyének, hanem az egész magyar nemzetnek fontos. Pável Ágoston hagyatéka kiemelkedik azon körből, melyet Vas megyében kezelünk. Úgy gondolom, hogy a nevével jelzett díj, amelyet a megyei közgyűlés alapított, egyik legkomolyabb elismerés azoknak a személyeknek, akik e szakmai területen kiemelkedőt alkotnak. Vas megye attól ezer arcú, hogy tájegységileg markánsan megkülönböztethető, gyönyörűbbnél gyönyörűbb természeti egységei vannak: az Őrség, a Kemenesalja, a Rába-völgye, az Irott-kő-hegység, a Vasi Hegyhát, a Répce-völgye tájegységei is mind-mind, szebbnél-szebb részletekkel rendelkeznek. Azonban az itt lévő legnagyobb érték az itt élő emberek, nemzetiségek sokszínűsége. Vas megye művelődése elképzelhetetlen az itt élő horvátok, szlovének, romák és német ajkúak gazdag kultúrája nélkül. Ezeknek a befogadása teszi Vas megyét valóban nyitottá minden szép és érdekes újdonság iránt is.

• *Kiterjedt kapcsolatokat ápol az Ön által vezetett közgyűlés a határon túliakkal. Ez kiemelt terület?*

A Vas Megyei Közgyűlésnek külön felelőssége az elcsatolt területeken élő magyarokkal való kapcsolattartás, mely csak akkor lehet teljes, ha mi itt igazoljuk, hogy tiszteljük a nálunk élő kisebbségek kultúráját is. A nemzetközi kapcsolatok magukban hordozzák egy sikeres megyei marketing felépítésének a lehetőségét is, melyeken keresztül valóban az európai Unió szerves részévé válik megyénk. A csehországi Zlín Régióval kialakított testvérmegyei kapcsolatnak köszönhető, hogy idegenforgalmilag kiemelkedő helyszíneinket egyre nagyobb számban látogatják cseh vendégek is. Minden egyes együttműködés más-más értéket képvisel és ezek az értékek sok lehetőséget rejtenek magukban a közösen ki-tűzött uniós forrásokból táplálkozó fejlesztési célok elérésében. Ilyen nagy nemzetközi együttműködések eredményeként valósulhat meg az M9 közlekedési folyosó, mely a skandináv államokból kiindulva – Vas megyén keresztül – az Adriai-tengerig épül ki. Ez az Európai Unió középtávú közlekedési koncepciójának legnagyobb projektje.

Aki idejön, a történelem leheletét érzi mindenhol

Huber Lászlóval, Kőszeg polgármesterével beszélget
Némethy Mária



Kőszeg történelmi kisváros, de Magyarországon van még hasonló 12 ezer lakosú város. Mitől más, különleges Kőszeg?

Sok mindentől, mert nem egy tipikus magyarországi kisváros. Néhány különleges jellemzőjéből megéri, miért mondom ezt. Kőszeg volt a Vas Vármegye egyetlen szabad királyi városa, ráadásul 200 évig osztrák zálogjogként közvetlen Habsburg fennhatóság alatt állt. Ezért is van a városháza – amely ma az országhatáron belül a legrégebbi városháza – dísztermének fala Habsburg uralkodók portréival díszítve. Kőszeg polgárváros volt a kora középkor óta. Ezek a hagyományok élnek tovább ma a nagy számú civil szerveződésekben. Itt működik, ad koncerteket például az ország legrégebbi kórusa, a Concordia-Barátság Énekegyesület, amely 2009 októberében ünnepelte fennállása 150. évfordulóját. Gróf Széchenyi Ödön országos mozgalma nyomán a város magisztrátusa 1868. augusztus 23-án alapította a Kőszegi Önkéntes Tűzoltó Egyesületet. Nálunk a 11 órás harangszó minden nap emlékeztet arra, hogy a török hódítások idején elődeink, Jurisics Miklós vezetésével megvédték Bécsset és a keresztény Európát. Szulejmán szultán személyes felügyelete mellett 19 heves támadást állt ki a vár, amit kisszámú katonaság, a város polgárai és a környékről idemenekült jobbágyok védtek. Az utolsó roham után az éhségtől sokat szenvedő janicsárok fellázadtak, az ostrom feladására kényszerítették Ibrahim nagyvezírt. A hagyomány szerint az utolsó seregrész 11 órakor hagyta el a környéket, ennek emlékére szólnak meg a város harangjai 1777 óta minden nap 11 órakor. Az ostrom utáni újjáépítés során nyerte el nagyjából mai formáját az erődítményrendszer, majd következett a város két évszázadon át tartó legvirágzóbb időszaka: a Bécsset az Adriai-tengerral összekötő távolsági kereskedelem egyik fontos állomása lett, s ez rendkívül kedvezett Kőszeg akkori legfontosabb termékének, a bornak. A XVI. század végén már céhekbe tömörült iparosok nagy számban dolgoztak a környék és távolabbi vidékek számára. Ez a gazdagság és a távoli területekkel való szoros kapcsolat tükröződik az ország egyik legszebb terének, a Jurisics térnek a polgárházaiban. 1724–1869 között Nemesi Ítéletötábla működött Kőszegen melynek hatásköre 11 vármegyére terjedt ki. Az sem mondható el minden történelmi kisvárosról, hogy híres bortermelő vidék volt. Kőszegről és környékéről még Németalföldre is eljuttottak borok. Ennek őrzője ma a világon egyedülálló *Szőlő Jövésnek Könyve*, amely az idén immár 270 esztendő. Ebben 1740 óta lehet követni a Szent György-napi szőlővegetációt és időjárását. Ma szakemberek kutatják, témája klimatológiai tudományos tanácskozásonak is.

Vonzó a város szubalpin klímája. A két háború között ezért épült ide a tisztai üdülő, majd évtizedeken át asztmás gyerekek gyógyhelye volt városunk. Több tudós élt itt, botanikai ritkaságaink vannak a környező szép hegyekben. Úgy tudnám összegezni: a város rendkívül szép természeti környezetben fekszik, benne a múlt építészete, történelmi városképe megőrződött. Aki ide jön, a történelem leheletét érzi mindenhol a térség ékszerdobozának nevezett Kőszegen.

Az első világháborút lezáró békeszerződés kerek évfordulójára emlékezünk majd a nyáron. Trianon traumája milyen hatással volt Kőszegre?

Ugyanaz játszódott le nálunk kicsiben, mint az országban nagyban. Kőszeg járási székhely volt, de akkor körzetének kétharmadát elveszítette. Az 53 településből 17 maradt meg magyar oldalon. Trianon gazdaságilag megroppantotta a várost. Fontos vásárhely volt, erős kézműiparral. Trianon után az ipar és kereskedelem 80–90 százalékban visszaesett. A város vezetése akkor a turizmust helyezte a fókuszba, annak fejlesztését tartotta kitérési pontnak. Több országos szervezet üdülője és vendéglők, szállók sokasága létesült. Aztán következett a második világháború, s utána a szabad mozgás korlátozásával végképp leáldozott ennek. Hiszen évtizedeken keresztül szigorúan ellenőrzött módon lehetett csak ide, a határsávba bejutni. A rendszerváltás óta próbáljuk folytatni az elődök hagyományát. Nem véletlen, hogy itt alakult meg az ország első natúrparkja, az Írottkö Natúrpark.

Az elődök büszkék voltak arra is, hogy Kőszeg iskolaváros. Ma is elmondható ez róla?

Kőszegről több mindent elszipkáltak a szocializmus időszakában. Szombathelyre vitték innen a tanítóképzőt, megszüntették a monarchia egyik legrégebbi katonai alreáliskoláját. Ennek ellenére őrizték

az iskolavárosi múltat. Vas megye legrégebb gimnáziuma, a Jurisics Miklós Gimnázium. 1677-ben Széchényi György érsek alapította. A jezsuiták, majd bencések működtették, ma az önkormányzat tartja fenn. A ráfordított évi 50 millió forint már-már meghaladja a város teherbíró képességét, mégsem mondunk le róla, s büszkék vagyunk arra, hogy két tannyelvű oktatása nagy vonzerő, évek óta megszokott ide a túljelentkezés. A megyében egyedül ebben a középiskolában működik az Arany János Tehetség-gondozó Program. Ugyanakkor boldogság számunkra, hogy egyetemi város lett az elmúlt évben Kőszeg. A Corvinus Egyetem kihelyezett tagozata működik itt, tavaly óta a „kulturális örökség menedzsment és fenntartható fejlődés” képzés. A város által támogatott ISES Alapítvány határon átnyúló Híd-egyetemmet is szeretne létrehozni itt Stadtschlaininggal közösen, uniós támogatással.

Ottlik Géza révén is híres iskolaváros Kőszeg, hiszen itt játszódik híres regénye, az Iskola a határon.

Valóban, Ottlik Géza itt tanult Kőszegen, a katonai alreálban, s nagyrészt itt játszódik híres regénye. Ez az irodalmi rang kötelez bennünket. Ezért megyei segítséggel hamarosan megnyílik a Pannon Irodalmi Ház a Jurisics téren, amely Ottlik emlékház is lesz egyúttal. Az Életünk irodalmi, művészeti folyóirat szerkesztőségével komoly irodalmi életre van itt kilátás.

Műemlékekben gazdag a város, de aki járja az utcáit, szemlélődik, észreveszi: mintha nem jutna pénz ezekre.

Ez valóban így van. Kőszeg az országnak az ötödik legtöbb műemlékkel rendelkező városa, de az állam pénzt nem ad ennek a vagyonnak a megóvásához, a felújításokhoz. A műemlékek ugyanakkor szigorú követelményeket támasztanak a felújításokat, átalakításokat megvalósítani akaróknak. Ezek a néha szinte teljesíthetetlen feltételek elriaszthatják a befektetőket. Az előírások mellé jó lenne pénzt is adni, ahogy más országokban történik. Pályázati lehetőségeket kiaknázva próbáltunk megtenni mindent azért, hogy Kőszeg, amely egyben nemzetünk kulturális kincse, öröksége, mégis szépüljön. Néhány éve a Fő tér újult meg, az idén pedig két nagy projektből, uniós támogatással a történelmi belváros, azaz a Jurisics tér és környéke, valamint a Jurisics-vár szépülhet meg. Több éves előkészítő munka fekszik mindkét projektben. Noha az idei év a régészeti feltárások és a felújítások éve lesz, mely jövőre is folytatódik, de azután mindenképpen érdemes lesz ellátogatni majd Kőszegre. A várban nyugati színvonalú kiállítóhelyek lesznek, a történelmi belváros pedig még hangulatosabb lesz, több funkcióval fog bővülni, mely kiszolgálja majd a változatos igényeket.

A turizmus ma Kőszeg húzóágazata. Ezen a téren is terveznek változtatásokat?

Itt jött létre az ország első natúrparkja, az Írótkő Natúrpark. Nagyon sok erőfeszítésnek és együttműködésnek köszönhető, hogy természetvédelmi értékeinket, a környező hegyeket szívesen keresik fel a kerékpáros és a bakancsos turisták is. Itt épült fel az Őrségi Nemzeti Park modern, iskolások, családok számára kihagyhatatlan természetvédelmi látogatóközpontja, itt működik az ország egyetlen siskasztyála, merthogy van sisánc is Kőszegen. Benne vagyunk az Alpannonia Projektben. Ennek révén az ausztriai Semmeringtől egészen idáig jöhetnek megfelelő jelzésekkel ellátott, kényelmes útvonalon a turisták. Mindent megteszünk azért, hogy a város és környéke ne csak egynapos turistacélpont legyen. Ehhez van kreativitás az itt élőkben. Kiváló turistákat csalogató programjaink vannak. Ilyen áprilisban a Szőlő Jövésnek Könyve köré szervezett rendezvénysorozat, nyáron hosszú évek óta színvonalasan működik a várszínház, augusztusban a török ostromot felelevenítő Ostromnapok sok látogatót vonz, szeptemberben régóta létezik a szüreti rendezvényünk, októberben pedig a vidékünkre oly jellemző gesztenyeérés idején az Orsolya-napi gasztronómiai bemutató és vásár csalogat Kőszegre sok-sok turistát. A borosgazdák is igekeznek egyre több pincejárást beiktatni a programokba. Amúgy pedig „Vas megye Grinzingjének” is nevezik Kőszeget, mert sokféle vendéglátóhellyel büszkélkedhetünk. Így aki hozzánk érkezik, nemcsak szellemileg töltekezhet.

Végül egy játékos kérdés: milyennek képzeled polgármester úr szeretett városát 20 év múltán?

Ebben a városban minden lehetőség adott arra, hogy sikeres, virágzó város legyen. Leginkább azért, mert nagyon erős az itt élőkben a lokálpatriotizmus és a polgári értékrend. Itt még most is, a válság idején is léteznek a becsületkasszák: a kapuk elé kis székeken ott a zöltség, a gyümölcs és a virág s a meljük kitett dunsztostüvegbe minden arra járó bedobhatja az értük járó pénzt. Ez hatalmas érték. Olyan tradíció, amelyre nem csak büszkék vagyunk, de építeni is tudunk rá. Ha ezt az elkövetkező húsz évben is sikerül megőriznünk, akkor a legfontosabbat továbbörökítjük: jó lesz itt akkor is majd az élet, utódaink is büszkék lehetnek Kőszegre.

ÉVFORDULÓK

Gondolatok a trianoni traumáról

*Nem kell beszélni róla sohasem?
De mindig, mindig gondoljunk reá!*

Becsületesen és igazul, az ökölbesoruló kéz dacával vallotta meg Juhász Gyula a trianoni tragédia miatti keserűségét, de nem azért, hogy amiről nem beszélünk, az nem létezik, amire nem gondolunk, azt elfelejtjük. Csak hát a magyarság nem fogadta meg a költő szavát, akár volt rá módja, akár nem. Amikor lett volna rá alkalma, akkor *túl sokat* – fecsegvé, puffogatva – beszélt róla, amikor pedig tiltották a szót, akkor még *titokban sem* emlékezett reá. Tisztelet persze a kivételeknek!

Mert nézzünk magunkba és tegyük szívünkre a kezünket. Felnevelt-e az ország 90 esztendő alatt három olyan nemzedéket, amelynek tagjai örökösen azt hallották a szüleiktől, hogy a magyar történelem, a magyar művelődés, a magyar irodalom egységes, és semmilyen önkényesen meghúzott határral fel nem osztható!? Megtanítottuk-e a gyermekeinket, unokáinkat arra, hogy álmukból ébredve is fel tudják sorolni az elszakított területek vármegyéit, nagyobb városait, jelentősebb hegyeit, várait, folyóit? Megtalálják-e tétovázás nélkül a térképen Balassi Bálint, Arany János, Tamási Aron, Ady Endre, Hunyadi János, Rákóczi Ferenc, Bethlen Gábor szülőhelyét, a nándorfehérvári győzelem helyszínét? Elmagaráztuk-e nekik, hogy hol élnek, milyen nyelven beszélnek a székelyek, a csángók, merre keressék Kalotaszeget, a Zobor-vidéket, vagy a Mura-vidéket?

Nos, elvethetjük a kezeket a szívünkről, s a lehajtott feket is fölemelhetjük. Mert mindez *nemcsak* a mi szégyenünk. Tucatjával sorolhatjuk a mentségeket – és soroljuk is, ha arra kerül a sor. Nem tanították az iskolában, nem volt tanácsos beszélni róla, bajba került volna a gyermek, ha elkotyogja és így tovább. Mert mi inkább a könnyebb utakat választottuk, lemondunk arról, hogy legyen a gyermekünkkel néhány gyönyörűséges közös titkunk, ami összeköt, hogy legalább az emléket tartsuk meg ennek a történelmében, nyelvében, kultúrájában egységes magyarságnak, ha már az országát nem tudtuk megtartani. Tisztelet persze a kivételeknek!

Példát vehettünk volna a lengyelektől, akik mikor egész országukat felosztotta egymás között a német császár és az orosz cár, akkor sem adták föl a reményt, hiszen – Adyval szólva – „halat a Visztula s gyermeket a lengyel asszony ad örökké”. Követhettük volna – ahelyett, hogy lenéztük őket – az albánokat, akik az életigenlés stratégiájával visszahódították maguknak a szerb nép bölcsőjének kikiáltott Koszovót. Vagy legalább a dél-tiroli „osztrák sógorok”-tól lestünk volna el végre valami jót is: miként kell és lehet az erővel elesatolt területeken szívós munkával, következetesen, akár kockáztatva is, kivívni – Európa kellős közepén és szemeláltára – a méltányos autonómiát.

Ez az *önmegadás és önfeladás* – amitől olyan bölcs előrelátással óvta Deák Ferenc a nemzetet, legalább olyan tragédia, mint maga a trianoni csonkítás. Emlékezzünk szavaira: „...amit az önkény és az erőszak elvesz, azt virtus és jószerelem még visszaadhatja; de amiről a nemzet, félve a megpróbáltatásoktól, önként lemond, az örökre elveszett.” Ez a Deák-i intellem teljesebben be rajtunk, ezzel vált az ország-csonkítás, nemzet-csonkítássá!

A magyarság ellen összefogó erők csak a hegyeinket, vizeinket, erdeinket, bányáinkat, vasútjainkat, gyárainkat, minden harmadik magyar testvérünket orozták el. De nem tiltották, mert nem tilthatták meg, hogy elfelejtkezzünk történelmünk kilenczederől. Nem írták, mert nem írhatták elő, hogy kitépjük gyökereinket, feladjuk hagyományainkat, elveszünk azokat az összetartó öröket, amiktől – Ilyéssel szólva – „futó homokok, népek, házak, Magyarországgá összeálltak.”

Am Magyarország mellett tönkretették, traumás lelkiültévé tették az utódállamokat is. Mert amíg egyetlen is marad a megszállt területek őslakosságából, addig folyamatosan működik a „trianonpszichózis”. Addig nincs a hódítóknak egy pernyi nyugtuk, mert attól tartanak, hogy bármely pillanatban bekövetkezhet az igazságtétel. Láttuk nem egyszer, most éppen északi szomszédunknál, hogyan működik a „trianoni göres”. A „többségiek” lidércnyomásos álmaiban újra és újra visszatér a félelem: *elkövetkezik az igazság pillanata*.

Kilencven esztendő – idestova három emberöltő – múltán, ideje volna az egész Kárpát-medencében megszabadulnunk Trianon-szindrómás félelmeinktől. Hogy – Bibó Istvánnal szólva – *demokratiként* élhessük az életünket.

Halász Péter

Nyögte Mátyás bús hadát Bécsnek büszke vára?

525 éve került Bécs Mátyás uralmába

Vagyok, mint minden ember fenség, északfok, titok, idegenség... vélekedett magáról Ady Endre. Nemde így lehetne vélekedni Mátyás királyról is, akiről látszólag túlságosan is sokat tud a történetírás, mégis rejtély marad, különösen azon szándéka, mit keresett a Lajtán túl, miért hadakozott itt, hiszen sokkal fontosabb lett volna a déli végeken biztosítani a török ellen a határokat. Mohács szemszögéből kétségtelenül helytálló felvetni ezt a kérdést, csakhogy nem szabad elfelejteni, eleget hadakozott Mátyás a török ellen is, míg nem 1483-ban öt évre fegyverszünet jött létre, amit 1488-ban további két évre meghosszabbítottak. (Három évre szóló békét 1495-ben kötöttek, addig – mint különben békeidőben is – napirenden voltak mindkét oldalon a határvillongások, betörések.)

A történészek szerint Mátyás szabályosan kiszipolyozta az országot. Eszerint mi sem kézenfekvőbb mint a feltételezés: a magyar király újabb, gazdaságilag jobbmódú területek hódításával akarta emelni jövedelmeit, amiknek egy részét a török elleni harcra lehetett volna fordítani. Mindez persze inkább feltételezés mint tény. A tényeken túlmenően egyéb szándékokat lehet sejteni az egyébként *homo novus*-nak tekintett, s a Habsburgok részéről úgy is kezelt magyar király hódításaiban. Ifjúkorában megaláztatásban volt része prágai fogságával. III. Frigyes ugyan fiává fogadta (1463), de nem váltotta be ígéretét a német-római hercegi tisztség (választófejedelem) dolgában, sőt, a tényállással szemben nem ismerte el Mátyás cseh királyságát sem. Hasonlóan személyes mellőzéseként kell kezelni, hogy 1470-ben bár áttáncolta Mátyás Bécsben a farsangot, mégsem kapott feleséget a Habsburgoktól. Végezetül nem szabad figyelmen kívül hagyni a korszellemet: Mátyás a reneszánsz legbuzgóbb terjesztője volt az Alpoktól északra fekvő területeken. Minden részletesebb taglalás nélkül úgy összegezzük, hogy Hunyadi Mátyás nem csupán terjesztette, de a reneszánsz szellemében élt, korának jellegzetes uralkodó személyisége volt. Mindazon szándék, mi bevallatlanul is foglalkoztatta, mozgatta, a személyiség kibontakoztatása, megvalósítása volt, az ő esetében a hatalom eszközeivel. A megvalósulás csillogtatásának számítható így mindaz, ami személyiségét Bécshez köti. Racionálisan élt és gondolkodott, anélkül hogy elméleti síkon kidolgozta, vagy legalább felvázolta volna távlati terveit. Nála az elmélet egybeesett a gyakorlattal.

Lássuk most már, hogyan is festett a kép, aminek kiteljesedése 1485. június 1-re datálható. Amíg a magyar uralkodó délen „elhanyagolta” a török elleni védekezést – ami természetesen a kiépített és megerősített védősáv ismeretében nem állja meg a helyét –, Csehország után a nyugati szomszédos területek hódoltatásával igyekezett minél inkább kiteljesíteni hatalmát, mintegy bizonyítva, hogy egyenrangú fél, sőt, hatalom s tekintély szempontjából túl is szárnyalja a világ életében békés, azaz passzív magatartású III. Frigyeset. Mindez eléggé hosszúra nyúló vállalkozásnak bizonyult, ha meggondoljuk, hogy hét évet vett igénybe: az 1482-ben indított hadjáratok sorozata 1487-ben ért véget, és Bécs 1485. évi elfoglalása után utolsóként Bécsújhelyt is sikerült térdre kényszerítenie.

A maga nemében – különösen osztrák szemszögéből – a hódításon túlmenő idegen uralomnak minősített vállalkozás mégsem mondható bosszúhadjáratok sorozatának, erőfitaktató kényuralomnak. Pszichológiai megközelítésben nagyon is csábító azon szándék, hogy Mátyás III. Frigyes ellenében bizonyítani akart, mennyire kegyes uralkodó, hiszen mintegy kedvében járt a lakosságának. Már a különböző ostromok folyamán is kíméletesen bánt velük, mihelyt hűségére tértek a várak, városok, nyomban kedvezményekben részesítette őket.

Lássuk ezek után, hogyan játszódott le Bécs ostroma és meghódítása, előrebozsátva, hogy az akkori Bécs mintegy 20–25 ezer lakosával Köln és Prága után a Német-római Birodalom legnagyobb városának számított, míg Budát mindössze nyolcezer lakták.

Mátyás mintegy előjátékként már 1477-ben négyhónapos ostromgyűrűvel vette körül Bécset, ami valóban visszavágásnak számított, amiért III. Frigyes nem ismerte el csehországi királyságát. Mi sem lett volna természetesebb, mint hogy III. Frigyes felvonult volna városa védelmére, erre azonban nem futotta erejéből. Azokban az években a nála jóval fiatalabb, dinamikus és egyöntetűen erőfölényben lévő Mátyás a jövő emberének számított. III. Frigyes ugyan feltétlen hűségre kötelezte a Mátyás által ostromlott városokat, így Bécset is, hathatós segítséget azonban nem nyújtott nekik. Eltekintve attól, hogy egyes családok pozsonyi és pesti kapcsolataik révén befolyással voltak a város gazdasági életére, a za-

varos időkben az általános bizonytalanság mellett a kézműipar és a kereskedelem a hanyatlás jeleit mutatta, általános lett a szűkölködés. A város mérvadó polgárai tehát – részben ismerve már Mátyás „módszereit” – mintegy úgy gondolták, magyar uralom alatt sem lehet rosszabb, mint volt, nem is említve azt, mi lett volna a vége a végsőkig tartó kitérőnek a Habsburgok oldalán. Ezzel szemben meggyőződhetek róla, hogy a magyar király nem kegyetlen zsarnok, hanem szót is lehet vele érteni. Bizonyosságul szolgált erre 1483 őszén, amikor a szüretre való hivatkozással 3000 forint ellenében megenghült a magyar király, fegyvernyugvást ígért és hagyta, hogy betakarítsák a város szőlőtermését. Közben további hanyatlást hozva a következő esztendő, egyre inkább megérett a helyzet az alkúra, amiben persze Mátyás követői is ténykedtek. 1485 tavaszára már szinte csak az időpontban kellett megállapodni a város átadása dolgában. Március 12-én a városi tanács többsége a feladás mellett határozott. Május 12-én, Jézus mennybemenetele napján nagy tömeg követelte a Habsburg helytartótól a város átadását. A város érdekeit szem előtt tartva a klérus és az egyetem képviselői közvetlen tárgyalásokba kezdtek a magyar uralkodóval. Ők dolgozták ki a kapituláció feltételeit is: a május 20-án Mátyásnak átadott szerződés-tervezet május 23-án mindkét fél elfogadta és aláírta a Stubentor előtti Szt. Miklós kolostorban. Így Mátyás kilátásba helyezte a város kiváltságainak megerősítését, a két évvel korábban megszabott szüreti váltásdíjat pedig elengedte. Mátyás nagyvonalúságára jellemzően abba is belement, hogy a város segítségért folyamodjon III. Frigyeshez, s ha ez nem érkezik meg a megállapodás napjáig, úgy a hűtlenség vétke nélkül helyezhetik sorsukat a magyar király kezébe.

Reneszánsz előkelőséggel – amiből természetesen nem hiányoztak a színházias elemek – készítették elő bevonulás napját. Mátyás ennek dolgában is nagyvonalúnak mutatkozott: tudva, milyen nagy szerepet játszott a város életében az úrnap körmenet, egy nappal előre hozta a hatalmi demonstráció napját. A bevonulást minden részletében megtervezték. Jellegzetesnek mondható, hogy a magyar király nem elrettenteni akart, sokkal inkább az elkápráztatás volt szándéka, ami sikerült is neki. Mivel helybéli szemtanú leírásából ismeretes a június 1-i nagy esemény, hitelesnek fogadható el, amit az utókorra hagyott. A már említett kapu előtt (Stubentor) reggel nyolc órakor a polgármester a városi tanács tagjai jelenlétében átadta a magyar királynak a város kulcsait. Ezt követően kezdődött a diadalmenet, amelynek előőrsét 32 élelmiszerral megrakott szekér jelentette az éhező lakosság megsegítésére. Geréb Péterrel az élen 2000 díszbe öltözött lovas következett, majd 24 tevé, a török szultán ajándéka néhány hónappal korábbról. A bécsiek először láttak életükben eleven tevéket. Ezek hátára rakták egyébként a király kincsesládáit. A magyar király országainak 24 ünnepi díszbe öltözött püspöke négyszáz gyalogos és 1000 lovas kíséretében vonult a tevék mögött. Az egyházi főméltóságok után lovagolt Mátyás király legfőbb emberei kíséretében, előtte vitték az uralkodói zászlót, az arany és ezüst felségjelvényeket (címereket). Újabb ezer, ragyogóan öltözött huszár, illetve a király testőrségének 2000 tagja, – vagyis összesen 6000 fegyveres – zárta a sort. Azaz nem egészen, ugyanis legvégül – szintén a város rokonszenvének elnyerése érdekében – ezer vágómarhát hajtottak az éhínség csillapítására.

Ehelyütt kell kitérni a magyar „fanyalgás” híres ellensúlyozó kitételére a Hymnusban: *S nyögte Mátyás bús hadát Bécsnek büszke vára*. Szinte felesleges, mégsem árt emlékeztetni az 1823 körüli időszakra, amikor bizony más idők jártak, s Kölcsey szép irodalmi köntösbe öltöztethette a „régí dicsőséget”. Kétségtelen találó a kép, legfeljebb a *bússal* kapcsolatosan nem árt megjegyezni, hogy régies változatában s a jelen szövegösszefüggésben nem szomorút, lehangoltat jelent hanem *bősz*, *haragos* jelzőként kell értelmezni. A bécsiek kétségtelen megszenvedték Mátyás – nem is annyira ellenük, mint inkább III. Frigyes elleni – haragját, csak hogy a történelmi háttérből más vonások is kivehetők, történetesen a bosszú helyett az őszinte megbékélés szándéka, az ellenség soraiban a jövőendő szövetséges keresése. Ezek az elemek feltétlen figyelmet és kellő besorolást, vagy ha szükséges, helyreigazítást érdemelnek.

Mátyás király személyiségének, történelmi jelentőségének sok vonatkozásban átértékelését jelentette az 1982-ben a renovált Schallaburg reneszánsz kastélyban neki szentelt alsó-ausztriai tartományi kiállítás. Osztrák és magyar történészek közös vállalkozásaként a magyar uralkodó alakjához méltó bemutatónak volt. A kollégialis együttműködés eredményeként a kiállítás legnagyobb hozama az volt, hogy magyar részről nagyobb megértéssel fogadták az osztrák szemléletet, az osztrákok meg képesek, sőt, hajlandók voltak a befogadásra, egyfajta felülbírálásra. Dr. Wolfgang Stangler, az alsó-ausztriai tartományi kormányzóság kulturális részlegének megbízottja személyes beszélgetésben mondta el – amit egyébiránt írásban is kifejezésre juttatott –, mennyire tanulságos volt számára a kiállítás, hiszen – lám, lám az előítéletek – korábban amolyan kalandornak vélte Matthias Corvinust, de a kiállítás anyaga, a katalógus értekezései meggyőzték az ellenkezőjéről. Magyarozattal is szolgált. Évszázadokon át korlátlanul érvényesült Ausztriában a Habsburg-történelemszemlélet, aminek értelmében eleve nem részesülhe-

tett elismerésben, pozitív megítélésben mindaz, aki az uralkodóház ellensége, ellenlábasa vagy éppen séggel vetélytársa volt. A III. Frigyes és Mátyás király közti életre szóló rivalitás meg eleve kizárta, hogy „emberibb” vonásokkal is felruházzák a magyar királyt. Mindamellet – és ez részben történeti be idegződés kérdése is – aligha várható el „hétköznapi szinten” vesztésként bármilyen módon is elfogadni, higgadtan megítélni a győztest, hiszen, ha más nem, az irigység, féltékenység aligha teszi ezt lehetővé, meg aztán árt az önhittségnek

Mátyás király „iratlanul” is cselekedte, amit belső énje diktált. Éppen ezért arra törekedett, hogy ne csupán kényszerből, hanem szívében is elfogadja uralkodójának, 1486 óta Ausztria hercegének a lakosság, mindenekelőtt a politikai vezetés. Kétségtelen, az akkori viszonyok nem kedveztek különösképpen pozitív eredmények felmutatásában; a gazdasági fejlődés nem vett lendületet, a magyar megszállást jelentő katonaság semmiképpen sem hasonlítható Mátyás alakjához. Utóbbi alátámasztására nem árt megemlíteni, hogy a király szigorúan megtiltotta katonáinak a túlkapaszkodást, a rablást, a lakosság nyomorogatását. Az idegennel nem könnyű megbarátkozni, a magyar „uralmat” pedig jóformán meg sem lehetett szokni. Ahhoz túlságosan rövidre szabták az istenek Mátyás életét. A jelek szerint még jó egészségben élte meg Bécs elfoglalását, utolsó három évében azonban mindinkább kikezdte a köszvény, olyanira, hogy sokszor még állni sem volt képes. A hálátlan utókor ugyan kevésbé elnéző, mégis figyelembe kell venni a betegség gátló hatásait Mátyás további terveinek kivitelezésében, ha ilyenekről lehet egyáltalán beszélni. Kétségtelen, nem csupán Bécsben – igaz, csak 1488-ban – megerősítette a város kiváltságait, törődött az egyetemmel, nyilvános fellépéseivel gondoskodott arról, hogy jelen legyen a közvéleményben, Bábenerbergi Lipót szentté avatását anyagilag is szorgalmazva neki jutott az érdem, hogy a már 1483-ban elfoglalt Klosterneuburgban méltó egyházi keretek között az ő jelenlétében hirdessék ki a Szentszék döntését (1485).

Mégsem szűnhetett meg a magyarokkal szembeni bizalmatlanság, habár néhány bizalmasa beválasztásával meghagyta hivatalában a város vezetését, azaz helyi szinten nem avatkozott be közvetlen az ügyvitelbe. Az újonnan létesült bécsi püspökség (1469) élére azonban Dóczy Orbán személyében magyar nevezett ki, s a Habsburg helytartó helyébe Szapolyai István személyében szintén magyar lett a tartomány királyi helytartója. Ettől függetlenül sok osztrák főúr pártolt el III. Frigyesztől és állt Mátyás pártjára, aki birtokokkal és tisztségekkel jutalmazta őket Magyarországon.

Végző fokon mégsem lehet tudni – azon túlmenően, hogy fennhatósága alá vonta szerzeményeit és mindent elkövetett természetes fia, Korvin János trónörököséi elismeréséért –, mik voltak Mátyás távlati tervei. Kétségtelen, igyekezett helyreállítani a hadviselés során elpusztult vagy megrongálódott várakat, a nagy talány, Bécs további sorsa azonban nem fejthető meg továbbra sem. Némely történészek amellet érveltek, hogy Buda mellett – sőt, helyett – Bécszet akarta megtenni birodalma központjává. Egyik székhelyévé mindenképpen. Mátyás az 1885. június 1-i bevonulásától 1490. április 6-án bekövetkezett haláláig összesen 665 napot töltött Bécsben; összehasonlítva Budával, jóval többet mint ott. A vár berendezésén és némi kiépítésén, csinosításán túl azonban sok más nem maradt meg az emlékezetben. Kétségtelen, növelni akarta közvetlen a vár körüli területet, s ez arra vall, hogy nagyobb székhely kiépítésére törekedett, ellenben csúnya gyanúsításokra adott okot, hogy 1488-ban mintegy 100 ház leégett, s az 1489 húsvétján kitört tűzvész még nagyobb károkat okozott. Habár Mátyás pénzegéllyel itt is az újjáépítést támogatta, ezen szerencsétlenségek fellépésével szintén nem lehetett növelni a magyar uralom népszerűségét.

A későbbi közép-európai integrációs tervek sorában Mátyást is szokták említeni, aki Podjebrád György mellett az elsők között lépett fel ez irányban, tények hiányában azonban nem könnyű áthaladni a feltételezések mezsgyéjén. Mátyás király alakja időbelileg is kétségtelen túlméretezett volt. Személyisége, uralkodói nagyságának kiteljesedéséhez és megszilárdításához még évtizedekre lett volna szükség. Negyvenhét évesen biztosan nem voltak kegyesek hozzá az istenek. Az idő III. Frigyesnek kedvezett, aki végző fokon túlélte valamennyi, így legnagyobb ellenfelét, Mátyást is, aki viszont egyedül maradt, s méltó utódot sem hagyhatott az utókorra. Mégis, a rejtélyek, találgatások – bármennyire tudománytalanok is – növelik azt a bűvös kört, ahol megtalálható, kitalálható lenne mint emberi, uralkodói jelenség. Nem szabad elfeledni, hogy az emberi személyiség nem mérhető kizárólag a kivitelezett tervekben, befejezett művekben, alig megnyilvánuló szándékokban. A vereségekről ne is beszéljünk. Pedig csakis így, együttesen egész az emberi személyiség, a kor, és természetesen az utókor képe is. Nekünk, magyaroknak mindazonáltal maradt Mátyás, a legendás alak, kísértő és csábító nagyság, akihez – önbecsapás nélkül – mérjük, mérhetjük késői önmagunkat.

Deák Ernő

Kétszázhetvenöt éves a selmecebányai bányatisztképző iskola

A középkori magyar nemesfémányászat kiemelkedő jelentőségű volt. Az Árpád-kori Magyarországon bányászták az európai aranytermelés negyötödét, és nálunk foglalták először írásba a bányászat jogszabályait. Petrus Albinus 1590-es krónikája szerint a jó minőségű aranyat „magyar aranyknak” nevezték. A bányaművelés módszereit egyes bányászcsaládok féltve őrzött titokként adták tovább apáról fiúra, amelybe idegeneket nem nagyon avattak be. Emiatt egyre nagyobb hiány mutatkozott a jó bányászati szakemberekben. A bécsi udvari kamara a XVIII. század elején kezdett foglalkozni a bányatiszt képzés gondolatával, mert a megüresedett kincstári állásokat megfelelő szakemberek hiányában már sokszor nem tudták betölteni.

Az 1735. június 22-én kelt udvari kamarai rendelet előírta, hogy az ország egyik legjelentősebb bányavárosában Selmecebányán bányatisztképző tanintézet, „*Bergschule, Bergschola*” alakuljon. Az intézmény célja az volt, hogy a Habsburg birodalom számára bányászati és kohászati szakembereket képezzen. 1717-ben a csehországi Joachimsthalban (ma: Jahimov) már alakult egy bányatisztképző iskola, ez azonban néhány év után megszűnt. A selmecebányai intézmény azonban életképesnek bizonyult, s nemcsak a magyar, de Európa műszaki felsőoktatásának kezdetét is jelenti. Ezt az iskolát tekinti jogelődjének a Miskolci és a Soproni Egyetem. Az alapító okirathoz tantervi utasítást (*Instructio*) is mellékeltek, amelyben részletesen szabályozták az oktatás módját és tartalmát. A tanulmányi idő két év volt, az első évben az általános matematikai, mérnöki ismereteket, a másodikban a választott bányászati-kohászati szakmai ismereteket sajátították el a hallgatók. Az első év anyagát *Mikoviny Sámuel*, világhírű térképész és matematikus, az alsó-magyarországi bányavárosok főmérnöke, korának jelentős magyar polihisztorja oktatta.

Az *Instructio* négy főtan szakot (*fösphaerát*) jelölt meg: 1. bányai jogszabályok és szokások ismerete (magába foglalva a bányaművelést is), 2. bányamérés tudománya, 3. ércelőkészítési eljárások, a 4. kémlelést (kémia) és a kohászat tudománya. Hamarosan bevezették az ötödik főtan szakot is, a pénzverés és az arany válatás (finomítás) tudományát. Az utasítás leírja továbbá, hogy a felsorolt tudományokban az oktatást csakis több oktatómester (*instruens*) végezheti, a tanulókkal (*scholar*) előre egyeztetett napokon és időben. Az *Instructio* 13 pontban fejt ki a tananyagot, a tanulmányi rendet, a tanulókat és az oktatók feladatait, jogait, kötelességeit, meglepő részletességgel. Idézzünk néhány gondolatot belőle:

A bányászati képzésben az „*instruensek a császári főbányamester irányítása alatt maguk a bányahivatalnokok legyenek.*” „*Az instruensek és a scholarok a bányamesternél vasárnaponként kora reggel, az istentisztelet előtt elmaradhatatlanul megjelenjenek, ott a következő hét nap feladatait tanácskozzák meg.*” A tanuló, aki „*császári stipendiumban, azaz ösztöndíjban részesült, mindenek előtt köteleztetik arra, hogy az erényes, épületes, keresztény életmódra törekedjék, (...) a hiábavaló henyélést és más haszon nélkül való időtöltést a legnagyobb mértékben kerülje, ellenben a legszorgalmasabban gyakorolja és képezze magát az előirt bányászati tudományokban.*” Figyelemre méltó tény, hogy a tanulóknak nem kellett tandíjat fizetniük, hanem ők kaptak juttatást. Az állami ösztöndíj nagysága egy jól kereső bányai szakember fizetésével ért fel. „*A bányaiskolai tanulók kötelesek a királyi főbányászati és pénzverési szervezet előírásai szerint legelőször is a mindenkori selmeci főbányahivatali igazgató, továbbá a tanulmányi időszakra alkalmazott instruensek irányában teljes respect-tel, vagyis tisztelettel és engedelmességgel viseltetni, azok előírásait követni, a tanórákat illő alázattal és figyelemmel meghallgatni, írott jegyzeteket (scripta notatákat) készíteni, ezeket gondosan megőrizni és megtanulni.*” „*A scholarok szakmai tudásuk erős fundamentumát a bányászati könyvek teljes figyelmességgel történő szorgalmas tanulmányozása révén rakhatják le, ezért a főbányahivatali igazgató gondoskodik*” a tételesen is felsorolt művek kincstári költségen való beszerzéséről. „*A bányaiskolai tanulók a bányaműveknek a bányahivatalnokok részéről elrendelendő hétről hétre való bejárásaiban mindenkor részt vegyenek*”, ahol tájékozódhatnak a mindennapi teendőkről. „*Mindegyik bányaiskolai tanulónak szíve ügyének kell tekintenie, hogy a bányamérést, vagyis a Geometria subterranea-t perfectuálisan, azaz tökéletesen megtanulja.*” Ezután részletesen szabályozták a megtanulandó bányamérési feladatokat, a kémlelést és az ércelvasztás, ércelőkészítés, zúzás, hányómosás műveleteit. „*A bányaiskolásoknak büntetés terhe mellett tilos engedély nélkül az előirt oktatást elmulasztani, még kevésbé szabad éjjel a loco instructionis absentálni (a helységből eltávozni).*”

A tanuló „két esztendő után a főbányahivatali igazgató színe előtt az oktatómesterek által ne kizárólag csak a megtanult anyagból examináltassék nyilvánosan, hanem azt is követeljük meg tőle, hogy a megtanult tudományok bármelyik tanszakából az üzemi próbák közvetlen végrehajtásával (in ipso opere operante) bizonyosságot tegyen, hogy ebből szorgalmát, alkalmasságát, ehhez vagy még más tudományhoz való több vagy kevesebb tehetségét és rátermettségét az illetékesek meg tudják ítélni.” Ezt követően a hazai bányavárosokban szerezhet gyakorlatot, mielőtt külföldre küldenék. „A praktizálást addig végezze, amíg úgy nem találják, hogy az erre vagy arra a hivatalra alkalmassá váló tanuló ebben vagy abban a tudományban vagy a vezetésben magának szilárdabb alapot szerzett, s a vezetésre rátermetté vált.”

Végezetül leírja, hogy minden diáknak fel kell ismernie, hogy „szorgalma, s az előbb felsorolt tudományok alapos megtanulása révén, valamint erényes életmódja által remélheti az ő szentesített promotio-ját, azaz előléptetését, s jövőbeli boldogulását”, és törekednie kell, hogy „Ő Császári és Királyi katolikus Felseje és a közjó javára a hűséges és legalattvalóbb üdvös szolgálatait idővel tanúsíthassa.”

1737-ben tovább bővültek, illetve specializálódtak a tárgyak. Külön oktatója volt a bányaművelésnek, a kohászatnak, a kémlészetnek, a zúzóművek, a mosóművek és hányó kitermelés ismeretének, a Kőrmöcbányán elsajátítandó pénzverésnek és aranyváltásnak, valamint a Besztercebányán megtanulandó rézérc-bányászatnak, rézkohósításnak és rézfeldolgozásnak is. Mint láttuk, rendkívül nagy hangsúlyt fektettek a gyakorlati tudás elsajátítására. Egy 1756-os bécsi leirat az üzemi szolgálattól hűzódózókat figyelmezteti, hogy nem számíthat magasabb beosztásra az, aki nem tevékenykedett ténylegesen és eredményesen bányafőfelőri, izapolómesteri vagy olvasztómesteri munkakörben. A végzetek nem kaptak azonnal bányatiszti besorolást, csak ha ilyen állásra alkalmasnak találták őket. Ez eltarthatott egy-két évig, de néha egy-két évtizedig is.

A tanulók kezdeményezésére 1747-től szokásba jöttek a versenyvizsgák, ahol a győzteseket 15 dukát súlyú (52,5 g), erre a célra veretett aranyéremmel jutalmazták. A kezdetben nyolc, majd 50–60 tanulót a 156 forintos ösztöndíj sarkallta a műszaki ismeretek mind jobb elsajátítására. Mária Terézia 1755-ben évfolyamonként két 300 forintos nemesi ösztöndíjat is alapított. Ugyanebben az évben kiadott udvari rendelet szerint a tanulók felét Magyarországról, másik felét az ausztriai tartományokból kellett felvenni.

Az iskola sikere elsősorban annak köszönhető, hogy már a kezdetektől fogva kiváló tanárok oktattak. *Mikoviny Sámuel* 1735 szeptemberében neveztek ki Selmecebányára, évi 600 forintos fizetéssel alkalmazták, lakást és tűzifát biztosítottak neki. Selmecebányai házában ma szlovák nyelvű emléktábla tájékoztat arról, hogy 1742–1746 között abban az épületben működött a bányászati iskola. Előtte a hegybányai kamaraház egyik termében tartották az oktatást. Az iskola első három évtizedében végzetek közül kiemelkedik *Josef Karl Hell* világhírű gépkonstruktor és *Christoph Traugott Delius*, 1770–1772 között selmecebányai tanszékvezető professzor, aki 1773-ban Bécsben kiadta híres bányászati alpművét, *Anleitung zu der Bergbaukunst* címmel. A könyv az udvari kamara utasítására, kifejezetten oktatási célra készült, s magába foglalta a geológia, bányaművelés, bányagépészet, ércelőkészítés és bányagazdaság főbb ismereteit. A művet XVI. Lajos francia király rendeletére franciául is kiadták.

Az iskolában képzett szakembereknek is köszönhető, hogy Selmecebányán 1740–1780 között ismét felvirágzott a nemesfémtermelés, ekkor 35–40 ezer kg ezüstöt és 200–300 kg aranyat állítottak elő, ami másfél-kétfélmillió forint tiszta nyereséget eredményezett. Ez az összeg az ország éves költségvetési bevételeinek 15–20%-át jelentette. Ebben az időben a város Magyarország harmadik legnépesebb városa volt.

1762. október 22-én Mária Terézia a selmecebányai bányászati-kohászati iskola fejlesztését, felsőfokú tanintézet (*Bergakademie*) létrehozását rendelte el. A döntés értelmében a következő években folyamatosan alakultak meg a tanszékek. 1763-ban a németalföldi francia származású *Nicolaus Jacquin* professzort kinevezték a selmeci akadémia első tanszékére, a kohászati-kémiai-ásványtani tanszékre, aki 1764 őszén a főtcai Krecsmáry-házban kezdte meg az oktatást. 1765 augusztusában *Nikolaus Poda* osztrák jezsuita szerzetes tudóst neveztek ki a matematikai-fizikai-mechanikai tanszékre, amelyik az egykori kamaraházban (Kammerhof) kapott helyet. 1770-ben alakult meg a gyakorlati bányászati tanszék, *Delius* vezetésével. A képzés hároméves volt és német nyelven zajlott. Az akadémia a selmeci főkamara hivatal keretén belül működött, igazgatója a főkamaragróf, professzorai egyben a kamara tanácsosai voltak.

Az akadémia történetében a következő lépés 1808-ban történt, amikor az udvari kamara erdészeti tanintézetet is létesített a német *Henrik David Wilkens* kinevezésével, aki a következő évben a Szentháromság téri Zsembery házban kezdte meg az oktatást. Ma ezen a házon is emléktábla áll. 1846-ban az erdészeti tanintézetet az akadémia tanszékévé szervezték. Ekkortól Bányászati–Kohászati és Erdészeti Akadémia lett a neve (*Berg- und Forstakademie*). Az akadémia szervezetiileg is elkülönült a selmeci főbányagrófi hivataltól. A tanulmányi idő is változott, a bányászoknak és kohászoknak négy, az erdészeknek három évre nőtt a képzési idő. A neves külföldi professzorok helyett fokozatosan az akadémián képzett magyar szakemberek kerültek előtérbe.

Az 1848–49-es forradalom és szabadságharc idején az akadémia az Eötvös József vezette Vallás- és Közoktatási Minisztérium felügyelete alá került, s bevezették a magyar nyelvű oktatást. A magyar szaknyelv és magyar nyelvű tankönyv azonban ekkor még nem létezett, ezért ez a kezdeményezés nem sikerült. A nemzeti ellentétek miatt 130 ausztriai, cseh- és morvaországi hallgató elhagyta az iskolát, részükre Leobenben és Příbramban alapítottak tanintézetet. A felvidéki hadjáratok során az akadémia tanárai és diákjai Kossuth zászlaja alá sereglettek. Ebből a 48-as szellemből táplálkozott a város a dualizmus évtizedeiben.

A kiegyezés után az akadémia ismét a magyar kormány felügyelete alá került, elnevezése Magyar Királyi Bányászati és Erdészeti Akadémia lett. 1868 és 1872 között fokozatosan bevezették a magyar nyelvet. A magyar műszaki oktatás szaknyelvét itt teremtették meg. 1873-ban az akadémia különvált a kamaragrófi hivataltól, élére a tantestület által választott igazgató került. Az addig egységes bányász-képzés négy szakra, bányászati, fémkohászati, vaskohászati és gépészeti-építészeti képzésre vált szét. Az erdészoktatásban általános erdészeti és erdőmérnöki szakok jöttek létre. A XIX. század végén épült fel az erdészeti palota, majd a bányászati pavilon és a laboratóriumok épülete.

1904-ben az újabb átszervezés során az ősi akadémia új nevet kapott: Magyar Királyi Bányászati és Erdészeti Főiskola lett. Négy szakon: bányamérnöki, vaskohómérnöki, fémkohómérnöki és erdőmérnöki szakon folyt a képzés. A háború előtti utolsó tanévben a főiskolának 20 tanszéke és 580 hallgatója volt. A háború és az impériumváltás egy fölfelé ívelő intézmény életét törte ketté. 1918. december 6-án döntöttek a selmecbányai főiskola elköltöztetéséről. Az intézmény teljes tanári karával, felszerelésével 1919 tavaszán Sopronba költözött. Selmecbánya életében vége szakadt a csaknem két évszázados műszaki felsőoktatásnak.

A város nagyon megsínylette a főiskola eltávozását, a vendéglők, kaszinók, patinás épületek kiürültek, helyi vállalkozások tönkrementek, tanintézet épületei sokáig kihasználatlan maradtak. Selmecbánya álmos, csendes kisváros lett, s ez a mai napig alig változott. A száz évvel ezelőtti 42%-os magyar lakossági arány mára a nullához közelít. A minden év szeptemberében megtartott kétnapos hagyományörző szalamander ünnepség jó alkalom arra, hogy a világ első, ma is működő műszaki főiskolájára emlékezzenek a magyar és szomszédos országokból összesereglett bányászok, kohászok, erdészek.

Udvarhelyi Nándor

A százhuszonöt éves EMKE

Az Erdélyi Magyar Közművelődési Egyesület – rövidítve EMKE – 1885. április 12-én alakult Kolozsvár központtal az egykori alapszabálya szerint: „a hazafiság fejlesztése, az erdélyi magyarság közművelődési és közigazdasági megerősítése” céljából. Az első világháború előtti Magyarország legnagyobb közművelődési egyesületének emlékét – mely 1991-ben új életre kelt – idézzük fel a 125 éves évforduló alkalmával.

Az 1867-es kiegyezést követően a magyar állam nem tudta felvállalni az az erdélyi magyar művelődés terjesztésére és az oktatásra vonatkozó valamennyi feladatot. Az erdélyi peremvidékeken a magyarság helyzete egyre nehezebbé vált, az alacsony műveltségi színhez társult a német vidékeken kisebbségbe került magyarság beolvasztása, az asszimiláció. A nemzetiségek az új eszmék – a germanizmus, dákoromanizmus – hatására szervezkedni kezdtek, egyesületekbe tömörültek: 1840-ben megalakult a szász *Erdélyi Országismereti Egyesület* (a Verein für Siebenbürgische Landeskunde), 1861-ben az *Erdélyi Román Irodalmi és Népművelődési Társaság*, az *ASTRA* (Asociatiunea Transilvană pentru

Literatura Românăsi Cultura Poparului Român). Szükség volt tehát a magyarság önuddatának erősítésére is.

Az EMKE előzménye az a hunyadmegyei mozgalom volt, amely az ottani végveszélybe jutott magyarságot próbálta megmenteni a beolvasástól. Ennek élén *Kún Kocsárd gróf* (1803–1895), az EMKE későbbi nagy mecénása állt. Ezt követően megindult az egész országra kiterjedő EMKE-szervezés, aminek eredményeképpen 1885 tavaszán megalakult a 21 fiókintézettel és 17 000 taggal rendelkező intézmény. Az indulás éveinek vezető alakjai *Sándor József* későbbi elnök, *Kún Kocsárd gróf*, *Kún Géza gróf*, *Bethlen Gábor gróf* az első elnök, *Bartha Miklós* az Ellenzék című napilap alapítója, alelnök, *dr. Felméri Lajos* egyetemi tanár, *Szász Domokos* erdélyi református püspök, *Ferencz József* unitárius püspök, *Béldi Ákos gróf*, *Haller Károly*, Kolozsvár polgármestere voltak. A legnagyobb feltűnést *Kossuth Lajos*nak Turinból küldött, a szervezkedést helyeslő távirata keltett, ő egyben 100 forinttal alapító tagul jelentkezett. Táviratának szavai a következőkről szóltak: „*Fogadják elnézéssel a hontalan magyar fil-léreit, Erdély jobbkeze hazánknak, minden talpalatnyis térrel, amit ott a magyarság elveszít, hazánk ezeréves biztonsága csorbul. Hazaifüi irányban ellensúlyozni a magyarellenes állambomlasztó bújtotagást, fenntartani a magyarságot, visszaszerezni az elvesztett tért, fejleszteni a közművelődést – oly örvédelem, melyet minden magyarnak támogatni kell.*”

Az EMKE történetének legdinamikusabb szakasza – az aranykor – az első évtizedre esett. Az évenkénti közgyűléseket más és más városban tartották, s az esemény minden alkalommal az illető megye ünnepévé vált. 1886-ban Kolozsváron az Iparos-egylet palotájában gazdasági kiállítást rendeztek, amelyen több mint száz cég állította ki termékeit, 1888-ban a fővárosi Operaházban EMKE-bált rendeztek, amelyen megjelent a trónörökös főherceg feleségével. Ez nagy országos szenzáció volt, ami jelezte, hogy a legmagasabb körök is tudomásul vették, elismerték az EMKE létezését.

A magyar társadalom az EMKE-t jelentős alapítványokkal támogatta: *Kún Kocsárd gróf* algyógyi (Hunyad vm.) kastélyát és 1800 holdas felszerelt birtokát 221 557 forint értékben adományozta az egyesületnek földműves iskola létesítésére (1889), *Mohay Károlyné* magyarkályáni birtokát 100 000 korona értékben ajánlta fel (1899), *Miksa Zsuzsanna* Nagyenyeden 160 000 koronát hagyott a kijelölt célok megvalósítására (1904). A legnagyobb alapítványokat számos kisebb adomány követte.

1891-ben az EMKE védnöksége alatt fiókegyesületként létre jött a honismeretet és természetjárást pártoló *Erdélyi Kárpát Egyesület* (EKE), Kolozsváron felépült a kétemeletes, eklektikus EMKE-iroda-ház, amelynek homlokzatára az alapítás évét és a fiókokkal rendelkező vármegyék és városok címereit faragták, és kiadták az egyesület talán legsikeresebb kiadványát, a *Sándor József* szerkesztette *EMKE úti-kalauz Magyarország erdélyi részében*.

A 1892. évi közgyűlést a budapesti Vigadóban rendezték. A színhelyet és a dátumot az magyarázza, hogy ekkor ünnepelték *Ferenc József* megkoronázásának negyedszázados évfordulóját. A társadalmi egyesületek nevében az EMKE vezetősége üdvözölte az uralkodót, a közgyűlésen részt vett *Tisza Kálmán*, *Apponyi Albert* és a koszorús költő, *Jókai Mór*, a díszelőadáson fellépett *Blaha Lujza* is.

A következő időszak legjelentősebb eseménye az 1896 őszi Budapesten tartott EMKE rendezte millenniumi kongresszus és kiállítás volt, amelyen 34 egyesület és 7 irodalmi társaság vett részt, köztük a legnagyobb és leggazdagabb az erdélyi egyesület három millió korona vagyonával kiemelkedett.

Az EMKE aranykorát az egyesület negyedszázados fennállásának megünneplése zárta le. 1911 őszi Kolozsváron tartott ünnepségen részt vett *Jósika Samu*, a főrendiház elnöke, *Berzeviczy Albert*, az alsóház elnöke, *Apponyi Albert*, *Rákosi Jenő* s még számos nobilitás. A Nemzeti Színház díszelőadásán *Hejtyey Aranka Rákosi Jenő* Prológiát szavalta, majd az együttes *Herczeg Ferenc* Déryné ifjasszony című három felvonásos színművét mutatta be.

Az évfordulót azonban nem a múltó hatású ünnepség tette emlékezetessé, hanem az ennek kapcsán *Sándor József* összeállításában megjelent két díszkötet: *Az EMKE megalapítása és negyedszázados működése 1885–1910*. *Sándor József* beszámolt, hogy az EMKE közművelődési és közgazdasági célra összesen 10 millió koronát fordított, a gyámolító, perselyes és adományozó tagok százezerein kívül 20 000 örökös, alapító és rendes tagot szervezett. Büszkén felsorolta megvalósításait: a 163 népiskolát (az első világháborúig 268-at), 77 kisdudóvót, az algyógyi földművesiskolát, mely az országban a legnagyobb volt, 214 nép- és 24 katonai könyvtárat, 153 daloskört, 431 községben 12 ezer írástudatlant oktatott, 500 néptanítót jutalmazott, 118 községi lelkészt segítéyzett, 80 honismertető, európai nyelveken is megjelenő kiadványa a magyarság védelmét is ellátta az igazságtalan támadásokkal szemben. Gazdasági téren Erdélyben elsőként az EMKE szervezett ipari, fogyasztási és hitelszövetkezeteket.

A jubileummal lezárult korszak végén megállapítható volt, hogy az EMKE elérte azt a célt, amit alapításakor kitűzött: amennyire lehetett megerősítette a szórványban élő magyarságot, lelassította az asszimilálódást. Fontos eredménynek tekinthető, hogy sikerült az erdélyi magyarság helyzetére a magyar közvéleményt, a kormányzerveket is figyelmeztetni, s az 1890-es évek végére, különösen *Bánffy Dezső* miniszterelnöksége idején az EMKE célkitűzései a kormánypolitika szintjére emelkedtek.

Az első világháborút követő közhatalomváltozás rendkívül tragikusan érintette az erdélyi magyarságot és természetesen az EMKE-t is. A támadások egymást érték: barbár kezek feldúlták az algyógyi földművesiskolát, megszenteltelenítették Kún Kocsárd sírját, az egyesület népiskoláinak, kisdévőinak jelentős részét lefoglalták, a népkönyvtárak többségét szétszórták, a dalosköröket feloszlatták. Az EMKE ez idő alatt az ostromállapot tilalma miatt nem tudott fellépni a törvénytelenések ellen, nem szervezkedhetett, védekezhetett. A román sajtóban sorozatban jelentek meg az EMKE-t támadó írások, amelyek azzal vádolták az egyesületet, hogy csak színleg hirdetett kulturális célt, titkolt terve a román-ság magyarosítása volt, és Budapesttel összekötöttesben anarchikus akciókat készült szervezni. 1921. január 13-án a Bukaresti Hírlap közölte *Jászi Oszkár* támadó cikkét, mely szerint az EMKE „a grófok s egyéb deklamáló naplopók bankettező, hurázó, a faji gyűlölséget szító, dús színekúrákat (munkával nem járó) nyújtó tápintézete.”

A változások utáni első közgyűlést 1921. július 3-án Kolozsváron tartották, amelyre Sándor József főtítka az EMKE életéről rövid összefoglaló jelentést állított össze. Adatai megdöbbenőek, felsorolja mindazokat az atrocitásokat, veszteségeket, amelyek az egyesületet és intézményeit, birtokait érték, később kiderült, hogy az EMKE vagyonának nagy része elveszett. Furesa módon a külföldön élő *Béldi Ákos grófot* – az előbbi időszak vezetőjét – meghagyták az elnöki székben, az alelnökök között találjuk *Benedek Elek*t, *Szabolcska Mihály*t, *Sárkány Lajost*, az örökös főtítka Sándor József maradt. A hatalom által igényelt módosított alapszabályzatot eljuttatták az illetékes román szervekhez, majd megkezdődött a 17 évig tartó szélmalomharc annak jóváhagyásáért. A hatóságok különböző jogi kifogásokkal rendre elutasították elfogadását. Pedig az EMKE többször is kijelentette: „Mi nem kérünk többet és mást a román társadalomtól és közhatalomtól, mint amennyit adott, és ahogyan viselkedett annak idején a magyar társadalom és magyar állam a román irodalmi és művelődési egyesülettel, az ASTRA-val szemben”. Az évtizedes jogi huzavona nyilván az egyesület kifárasztását, elsorvadásának kivárását is célozta. Aztán 1935 elején, amikor már az egész EMKE elaludt, megszűntek vidéki szervezetei, a magyarság már napirendre tért elvesztése felett, a belügyminisztérium váratlanul elfogadta az ismételt módosított, többszörösen visszautasított alapszabályokat.

Sajnos az egyesületnek ekkora már a magyar közönséggel való kapcsolata annyira megszűnt, hogy az újrászervezést előlrol kellett kezdeni és így is csak lassú lépésben történhetett. 1938 tavaszán aztán Romániában bevezették az ostromállapotot és minden pártot, egyesületet, csoportosulást feloszlattak, az EMKE két világháború közötti korszaka véget ért.

1940 augusztusában a második bécsi döntés határozata következtében Észak-Erdély visszatért Magyarországhoz, magyar lakói felszabadultak a kisebbségi sors alól. Az EMKE első nagy ünnepségét 1941. március 15-én Kolozsváron tartotta. Hosszú évtizedek után először lehetett az egész város ünnepevé tenni március idusát: a Mátyás szobor előtt a Főtéren, majd a Diákház nagytermében Bartók és Kodály dalaival köszöntötték a résztvevők a szabadság napját. A tisztviselői kar megújítására is sor került: *Béldi Kálmán* elnök mellett *Szathmáry Lajos* alelnök vezeti a testületet, a Közművelődési Szakosztályt *László Dezső* országgyűlési képviselő, a Társadalmi Szakosztályt *Kovrig Béla* egyetemi tanár irányította. Az ünnepi hangulatot rontotta a pénztári jelentés, amelyből kiderült, hogy a bécsi döntéskor az egyesület vagyonának 90%-a Dél-Erdélyben (Romániában) maradt. Az anyagi alapokat az új vezetőség elsősorban tagtoborzással igyekezett megteremteni, de az erdélyi városok és megyék közül számosan kisebb-nagyobb támogatással siettek az egyesület segítségére. A Hangya-szövetkezet 25 ezer pengős alapítványt tett az EMKE javára.

Az EMKE megünnepelte 1941 őszén *Széchenyi István*, „a legnagyobb magyar” születésének 150. évfordulóját, 1942. március 15-ét, 1942 őszén pedig *Kőrösi Csoma Sándor* születésének 150. évfordulóját.

Az 1940-es évek legjelentősebb EMKE-akcióit az ún. „meseautó” kiszállásai jelentették, amelyek igaz életet tudtak vinni az egyesület tevékenységébe. 1942-ben a magyar kultuszminiszter az EMKE-nek ajándékozott egy akkoriban korszerű audiovizuális eszközökkel felszerelt autóbust, mely hónapokon keresztül járta Erdély kisebb-nagyobb falvait, magával vitt néhány író-t költőt, akik műveikből olvastak fel, s ugyanakkor megismerkedtek a falusi élettel, művelődési szintjével. Több meghívott

honismertető előadást tartott, rendszerint lemezhallgatás és filmvetítés zárta a falu ünnepévé emelkedő EMKE-napokat.

A „meseautó” kiszállásait mindig *Unghváry Sándor*, a közművelődési titkár vezette, az írók elsősorban a Termés című folyóirat fiatal munkatársainak köréből kerültek ki. 1942 decemberében meglátogatták: Gyalu, Bonchida, Köteland, Alsózsuk, Bánffyhungyad, Szászfenes stb. helyiségeit. A Termés munkatársain – *Asztalos Istvánon*, *Bözödi Györgyön*, *Kiss Jenőn* – kívül a kiszállások egy részén részt vett az erdélyi körúton lévő *Veres Péter* is. Bözödi György lelkesen összegzi élményeit: „Nem lehet eléggé méltányolni az EMKE-nek azt a lendületes munkáját, amit a népművelés érdekében megindított. A vetítógéppel, filmekkel, villamos fejlesztő géppel és hangszóróba bekapcsolható nagy gramofonkészülékével és egész ládát kitevő néprajzi lemezekkel felszerelt szerelvénye szinte naponta útban van Kalotaszeg vagy Szolnok-Doboka irányában, és az EMKE-n kívül a népművelési munkába bekapcsolódtak a Termés írói, a Nemzeti Színház művészei is.” A „meseautó” befejezésül rendszerint megajándékozta a helyi tagozatokat egy-egy százkötetes könyvtárral. A krónikások összesen 70 vidéki EMKE-napról tudósítottak.

A második világháború végén a front átvonulása Kolozsvár újabb „felszabadulása” után alig két hónappal az idős Sándor József – a Magyar Népi Szövetséggel (MNSZ) egyetértésben – hozzájárult az EMKE átmentéséhez. A közgyűlés *Sándor Józsefet* régi-új elnöknek választotta, alelnökök *Tavaszy Sándor* teológiai tanár és *Nagy István* író lettek. A vezetőségben az „új rend”-et *Balogh Edgár*, *Szabédi László*, *Jordáky Lajos* képviselték.

Az EMKE ebben az időszakban könyvek kiadásával próbálta társadalmi súlyát növelni: az *Erdély szabadságharca 1848–49 a hivatalos iratok és hírlapok tükrében* című kötetet *Balogh Edgár* és *Bözödi György* írta, megjelent *Nagy István Őzönvíz előtt* című színműve és öt egyfelvonásos szindarab a műkedvelők számára.

1945 júniusában nagy veszteség érte az EMKE-t, elhunyt Sándor József elnök. Az erdélyi magyarság egyik legnagyobb személyiségét a kolozsvári Farkas utcai templomból nagy egyházi pompával temették, a magyar értelmiség szinte teljes létszámban kivonult, a beszédet *Vásárhelyi János* református püspök mondta, a házsongárdi sírnál *Tavaszy Sándor* és *Balogh Edgár* búcsúzott. Sándor József halálával az EMKE önálló személyisége is nagyrészt megszűnt, szerepét a MNSZ Közművelődési Bizottsága vette át.

1947 nyarán nyílt támadás indult az erdélyi magyar intézmények ellen, a Világosság című lapban *Tamás Gáspár* és *Balogh Edgár* kezdte a számonkérést. A legkeményebb vádak az Igazság fogalmazta meg, azt bizonygatta, hogy az EMKE fő célja a „grófi nagybirtok” megmentése volt, a feudális Magyarországot képviselte. Az EMKE-nek nincs helye a demokratikus Romániában, zárult a megrendelt aláíratlan cikk. Ezekben a napokban már kibontakozott a kolozsvári törvényeséken *Unghváry Sándor* koncepcióis pere, amelyben az EMKE közművelődési titkárát a „reakciós budapesti fasiszta kormány” részére történő kémkedéssel vádolták. Ezzel az EMKE megszűntnek volt tekinthető. Megjegyezzük, hogy az EMKE irattárát 1992-ben (!) Bukarestbe szállították, jelenleg nem kutatható.

A kommunista diktatúra az EMKE-t negyvenhárom esztendőig „búvópataklétre” kényszerítette. Ennek a nemzedéknyi időszaknak az eseményei azonban bizonyítják, hogy az erdélyi magyarságban végig élt a közművelődés vágya és igénye, s még a saját szervezeti kereteket nélkülöző években, tőle teljesen idegen formákba kényszerítetten is, kifejezést tudott adni ennek a vágyának és igényének.

Az 1989 decemberében történt fordulat teremtette új helyzetben az erdélyi magyarság nem csak politikai érdekképviseleti szervezetét, a Romániai Magyar Demokrata Szövetséget hozta létre, hanem 1991. április 20-án a brassói közgyűlésen újraalakította 200 küldött szavazatával az EMKE-t is. Az alapító tagok az erdélyi művelődés kiemelkedő személyiségei, *Dávid Gyula*, *Kötő József* és *Laskay Sándor* voltak. 1995-ben már Románia 119 városában és falujában 403 egyesülete és közművelődési alapítványa működött, talán nem érdektelen ideiktatni a legfontosabbakat: az *aradi Kölcsey Egyesületet*, a *sepsiszentgyörgyi Mikes Kelemen Egyesületet*, a *kolozsvári Erdélyi Múzeum Egyesületet*, a *kovácsnai Kőrösi Csoma Sándor Egyesületet*, a *székelyudvarhelyi Orbán Balázs Egyesületet* stb.

1992-től évente ünnepélyes külsőségek között adták át az EMKE-díjakat és diplomákat – *Kemény János-díjat*, *Kun Kocsárd-díjat*, *Bánffy Miklós-díjat*, *Szentgyörgyi István-díjat* stb. – azoknak a személyeknek, akik művészetükkel és munkájukkal maradandót alkottak az erdélyi magyar közművelődés terén.

Sajnos, az anyagi gondok korlátok közé kényszerítik az EMKE tevékenységét, az 1948-ban államosított székházakat, könyvtárakat, a működést támogató birtokokat az 1989 utáni román törvénykezés

nem juttatta vissza jogos tulajdonosának. Az erdélyi magyarság tehát arra kényszerült, hogy alapítványi forrásokból, hazai és határon túli támogatásból, egyének áldozatkészségéből teremtesse meg a közművelődési munka lehetőségét. Így születtek Kolozsváron az *EMKE Mikó Imre Könyvtára* és *Heltai Gáspár Alapítványi Központ*, *Györkös Mátyás Albert EMKE műteremlakás*, *zilahi, szilágysomlyói EMKE-házak*, *csernakeresztúri Magyar Tájház*.

2008-ban az EMKE elnöksége úgy határozott, hogy az 1885. évi alapítás emlékére április 12-ét az *Erdélyi Magyar Közművelődés Napjává* nyilvánítja, amely alkalommal minden esztendőben országos ünnepséget rendez. Ezeknek az ünnepségeknek a fő célja a magyar identitás, az erdélyiség és az egyetemes kulturális értékek megőrzése. Az erdélyi magyarság munkájában pedig csak akkor lehet eredményes, ha szellemiségét az EMKE régi jelszava hatja át: „*Ki a köznek él, annak élni érdemes!*”

Sebestyén Kálmán

Irodalom: *Sándor József:* Az EMKE megalapítása és negyedszázados működése 1885–1910. I–II. Kolozsvár 1911. – *Ungváry Sándor* (szerk.): EMKE naptár, 1943. Kolozsvár – *Dávid Gyula–Nagy Pál* (szerk.): EMKE 1885–1995. Kolozsvár 1995. – *Balogh Edgár* (szerk.): Romániai Magyar Irodalmi Lexikon. I. Bukarest 1981.

Mi történt Szomoróczon?

A „legbátrabb falu” korabeli eseménytörténete

A rendkívüli közzététel

A Magyar Közlönyben, amelyben többségében a törvények és rendeletek kerülnek hivatalosan kihirdetésre a 2008. évi 159. számában tárgyát tekintve szokatlan, mondhatnánk rendkívüli közlemény jelent meg. A közreadott 2008. évi LXIV. törvény azt tartalmazza, hogy az Országgyűlés „fejet hajt Kercaszomor lakóinak az 1920-as felkelésben tanúsított bátor magatartása előtt, ezért” törvényt alkot, miszerint Kercaszomor védőnek bátorságát törvénybe iktatja, a községnek a „Legbátrabb Falu” („*Communitas Fortissima*”) címet adományozza, valamint a község címere „*Communitas Fortissima*” jelszóval egészül ki.

Az általános gyakorlat azt mutatja, hogy a történelmi eseményeket többségében az adott tudományág, jelen esetben a történelem ítéli meg. Itt pedig jogalkotásról, törvénybe iktatásról van szó. Igaz, történt már ilyen a magyar joggyakorlatban, például Sopron város estében 1922-ben, amikor a korabeli nemzetgyűlés a „Legbátrabb Város” („*Civitas Fidelissima*”) címet adományozta részére a Magyarországhoz való nagyfokú ragaszkodásáért a népszavazás során.

Kevésbé ismertek viszont azok az események, amelyek az Országgyűlést történelmi tények törvénybe iktatására, cím adományozására készítették Kercaszomor esetében.

Kercaszomorról azt tudhatjuk a 2001. évi népszámlálás szerint 272 fős, magyarokból álló egyetemes „zsáktelepülés” Vas megye dél-nyugati részén, a magyar-szlovén határ közvetlen közelében, a Kis-Kerka és Kerka patakok deltájában, az Őrségben, a Göcsej és Hetés határán. A II. világháború során visszatért Délvidék, Muraköz és Muravidék területek és községek rendezése során 1942-ben Kerca és Szomorócz községek összevonásából jött létre.

Az „őrállók” és utódaik

A magyar államot megalapító Szent István királyunk az államszervezet kialakítását összekapcsolta a kereszténység felvételével. A kereszténység korai megjelenését jelenti a későbbi Kercaszomor térségében, hogy a község déli határában a Pusztá-temető dűlőben található Szent Viszló (Szent Vencel) templomának romjai. Írásos forrásokban először 1208-ban került feltüntetésre. Egyébként az Őrség területén ez a templom a legrégebbi szakrális hely.



Kercaszomor község logoja, a stilizált „életfa”

Ugyancsak a község korai létezését bizonyítja, hogy része volt a Magyarország nyugati határán létrejött Őrségnek. Az Őrséget az Árpád-házi királyok hozták létre mint határvédelmi rendszert a nyugatról betörő németekkel szemben.

Az Alsó-Őrség központja Őrszentpéter volt a hozzátartozó 18 községgel, köztük Kerczával és Szomorócczal. Szabadalmas kiváltságukat V. István ismerte el 1270-ben. Az Őrségi „örök” saját fegyvereikkel, saját költségükön védték Magyarország nyugati határait. Ennek fejében mint szabadalmasok nemesi kiváltságokat kaptak, csak a királynak voltak alárendelve. Ebben a szabadságban éltek évszázadokon keresztül. Ezt az állapotot, ezt a tudatot zavarta meg az első világháborút követő igazságtalan békeszerződés és annak megaláztatásai.

Az első világháborúban győztes hatalmak az igazságosságot, a nemzetek önrendelkezését hirdették a majdani béke rendező elvének. Magyarország elfogadta az antant rendező elveit. Minden területi és népességi rendezésben népszavazást javasolt. Előre kijelentette, hogy a népszavazás eredményét el fogja fogadni bármilyen is lesz annak az eredménye. Ennek ellenére, mint a későbbi események bizonyítják, Magyarország esetében a hangzatos jelszavaik helyébe diktatúrát, az önkényt, a saját és szövetségeseik érdekét állították.

A Magyarország által aláírt, nagy jelentőségű fegyverszüneti egyezmény Belgrádban, 1918. november 13-án úgy lépett életbe, hogy az ország területén nem tartózkodott egyetlen idegen állam katonája sem. Magyarország ennek ellenére elfogadta és sajnos teljesítette azt a súlyos fegyverszüneti feltételt, hogy leszerelte katonaságát ezért teljesen védelem nélkül maradt. Ezt a fegyvertelen állapotot használta ki Magyarország valamennyi szomszédos állama, így köztük a Szerb–Horvát–Szlóven (S–H–S) Királyság is. A Belgrádban 1918. november 13-án kötött fegyverszüneti egyezmény az ország dél-nyugati részén az S–H–S állammal a fegyverszüneti (demarkációs) vonalat a békeszerződés megkötéséig a Dráva folyónál határozta meg. Ennek ellenére a délszláv állam katonasága 1918 karácsonyán önkényesen átkelt a Dráván és elfoglalta a Dráva és Mura folyók által határolt magyar területet, a Muraközt (Medimurje) és azt Horvátországgal egyesítette. Ezzel a legutolsó 1910. évi magyarországi népszámlálási adatok szerint 740 km² területet, 90 000 lakost foglaltak el önhatalmúlag. Az átcsatoltak 92%-a horvát 8%-a magyar volt. Ezzel Horvátország kész helyzetet (fait accompli) teremtett. A később összeülő békekonferencia Muraközzel, annak korábban Zala megyéhez tartozó két járásával csáktornyaiával (Cakovec) és perlakival (Perlog) nem is foglalkozott már. Tényként vették tudomásul az erőszakos elcsatolását. Nem kérték számon tőlük a lakosság véleményének mellőzését.

A Muravidékért

A népek, nemzetek önrendelkezési elvének deklarálása, annak majdani alkalmazása sok vitatott „megoldást” vetett fel a *Muravidék*-nek (Prekmurje) nevezett területen. Ezt északon a Rába folyó, keleten a hetési néprajzi egység, délen a Mura folyó, nyugaton pedig a magyar–osztrák politikai határ határolta.

Első igénylője Csehszlovákia és a Szerb–Horvát–Szlóven állam volt. Először Muraközhez hasonlóan erőszakkal kísérelték meg elszakítani 1918 karácsonyán. Az Ermenij Jurisich horvát kapitány által vezetett katonai osztag megszállta Muraszombatot (Murka Sobota). Ott saját impériumot kiáltott ki. Ezzel szemben lépett fel 1919. január elején a Pernecky Jenő százados vezette „vend-század”, amely Szombathelyről vonult ki és elfogta az önkényes foglalókat. Nem sokkal később – a békekonferencia jóváhagyásával – Csehszlovákia és a délszláv állam egy „szláv folyosó”-t („szláv korridor”) akart létrehozni Moson, Sopron, Vas és Zala megyékből, a muravidéki terület bennfoglalásával. A délszláv állam később csökkentette területi igényeit, a Balatonnál majd a Kerka folyó vonalában akarta a magyar–délszláv határ megvonását. Ezek a próbálkozások az ugyancsak győztes



Olaszország ellenállásán buktak meg. Olaszország nem akarta, hogy vele szemben az S–H–S állam erősödjön meg ebben a térségben.

A nemzeti önrendelkezés jegyében Klekl József vend (szlovén) nemzetiségű katolikus plébános több paptársával mozgalmat indított egy szláv nemzetiségű vallási alapon szervezendő autonóm terület létrehozására. Az autonóm területet „Slovenska Krajina”-nak akarták elnevezni.

Természetesen a terület felett még hatalmat gyakorló magyar kormány is harcra szállt a terület megtartásáért. „Vend=vármegye” néven kívánta egyesíteni e terület szláv és magyar lakosságát. A szervező munkával – a Muravidéken, Vashidegkúton (Cankova) született – dr. *Obál Bélát* kormánybiztosi minőségben bízta meg. A kormánybiztos helyettese Tkálecz Vilmos tanító pár napra önkényesen „Mura Köztársaság”-ot kiáltott ki, amit a magyar katonaság rövid időn belül felszámolt.

Az S–H–S állam kormánya időközben a „kis lépések” taktikájához folyamodott, mert kevesellte a Magyarországtól neki ítélt területeket. Az egykori szövetséges szomszédos országoktól – Romániától, Olaszországtól – területet nem követelhetett, maradt a szabad prédának tekintett Muravidék. A többséget kitevő szláv lakosságra hivatkozva 1919. július első felében kérte annak a délszláv államhoz csatlósát. A békekonferencia a kérésnek helyt adott annak ellenére, hogy erre az időre Magyarország Trianon utáni határait már kialakították, s a tervezetben Muravidéket Magyarországnak ítélték.

A délszláv államhoz csatolt területeket a megajándékozott nemcsak elvben akarta magáénak tudni, hanem tényleges hatalmat is gyakorolni kívánt. Az 1919. augusztus elején ismét a békekonferenciához fordult S–H–S állam kérte, hogy a terület rendje és az ott élő szláv lakosság védelmében engedélyezzék Muravidék megszállását. Erre is engedélyt kapott, s a bevonulás 1919. augusztus 12-től augusztus 25-ig megtörtént. Az 1910. évi népszámlálás adatai szerint ezzel 103 km² terület és 90 513 lakos került az S–H–S államhoz, konkrétan Szlovéniához. Az átcsatoltak között 75% vend (szlovén) 23% magyar, 2% egyéb népcsoporthoz tartozott. Különösen kirívó volt a megszállás Muravidék keleti határánál, ahol Magyarországgal volt határos. Itt 26 színmagyar községet csatoltak el, a mintegy 3–5 km-es sávban. Ezt a sávot a később az antant által kijelölt Határmegállapító Bizottság is vissza akarta adni Magyarországnak.

Az S–H–S állam Muravidék katonai megszállása jóval túlment a békekonferencia által engedélyezett határnál. Engedély nélkül elfoglalta: Szomorócz, Szentistvánlak, Bödeháza, Gáborjánháza, Szijártóháza, Zalasombatfa, Rédiacs, Kerkaszentmiklós (korábban: Tornyiszentmiklós) községeket is. A magyar tiltakozásra, majd a békekonferencia felhívásra az S–H–S állam katonasága Szomorócz és Szentistvánlak kivételével nem sokkal később visszavonult az önkényesen birtokba vett területekről.

Ilyen előzmények után került sor a békekonferencia tanácskozásának helyszínén, a Párizs melletti versaillesi-kastélyrendszer Kis-Trianon palotájában 1920. június 4-én Magyarország első világháború utáni határait rögzítő diktátum aláírására. A többszörösen igazságtalan békeszerződést a kényszer hatására Magyarországnak is alá kellett írnia. Igazságtalanságára érv az is, hogy az önrendelkezés, az igazságosság megsértése miatt ezt a „szerződést” a győztes Egyesült Államok nem írta alá, Magyarországgal külön békeszerződést kötött, amelyben nem szerepelnek a magyarországi új, trianoni határok.

A fegyveres harc és feltételei

A békefeltételeket alapvetően meghatározó Franciaország élén a tárgyalások befejezésekor a miniszterelnök személyében változás történt. Magyarországgal szemben keményvonalat képviselő Clemenceau helyébe Millerand lépett. A békefeltételek mellé egy „Kisérőlevél”-nek nevezett okmányt is csatoltak. Ebben kilátásba helyezték a békefeltételek későbbi felülvizsgálatának lehetőségét etnikai és gazdasági alapon. Bizalomkeltő volt az is hogy titkos tárgyalások kezdődtek hazánk és Franciaország között a területi határozványok mielőbbi felülvizsgálatára. Érzékelhető feszültség keletkezett viszont Olaszország és az S–H–S állam között az Isztriai félsziget, Fiumé (Rijeka) kérdésében. Többször jelentek meg Muravidék felett olasz repülőgépek. Röplapokat szórtak, amelyen az állt, hogy Muravidék újra szabad lesz. A megszálló katonaságot több helyen visszavonták a nagyobb helységekre, ezt a lakosság a tervezett kivonulás előjelének tekintette. Az elcsatolt terület népessége egyre inkább a megszállók ellen fordult. Bodóhegyen (Bodinci) és Battyádon (Puconci) községekben fegyveresen támadtak a megszállókra. Alsólendva (Lendava) is fegyveres harcot vívott a megszállókkal.

A „békediktátum” döbbenet okozott az egész országban, de voltak, akik vállalták a döntéssel szembeni ellenállást. Közéjük tartozott a korábban szabadalmas „nemesi” szabadságjogokat élvező Kercza és Szomorócz lakossága is. A felkelés előtti utolsó 1910. évi népszámlálás szerint Kercza lakossága



Koszorítás az emlékharangnál

353 főből állt, többségük a szücs-céhben dolgozott. Szomorócz 200 főből állt és fazekas kézművesek voltak. Célul tüzték ki az önfelszabadítást és így is cselekedtek.

A tervbe vett fegyveres akció 1920. augusztus 1-jén 23 órakor kezdődött. A Kercza községben állomásozó határőr-kirendeltség vezetőjével, Ranky József határőrhadnaggal, a hozzá beosztott 17 határőr továbbá a hozzájuk csatlakozó kerczai és szomoróczyi férfiak a megszállt községből fegyveresen kiűzték az S–H–S állam katonaságát, és a Trianonban megállapított határon túlra, Domokosfáig (Domanjsevc) kergették őket. A küzdelemhez szükséges fegyvereket Rankay határőr-hadnagy adta a határőrség készletéből a kerczaiaknak. A Szomorócz községből menekülő megszállók eldobált fegyvereit a szomoróczyi felkelők használták fel.

A megszállók és a felkelők katonai ereje egyenlőtlen volt a megszállók javára. Így a harc órákon belül a megszállók javára dőlt el. Szomoróczyt ismét megszállták. A felkelésben személyesen részt vettek közül csak a szomoróczyiak neve ismert, meghurcoltatásuk során jegyezték fel: Ábrahám Lajos, Császár Antal, Horváth Sándor, Ingiszi Ferenc, Kulesár Lajos, Papp József, Papp Sándor, Pongrácz Sándor, ifj. Pongrácz Antal, Pongrácz Ferenc, Pongrácz Dániel. A harcokban ugyancsak részt vett határőrök és kerczai férfiak nevét sajnos nem ismerjük, legalábbis eddig nem sikerült felkutatni. Rankay József határőrhadnagy hivatalosan nem részesülhetett elismerésben, hiszen békeidőben fegyveres harcot vezetett idegen ország ellen. A magyar hatóságok „látszólagosan” elítélték magatartását és Kercától messze, Jászberénybe helyezték át. Továbbra is katonai pályán maradt és később megérdemelten sok elismerésben volt része.

A továbbra is idegen uralom alatt maradt szomoróczyiak a felkelés leverése után súlyos megpróbáltatásokat szenvedtek el. A fegyveresen harcoló férfiakat először Murska Sobotára (Muraszombat), onnan Mariborba (Marburg), majd Ljutomerbe (Luttenberg) szállították. Éhezették és kinozták őket. Pár hónap múlva bírói ítélet nélkül elengedték őket. Harcuk nem volt hiábavaló, mert a békekonferencia által kijelölt Határmegállapító Bizottság (meghatározó tagjait a győztesek: Anglia, Franciaország Olaszország és Japán megbízottai alkották) a vezetője David Cree angol ezredes, később sok szempontra – a fegyveres felkelésre is – tekintettel visszaadni rendelte Szomoróczyt Magyarországnak. A visszatérés, mintegy 30 hónapos idegen uralom után, 1922. február 9-én következett be. A község lakói nagyra értékelték a felkelők hősiességét és méltó emléket kívántak nekik állítani. A tisztességadás egybeesett a

község azon törekvéssel, hogy pótolni akarták az első világháború alatt minden községtől ellenszolgáltatás nélkül elvett – elrekvírált – harangokat. A szomoróczyiak még a megszállás éveiben gyűjtést indítottak a harangra. A pénzbeli felajánlásokat a megszállásra tekintettel többségében dinárban tették, de szerepelt közte magyar korona is. A harangot Sopronban öntötték 35 822 koronáért. Sopronból vasúton szállították Dávidházáig (később Bajánsenye része lett), onnan pedig fogattal a helyszínre. Szomoróczyon a harang pótlása jól szolgálta a hősi cselekedetre való emlékezést is: az új harangot a visszatérés első évfordulóján 1923. február 9-én szentelte fel Horváth Ferenc katolikus plébános és Hódossy Lajos református lelkész. Rajta a következő felírat olvasható: *Jugoszláv uralom alóli felszabadulás emlékére szerezte Szomoróczy község lakossága 1922. évben.* A harang elhelyezésére szolgáló szoknyás-haranglábat Szomoróczy református lakói még 1877-ben építették, ma műemlék jellegű. A négy harangoszlopot hevederek kötik össze, ferde kötések erősítik meg.

Ugyancsak a hősök emlékezetét szolgálta a korábban külön álló két községet összekötő közúton, a községek határvonalán a Szomoróczyiak által létesített emléktábla, valamint az I. világháború alatt meggyilkolt Tisza István miniszterelnök tiszteletére ugyanott ültetett emlékfá is. Az emlékfával jelezték, hogy a történelmi Magyar Szent Korona Országaihoz tartozónak tekintik magukat.

Az eseményekkor még különálló Kercza község is pótolta református templomából „elrekvírált”, harangját. Az új harangot 1922. október 29-én szentelték fel az első világháborúban elesett katonák emléktáblájával együtt.

Szomoróczy község lakossága Horváth Sándor gazda, előljáró, valamint Papp Sándor tűzoltóparancsnok szervezésében 1924 februárjában is megünnepelte az idegen uralom alóli felszabadulás emlékét. Az ünnepségen rész vettek a szomszédos község tűzoltó-egyesületei is. Ekkor határozták el, hogy az anyaországhoz való visszatérés napját (február 9.) minden évben megünneplik. Ez a második világháború kezdetéig így is volt, de aztán a háborús események miatt megszakadt.

E tanulmány szerzője kutatta és feltárta a több évtizede feledésbe merült a trianoni diktátumhoz kapcsolódó kercaszomori hősi eseményeket. Kutatásait a község idegen uralom alóli visszatérésének 80. évfordulóján, 2002. február 9-én tartott ünnepségen tette közzé a községben. Álláspontja szerint Magyarország a trianoni békediktátummal megcsönkített határain belül csak egy város van, mégpedig Balassagyarmat, amely saját erejére támaszkodva fegyverrel üzte ki 1919-ben a betolakodó cseh katonaságot. Ezért Balassagyarmat méltán, büszkén viseli a „Legbátrabb Város” („Civitas Fortissima”) megtisztelő címet. A történelmi eseményekre, a balassagyarmati példára is figyelemmel javasolta, hogy Kercaszomor kezdeményezze Vas megye közgyűlésének a „Legbátrabb község” cím adományozását. A javaslatot felkarolta Kapornaky Sándor polgármester és a képviselőtestület. Képviselőtestületi határozat született a kezdeményezésben, melyet Vas megye közgyűlése is támogatott. Az eseményekkor kormányzó baloldali koalíció az alulról indított felterjesztést nem támogatta, e magatartásának valódi indokát nem adta.

Ennek ellenére Vas megye két szervezete: a Vas Megyéért Egyesület és a Vas Megyei Honismereti Egyesület látva a kormányzervek elodázó álláspontját úgy döntöttek, hogy a felkelés 82. évfordulóján (2002. augusztusi falunapon) megbecsülik a község egykori hősi helytállását és jogutódjuknak, Kercaszomornak a „Vas Megye Legbátrabb Községe” („Communitas Fortissima Comitatus Vas”) címet adományozta. A Vas Megyéért Egyesület külön köszönetét fejezte ki e sorok írójának a korábbi történészek feltárásáért és az elismerő cím kezdeményezéséért.

A község önkormányzata, mint az Árpád-kori „örállók” és a fegyveres felkelők késői leszármazottai, egyben képviselői nem nyugodtak meg indokolatlan, méltánytalan mellőzésükben. A község országgyűlési képviselője V. Németh Zsolt útnán, 2008 elején ismét kérték az 1920. augusztus 1-jei felkelés értékelését. Ekkor érdekes fordulat állt be az események menetében. A fordulat valódi oka ez esetben sem ismert. A parlamentet alkotó mind a négy párt és az ugyancsak a szocialista-szabaddemokrata koalíció alkotta kormány is fenntartás nélkül támogatta a község hőstettét elismerő cím adományozását. Ezt tükrözte 2008. október 28-i zárószavazás is. Az Országgyűlés egy ellenszavazattal, tartózkodás nélkül törvénybe iktatta: *Kercaszomor „Legbátrabb Falu” („Civitas Fortissima”)* megtisztelő címet. Ezzel Vas megyében két község szerzett mulhatatlan érdemeket trianoni békediktátummal szemben ellenállásban. Egyik Kercaszomor, a másik Szentpéterfa. Szentpéterfa Ausztriához történt átesatolása után hősiessé és eredményes küzdött Magyarországhoz való visszatéréseért, amiért a „Leghűségesebb Község” („Communitas Fidelissima”) címet érdemelte ki.

A község lakossága és önkormányzata a felkelő hősök emlékének ismételt felélesztéstől (2002-től) minden évben megünnepelte a felkelés napját (augusztus 1-jét) és az idegen uralom alóli visszatérést



Szervátius István „Életfa” című szobra

(február 9.). A község tárgyi emlékekkel gazdagodott az által is, hogy Szervátius István helyi szobrászművész megalkotta az „Életfa” című művét, amelyet a községi kultúrház közelében, a község központjában állítottak fel.

Ranky József határőrhadnagy a felkelés vezetője tiszteletére, a két község egykori határán, amely egyben a felkeléskori „idegen megszállási határvonal” is volt emlékfát ültettek. Tervbe vették a felkeléssel összefüggő önálló emlékpark létesítését is.

Dr. Zsiga Tibor

Irodalom: *Arady Lajos:* Dokumentumok a jugoszláv–magyar határ kialakulásáról (1918–1919) In. Századok 1982. 2. sz. 323–337. old.; *Békássy Jenő:* Zala vármegye feltámadása Trianon után. Hungária Hírlapnyomda Rt., Bp. 1930.; *Borovszky Samu:* Vas Vármegye. (Magyarország vármegyei és városi sorozat reprint kiadása.) Dovin Művészeti Kft. Bp. 1989. 595. old.; Magyar Statisztikai Közlemények 42. köt. Magyar Szent Korona Országainak 1910. évi népszámlálása I. Bp. 1912. 58–85. old.; Kercaszomor Község Önkormányzat Hivatalos Honlapja (www.Kercaszomor.hu) *Communitas Fortissima* – 2010. március 29.; *Strausz Antal:* Alsólendva története. (Strausz Antal Alsólendva rk. Plébános sajtókezű, korabali naplójegyzetei. Őrzési helye: Alsólendva (Lendava – Szlovénia) Rk. Plébánia Hivatal); *Zsiga Tibor dr.:* Muravidéktől Trianonig. Magyar Nemzetiségi Intézet Lendva (Lendava) 1996. 207. old.

BEDÉCS GYULA (szerk.):

Az I. világháború emlékeztetői Pozsony vármegyétől Vas vármegyéig Győr, 2010. 384 old.

Dr. Marossy Endre történész szerint a kötet három szempontból nyereség a honismereti mozgalom számára.

Történelmi forrásokon és eseményeken keresztül bemutatja a Nagy Háború végéig terjedő időszakra vonatkozóan a térség háborús emlékeit. A békeszerződés után az eddig egységes terület mozaikjaira esett, de az összefüző szálak még élnek és kimutathatók. A kötet több tanulmánya is bizonyítja ezt. Az egyik ismerteti a Felsőpulya – Kőszeg környéki hadgyakorlatot. Források alapján bemutatják, hogyan harcoltak a 76. honvéd gyalogezredben egymás mellett a csallóközi, a rábaközi és a Fertő-menti katonák. A kötet bemutatja továbbá, hogy a Csallóköz hősi emlékműveinek motívumai miként hordozzák a magyarsághoz való tartozás gondolatát.

A szerkesztő harminc évig állt egy neves gimnázium katedróján. Természetes, hogy a tanulmányok a tanári munkát is szolgálják. *Naplók, levelek, versek, katonadalok, életrajzok* segítik a háború rettenetének feltárását és a méltó emlékezést. A kötet olyan verseiből válogat, amelyek valamilyen képpen kötődnek a térséghez.

A kiadvány valamennyi tanulmánya megfelel a *tudományosság* és az *ismeretterjesztés* igényeinek. A 350 oldalas kötet a legtisztább civil kezdeményezéssel és települési összefogással született meg. Örvéndetes, hogy ilyen sokan megérezték a könyv szükségességét, a neves alkotógarda pedig nem hagyta cserben a támogatókat. A Bedécs Gyula szerkesztette kötettel egy értékes kiadvány körül remélhetően nem csak egy példányban a térség minden iskolájába és könyvtárába.

Kiadta a győri Széchenyi István Egyetem Universitas-Nonprofit Kft. Megvásárolható a győri, a soproni és a szombathelyi antikvár könyvesboltokban. Ára 2200 Ft.

ISKOLA ÉS HONISMERET

Magyar költők jajkiáltása Trianonért

KOSZTOLÁNYI DEZSŐ



Magyar költők sikolya Európa költőihez 1919-ben

Oly mélyre estünk, hogy nem hullhatunk már,
nincs is magas és nincs számunkra mély.
Anyánk nyelvén sikoltunk a világhoz,
mi lesz szívünkkel és mi lesz szavunkkal,
ha jő az éj?

Ti messze költők, akik távol innen
emelkedtek az Isten szívihez,
mi földön ülünk már s szavak hamuját
kapargatjuk, és fölzokogva kérjük,
mi lesz, mi lesz?

A versünk is már csak segélysikoltás,
mely ki se hat a tűzön-poklon át,
mint gyöngé csecsemőé, kit megölnek,
és mint a szűzé, akit meggyaláznak
a katonák.



ADY ENDRE



Üdvözet a győzőnek

Ne taposatok rajta nagyon,
Ne tiporjatok rajta nagyon,
Vér-vesztes, szegény, szép szívünkön,
Ki, íme, száguldani akar.

Bal-jóslatú, bús nép a magyar,
Forradalomban élt s ránk-hozták
Gyógyítónak a Háborút, a Rémet
Sírjukban is megátkozott gazok.

Tompán zúgnak a kaszárnyáink,
Óh, mennyi vérrel emlékezők,
Óh, szörnyű, gyászoló kripták,
Ravatal előttetek, ravatal.

Mi voltunk a földnek bolondja,
Elhasznált, szegény magyarok,
És most jőjjetek, győztesek:
Üdvözet a győzőnek.



Magyarok

Minek magunkat lassan ölni?
Nem jobb egyszerre megdögölni?
Mint rokkant lábbal tántorogva,
Vizes, vak szemmel csillagokba,
Rossz, messzi csillagokba nézni,
S régi dicsőséget idézni,
Idézni mind, mi ősi, ódon.
Hogy hátha mégiscsak megszánna
Az Uristen valami módon.

Minek magunkat lassan ölni?
Gonoszság helyett búza nő ki
Az égről földbe hullt szívünkön;
De igaz, nótás, füttyös másnak.
Magyar, köszönj az elmulásnak,
Nincs mit kereskedj már e tájon,
Akad legény, ki ideálljon
S ásóját vígan földbeszúrja!

Mit nyöszörögsz? nem akarsz halni?
Hisz életünk úgyis csak talmi
S nem is nagyon kell már akarni,
Akaródik ez nélkülöd,
Agyadban bár égő hodályba zárt
Riadt baromként bög a rémület.

(1923)



Csonka Magyarország

Bár lenne a hangom tiszta és éles, mint intő csengőké!
A tiétek zavaros, mint mocsarak habja! ti leborultok az Ércbálvány előtt!
döntösn az erőszak!
s döntött az Erőszak...
mi jogotok beszélni többé?
Nekem van rá jogom!
ti elhánytátok a Kiáltást: mint bolond a fegyverét! nem kiálthattok már:
én elkiálthatom:
Óh Igazság, te egyetlen kiáltás! egyetlen fegyver! Jerikó trombitája!
szólj!
falak, omoljatok hangjaitól!
gerincek, borzadjatok! Európában! és Amerikában! mert borzasztó az
igazság a gerincekben!
mit érnek a ma-épített falak körülöttem?
ott borzad az Igazság a kövekben! ott ég a hegyekben! árad a vizekben!
Óh tiszta, éles trombita, zengj!
ne hallgass sohase!
egy napig se! egy óráig se! egy pillanatig se! mint ahogy nem hallgat a
fájás az idegben, míg megvan a betegség...
nem hallgat a vonzás a kőben, hogy természetes irányában es-
sék...
nem hallgat a madár, míg fészkébe nem tér...
nem hallgat a folyó, míg tengerbe nem ér...
nem hallgat a szél,
míg él...



Nekem van rá jogom!

Én elkiálthatom?

Igazság!

Ti eldobtátok ezt a szót, mint bolond a fegyverét,

szegény testvéreim! s csak gyenge izmotok maradt,

csak pusztá kezetek, meztelen

mely bilincsekbe verve, ha üt, csak önmagát ütheti esztelen

sem lázadni nem tud, sem meghajolni az Ércbálvány előtt igazán –

de hát az Ércbálvány hazája lettél-e, hazám?

Van-e reményed abban?

s sötét utakban?

Nem! – Csak a napban!

mely éget a kövön és ragyog a pataokban.

Ti azt mondtátok: Döntsön az erőszak!

s hangotok zavart most, mint mocsarak habja.

De én azt mondom: dönt majd az erős Nap!

Kitárom tiszta szavamat a Napra.

*

Ti eldobtátok a trombitát

de a trombita zeng tovább,

zeng, nem a ti kezetekben,

hanem a vízben, a hegyekben,

Erdélyben, Felvidéken,

az égen,

s bennem!

Én sohse mondtam: „Dönt majd az erőszak!” – most mondhatom:

„Nem! Nem!”

(1920)



JUHÁSZ GYULA



Trianon

Nem kell beszélni róla sohasem,
De mindig, mindig gondoljunk rá.

Mert nem lehet feledni, nem, soha,
Amíg magyar lesz és emlékezet,
Jog és igazság, becsület, remény,
Hogy volt nekünk egy országunk e földön,
Melyet magyar erő szerzett vitézül,
S magyar szív és ész tartott meg bizony,
Egyezer évnek vére, könnye és
Verejtékes munkája adta meg
Szent jussunkat e drága hagyatékhöz.

És nem lehet feledni, nem, soha,
Hogy a mienk volt a kedves Pozsony,
Hol királyokat koronáztak egykor,
S a legnagyobb magyar hirdette hévvel,
Nem volt, de lesz még egyszer Magyarország!
És nem lehet feledni, nem, soha,
Hogy a mienk volt legszebb koszorúja
Európának, a Kárpátok éke,
És mienk volt a legszebb kék szalag,
Az Adriának gyöngyös pártadisze!

És nem lehet feledni, nem, soha,
Hogy a mienk volt Nagybánya, ahol
Ferenczy festett, mestereknek álma
Napfényes műveken föltündökölt,
S egész világra árasztott derűt.
És nem lehet feledni, nem soha,
Hogy Váradon egy Ady énekelt,
És holnapot hirdettek magyarok.

És nem lehet feledni, nem, soha
A bölcsöket és sírokat nekünk,
Magyar bölcsöket, magyar sírokat,
Dicsőség és gyász örök fészkei.
Mert ki feledné, hogy Verecke útján
Jött e hazába a honfoglaló nép,
És ki feledné, hogy erdélyi síkon
Tűnt a dicsőség nem múltó egébe
Az ifjú és szabad Petőfi Sándor!
Ő egymaga a diadalmos élet,
Út és igazság csillaga nekünk,
Ha őt fogod követni gyászban, árnyban,
Balsorsban és kétségben, ó, magyar,
A pokol kapuin is győzni fogsz,
S a földön föltalálsz már a mennyet!

S tudnád feledni a szelíd Szalontát,
Hol Arany Jánost ringatá a dajka?
Mernéd feledni a kincses Kolozsvárt,
Hol Corvin Mátyást ringatá a bölcső,
Bírnád feledni Kassa szent halottját?
S lehet feledni az aradi őskert
Tizenhárom magasztos álmodóját,
Kik mind, mind várnak egy föltámadásra?

Trianon gyászos napján, magyarok,
Testvéreim, ti szerencsétlen, átkos,
Rossz csillagok alatt virrasztva járók,
Ó, nézzetek egymás szemébe nyíltan
S őszintén, s a nagy, nagy sir fölött
Ma fogjatok kezét, s esküdjetek
Némán, csupán a szív veréseivel
S a jövődö hitével egy nagy esküt,
Mely az örök életre kötelez,
A munkát és a küzdést hirdeti,
És elvisz a boldog föltámadásra.

Nem kell beszélni róla sohasem?
De mindig, mindig gondoljunk reá!

(1927)

A hagyomány az iskolai olvasókönyvekben, munkáltató füzetekben¹

1. A *hon- és népismeret* tantárgyi modul bevezetésére a 2001/2002-es tanévben került sor először az ötödik osztályokban. Célja a hagyományos paraszti kultúra és értékrend megismertetése; a természetet tisztelő, azt felhasználó és nem kihasználó paraszti életmód értékeinek bemutatása; a szűkebb szülőföld hagyományainak alaposabb megismerésén keresztül a hazaszeretet megerősítése, olyan egészséges identitástudat kialakítása, amely nemzeti örökségünk megbecsülésére, szeretetére és tiszteletére nevel. Szolgálja ez az ismeretkör saját kultúránk megismerése mellett előbb a közvetlen környezetünkben, majd a tágabb hazában élő, más hagyományú kisebbségek, nemzetiségek kultúrájának, tiszteletét is. Ösztönöz a szülőföld cselekvő felfedezésére, felkészít a magyar kultúra egyre tágabb és egyre mélyebb megismerésére. A lakóhely, a szülőföld példáin keresztül általános kép alakítható ki így a gyermekben, aki ezer szállal, érzelmi, rokoni kapcsolatokkal kötődik oda.

A tantárgy bevezetésének előkészítése már 1996-ban megkezdődött. A helyi tantervek elkészítése komoly és lelkes pedagógiai műhelymunkát igényelt. Mint Veszprém megye hon- és népismeret szaktanácsadója továbbképzéseket vezettem és akkreditáltattam, s ezeken több mint száz, az ügyért lelkesedő övönő, tanító, tanár vett részt. A KOMA (Közoktatási Modernizációs Alapítvány) pályázata segítségével készültek el az első kiadványok *Irodalmi modul füzetek* néven, melyek az adott megye honismeretére, helytörténetére, hagyományaira támaszkodtak. A Veszprém megyét bemutató füzet *Beszélő kövek* címmel 1997-ben jelent meg a pécsi Comenius Kiadó gondozásában. Hamarosan elkészült hozzá a tanterv, majd 2001-ben a Megyei Pedagógiai Intézet kiadásában a *Hon- és népismeret Veszprém megyei modulja* az 5-6. évfolyam részére, amit kézikönyvnek szántam. Közben folytak a tanfolyamok, melyek terméke 2002-ben a „Lelkem, érzésem örökséget kapott...”, 2003-ban „Az örökséget ápolni mindannyiunk kötelessége” címmel megjelent két szöveggyűjtemény.² Ezek tulajdonképpen a hallgatók záró dolgozatai voltak, melyek széles skálát mutatnak be megyénk hagyányaiból.

¹ A veszprémi Megyei Pedagógiai Intézet „Önképzés, továbbképzés” sorozata 2002/3. és 2003/4. száma.

² A honismereti kiadványszerkesztők XIII. konferenciáján, Esztergomban, 2009 novemberében elhangzott előadás szerkesztett szövege. (Szerk.)

2. Miről szólnak, hogyan őrzik a hagyományokat a munkatankönyvek, munkafüzetek?

Az első lépés a *természeti környezet* megismerése. Miképp alakult ki a felszín, milyen lehetett a táj? Ezen a ponton a természeti alakulatok, a hegyek, völgyek, vizek, források, kutak helyi elnevezéseinek összegyűjtése, a tájhoz fűződő mondák számbavétele kínálkozik. A talaj, például a vulkáni szürke lávakő (Tihany, Badacsony), a vörös homokkő (Felsőörs, Alsóörs, Almádi), a bakonyi fehér mészkő a dolomit, vagy éppen a kenesei löszpart megfigyelése. A növény és állatvilág jellemzői: fűvek, fák, bokrok, virágok, gyógynövények, madarak, rovarok, gombák, az erdő állatai, védett növényeink és állataink, jellemző ritkaságaink. Az éltető természet tisztelete, védelme kapcsolható ezekhez az ismeretekhez. Az éghajlat, az időjárás megfigyelése (kis meteorológiai szakszótár, szőmagyarázat), rácsodálkoztathatjuk a tanulókat a népi megfigyelésekre, időjósításokra. Megmutatható így az egyszerű, mindennapi ember tapasztalata, bölcsessége, tudása.

Ez követi a *társadalmi környezet* megismerése. Beletartozik ebbe a települések nevének, történetének, címerének, pecsétjének ismerete. Veszprém megyéből indult a kezdeményezés az ezredforduló évében, hogy legyen minden településnek saját címere és zászlaja. Egyesületünk Rainer Pál régész vezetésével „Községi címereinkről” címmel heraldikai kiadványt jelentetett meg 1999-ben a címerkészítés algoritmusáról, arra is ügyelve, hogy a címer- és zászlóavatató ünnepeket megörökítsék az utókor számára (időpont, avatóbeszéd, ökumenikus áldás, zászlóanya, kép stb.). Fontos, hogy a gyerekek ismerjék helyi jelképeiket, értsék szimbólumaikat! Felsőörs címerében például a kék pajzs alakú mezőben a fiait vérvével etető pelikán, vagyis a Batthyányiak címerállata került (ők voltak a románkori templom kegyurai), fölötté ezüst mezőben szőlőfürt látható, mely az ősi szőlőművelésre utal, mellette piros mezőben két oldalt egy-egy hárslevél, a templomot és falut alapító Rátold nembélieket jelzi. Ugyanilyen érdekes feladat a régi pecsétek felkutatása és elkészítése a tanulókkal.

A *birtoklástörténet* is érdemes végigvezetni. A mi esetünkben pl. a Kr. e. V. évezredben itt vörös festéket bányászó embertől, a római korban szőlőt művelőktől lehet eljutni az Örs nemzetségen keresztül a Rátold nembéli Miskékig és a Batthyányiakig. Beszédese a templomok és a temetők. A stílusjegyeken, történeti adatokon túl felelevenednek az ide kapcsolódó események, legendák (például a felsőörsi templom Hercules-csomói, a Balázs-napi torokáldás, szív alakú fejfák). Szakköröseimmel leírtuk, lerajzoltuk és lefényképeztük a balatonudvari temető fejfáit egy gyalogos nyári vándortábor alkalmából, majd kiállítást szerveztünk. A népesség, a betelepítések szempontjából Veszprém megye elég színes képet mutat (svábok, tótok). Itt a településtörténetekre támaszkodhatunk.

Nincs olyan település, melynek ne lennének *nevezetes szülőttei*. Felsőörsön született például *Pápai Sámuel* nyelvész és irodalomtörténész, aki levelezést folytatott Kazinczyval, ő is a neológusok közé tartozott. Vagy a *Gátyak*, akik között református lelkészként zeneszerzőt, a gyors és gépirás megalkotóját, illetve a kérdve kifejtő módszerrel magyar nyelven megírt első természettan tankönyv íróját tisztelhetjük. *Szegedy Róza* és *Kisfaludy Sándor* románcának három éve is idefűződik, hiszen felsőörsi prépost nagybátyjánál lakva próbálták felejtetni a testőrtiszt iránti vonzalmat a lány szülei.

Utciók elnevezése, a dűlőnevek összegyűjtése és tanulmányozása igen tanulságos. Így figyeltünk fel a gyerekekkel például a *hamuházakra*. A Balaton-felvidéken szinte minden településen voltak hamuházak, már a XIV–XV. századi szőlőartikulusokban is találunk rájuk utalást. Az egész falu szőlőbirtokosai itt főzték a törkölypálinkát, itt égették el a venyigét és a törkölyt. Ezzel megvalósult a hegyközségi törvény által előírt környezetvédelem. A hamuházak kereskedelmi, szerepet is betöltöttek. A venyige, törköly és fa élegetésével nyert hamut a középkorban hamulúg és hamuzsír készítésére használták, valamint az üvegyártás alapanyagaként külföldre is szállították. Különösen értékes volt a fehér és a kék hamuzsír, melyből évente 60 ezer hordóval szállítottak Magyarországból külföldre, egészen az 1700-as évek második feléig. Utána szinte nyomtalanul eltűntek, megszűntek a hamuházak. Valószínűleg a Nyugat-Európában megjelenő vegyi anyagok feleslegessé tették, illetve az időközben megjelent erdővédelmi törvény is csökkenthette a hamu iránti keresletet. Nálunk ma a dűlön kívül étterem és fogadó őrzi a nevet. Ennek kapcsán sikerült feljegyezni a szappankészítés receptjét, valamint a hamu sokrétű felhasználási módjait.

Szobrok, nevezetes épületek sora áll még a legkisebb települések rendelkezésére is. Mivel a két legismertebb kiadó (Apáczai Kiadó, Nemzeti Tankönyvkiadó) által forgalomba hozott tankönyvek és munkafüzetek az 5. osztályos anyagot a *ház*, a hatodik osztályosat a *falu* téma köré csoportosítják, nézzünk meg néhány lehetőséget!

A mi vidékünkön jellemző a Balaton-felvidéki háromosztatú, lávakőből épült hagyományos lakóház (pl. Tihany), valamint az ugyancsak háromosztatú bakonyi ház. Utóbbit szívesen látogatjuk meg Veszp-

rásban. Ezt a Laczkó Dezső Múzeum mellett 1935-ben építették fel Őcs község egyik kisnemesi házá-
nak mintájára. Ennek összerakható, kivágható alaplapja – könyvünk mellékleteként – kedvenc játéka a
gyerekeknek. (A legnagyobb sikert viszont a székely boronaház modellezhetősége jelenti. Hon- és nép-
ismeret tanfolyamunk egyik résztvevője, Simon Gábor technika tanár készítette el záró dolgozatának
és pontos leírást adott hozzá. Ő maga is ilyen házat épített, és ennek fázisain keresztül juthatunk el az
egyik legkedveltebb feladatig.)

Izgalmas munka a gyermekek részére a ház berendezése. Tisztázható többek között, hogy melyik he-
lyiség mire használatos, hogy mi volt a konyhai eszközök szerepe a mindennapi életben, hogy miképp
készül a kenyér, melyek a népi táplálkozásban a tartósítás módjai. Itt nemcsak az ételreceptek össze-
gyűjtése, hanem néhány érdekesség gyakorlati kipróbálása a fontos. (Pár évvel ezelőtt a gyermeli tész-
tapályázatra összegyűjtöttük a Balaton-felvidék népi receptjeit és néhányat meg is főztünk. A siker óri-
ási volt, 150 kg gyermeli terméket nyertünk a csupa 7. osztályos fiúból álló szakkörösökkel. Ebből ka-
rácsnyoi csomagokat készítettünk nagycsaládosoknak ajándékként.)

Nagyanyáink falvédőit ugyan sokan giccsesnek tartják, pedig sok népi bölcsességet tartalmaznak.
Falvédő-kiállítást szerveztünk, nagy sikerrel. A tisztaszoba berendezési tárgyai, a katolikus és a protes-
táns „szent sarok”, a balatoni fürdőélethez tartozó ruházat (balatonkenesei tájház), vagy éppen a lény-
kelengye darabjainak megfigyelése érdekes következtetésekhez vezet. (Pl. Marcal menti kelengye az
1920-as évekből, ezek szövési, himzési mintái.)

Gyermekjátékok ugyancsak fontos elemét alkotják a hon- és népismeretnek. Sok mindenben külön-
bözött a régi parasztyerekek élete a mostanítól, de egyben biztosan hasonlított: nem volt olyan kis-
gyermek, aki ne játszott volna. Játékboltnak ugyan híre sem volt, de mégis akadt játékszer. Faragtak
egyszerűbb játékszert az apák akár tűzifából is, vagy csak kendőt kötöttek az anyukák a kukoricacsut-
kára, s már készen is volt a csutkababa. Tök, kukorica, szalma, nád, mind-mind alkalmas nyersanyag
volt baba, kiskocsi, sip, duda, nyaklánc készítésére. Ha 2-3 gyerek összeverődött, gyorsan kialakult va-
lamilyen társasjáték. A bújócska, fogócska, zálogosdi az ügyességet, erőt, találékonyságot tette próbá-
ra. Szívesen utánozták a gyerekek kifejező mozdulataikkal az állatok mozgását, a felnőttek munkáját. A
zsákdobálás a fiúk játéka volt: a zsákot megszemélyesítő fiút összefogott kezükön csúsztatták előre. A
hordóöblögetéssel a lányok próbálták ki erejüket: két egymásnak háttal álló kislány összefogta karját,
majd váltakozva előre hajolva hátára emelte pajtását. Népszerűek voltak a versenyzjátékok, például a
bilickézés, métázás. A lányok között a legnépszerűbbek a kör- és hidas játékok voltak, pl. Bújj, bújj
zöldág. János úr készül, Méz, méz, méz. Amikor valamilyen szerepre gyereket lehetett kiválasztani, ezt
kiszámolóval tették pl. „Egyedem, begyedem tengertánc...”, vagy: „Egyedem, begyedem karkantyú,
nem vagyok én félnyakú. Isten kovácsa vagyok, szép lovakat patkolok. Fényes szeggel szegezem,
vaspálcával pengetem. Pöm, pöm Péter bácsi, vegye ki ezek közül ezt!” Az angyal-ördög játékot a csoportos
játékok befejezésekként játszották. Gyerekszobájuk nem volt, de mondhatni övök volt a falu minden
szabad tere. Nemcsak egymás udvarára mentek át, az utcán is játszottak, ahonnan csak néha zavarta
szét őket egy lovas kocsi vagy ökrösszekér. A szérűskert, a szalmakazal, a pajta is megfelelt a játéktér-
nek. A legtöbb falu szélén volt még egy füves térség, ahova estefelé meg vasárnap délutánonként össze-
gyűltek a nagyobb gyerekek, sőt a lányok és legények is, ezt hívták *játszónak*. Húsvét hétfőn itt volt a
tojásgurigálás, de még a locsolkodás is.

*Viccelődni, tréfközn*i, egymást ugratni is szerették. Jellegzetes iskolás szokás volt egymás kicsúfo-
lása, pl. névcsúfolóval: „Ádám, kutya ül a hátán, Benedek, ha utána erede, bunkósbot a kezibe, olyan
pofont ereszték, ördög bújjon fejbe! Soha el nem felejtet!” Értékük, hogy nem egymás bántása, hanem
a rímfaragás, a dallam volt a lényeges. Az idézetek édesapám, Kozma László, hajdan volt dörgicsei
kántortanító 1953-as gyűjtéséből származnak. Kislány koromban én is ezeken nőttem fel. Az 1990-es
évek elején iskolában, a veszprémi Dózsa György Általános Iskolában Bán Mihály tanár kollégám
vezetésével összeállítottunk „Világismeret” címmel egy napközis programot, s délutánonként többek
között megtanítottuk ezeket a régi játékokat. Mondhatom nagy sikerrel.

Külön témakör a *paraszti munka éves rendje* a szántástól az aratásig, a kenyérig. A táplálkozásban
mindig a kenyérnek volt a legfontosabb szerepe, a hozzá szükséges gabonát a parasztcsaládok megter-
melték. A földművelés hagyományos eszközeit már csak e tantárgy segítségével ismerhetik meg a tanu-
lók. Így: fogas borona, tövis borona, fahenger, tarló gereblye, cséphadaró stb. A Dunántúlon a gazda ab-
roszt, az Alföldön pedig zsákot kötött a nyakába, és onnan szórta a földbe a vetni valót. Mit jelent a ke-
pe, a kereszt, az asztag, a szérű? És még folytathatnánk. Az aratókoszorú és aratócsiga elkészítése köz-
ben mindezt szívesen megismerik a tanulók. Izgalmas a pásztorélet, nálunk talán leginkább a bakonyi

kanászok makkoltatása az erdőségekben, melyeket mondavilágunk is őriz, pl.: Boronya halála (Szentgál), a Hajag és a Hárságy (Hárskút). A kender feldolgozásának eszközeit és folyamatát a bakonyi ház csutorás műhelyének kiállító részében tudjuk megszemlélni. A falu közösségének munkaalkalmi közül kiemelkedik a szüret, a kukoricafosztás, a tollfosztás, a fonó. Ma már ezek közül csak a szüret mond valamit a tanulóknak, bár ez is veszíti közösségi fényét, az ún. munkaügyi ellenőrzések miatt.

Az emberi élet fordulóihoz kötődő szokások hagyományok: a gyermek születése, keresztelő, komatál, házasságkötés, lakodalom, temetés. A lakodalmi szokásokból esetleg a néptáncos gyerekek ismerik a lakodalmas gyermekjátékokat. Társadalmi kapcsolatok a falun belül: a falu törvényei, az előljárók (bíró, kisbíró, tűzör, éjjeliőr, parasztkapitányok), hegyközség, közbirtokosság, erdőbirtokosság, legelőtársulat működése, szigorú rendje, amely nemcsak a termelést, de a viselkedést is szabályozta. (Hasznos egy kis illetant megmutatni a XXI. század gyermekének, s ebben is segít a tananyag)

Az ünnep az emberiség olyan ajándéka, örömforrás, amelyben múlt, jelen, jövő, a hagyomány egyszerre található meg. Megszentelő szertartásainak célja az ember és a természetfölötti között megvalósuló kapcsolatteremtés. Ehhez bizonyos feltételek szükségesek, testi-lelki felkészülést igényelnek, külsőségekkel és hagyományos szokásokkal járnak együtt. Az esztendőnek van egy munkával tele ideje, ez az ünneptelen félév, és egy ünnepekkel sűrített szakasza, ez az ünnepes félév. Taneszközünk segítségével ezeket járjuk be a tanév folyamán a húsvéti tojásfestéstől, a karácsonyi mézesbábokig. Természetesen nem feledkezünk meg nagy nemzeti ünnepeinkről sem, hiszen az ezekre való felkészülés is legalább ennyire fontos. Tudjuk ünneplőbe öltöztetni szívünket! Ahogyan egy régi magyar áldás szövege mondja:

*Legyen áldott benned a Fény,
Hogy másoknak is fénye lehess.
Legyen áldott a Nap sugara
És melegítse szívedet!*

A régi mesterségek közül a Balaton közelsége miatt kiemelem a halászatot, a maga ősi eszközeivel (bődön hajó, vejsze, varsa, gyalom vagy öreg háló stb.). Ismerjük a halászbokor működését és Eötvös Károly nyomán az alsóörsi halászok tragédiáját. Vidékünkön fontos a szőlészet és a hozzákapcsolódó mesterség, a *vincellér*; a szőlőműveléshez értő jó szakember, akik kint laktak a szőlőben, II. Rákóczi Ferenc korában bizalmi állás volt, hogy jól sáfárkodjanak. A veszprémi káptalan artikulusában is olvashatunk róluk. Sokat tettek a szőlészetben a mesterségbeli tudás népszerűsítéséért a balatoni lelkészek: Fábrián József alsóörsi, Oláh János, Keöd József füredi az első magyar nyelvű tankönyv összeállítója. Beszélnek róla ma is a balaton-felvidéki pincék, az aszófői, vörösmáli pincesor eres nélküli, hosszú és rövid ereszes pincéi.

A malmok története is érdekes. Nevezetes vízi malmok: Tapolca, Pápa, Vörösberény, Veszprém malmai a Sédén, Felsőörs malmai és a méltán híres Örvényes malommúzeumával, melynek molnárija, Wöller István 80 éves születésnapját ünnepeltük ez évben. A tési szélmalom technika történeti érdekesség: „Mazák István ereszd neki Kis-Tés felől a szelet, Hadd örülsem le kis eleségemet”, mondja népdal). Olyan mesterségeket ismerhetünk meg még Zircen a Reguly Antal Múzeum és Népi Kismesterségek Alkotóházában, mint a spanyolozás, a kosárfonás, a gyertyamártás, a mézeskalácsoszás eredeti betyáros ütővel, a topláskodás (toplából készült tárgyak), a csuhézés.

3. A tankönyvek és munkafüzetek foglalkoznak még *iskolatörténettel*, a *felekezetekkel*, *vallással*, *egészségüggyel*, *sporttal*, az *egyesületek történetével*. Tartalmaznak még kronológiát, kislexikont, irodalom- és forrásjegyzéket, múzeumi forrásanyagot.

Azzal kell azonban befejeznünk, hogy a legjobb taneszköz sem pótolhatja a tanárt, mert – mint Comenius írta – „A fiatalok megfelelő oktatása nem abban nyilvánul meg, hogy teletömjük a fejüket szavak, mondatok, valamint különböző szerzők ideáival, hanem abban, hogy megnyitjuk előttük a világot, hogy a saját fejükben jelenjenek meg a gondolatok, mint ahogy a fákon kizöldülnek a levelek, a virágok kinyílnak, és gyümölcsök megernek.”

Rásky Mihályné

SORSKÉRDÉSEK

Kiáltó szó Erdély, Bánság, Kőrösvidék és Máramaros magyarságához!

*Akkor megkérdeék őtet: Te kicsoda vagy ?
Ilyés vagy-e te ? Es monda: nem vagyok.
Prótéta vagy-e te ? És felele: nem vagyok.
Mondának azért néki: Kicsoda vagy tehát,
hogy meg tudjunk azoknak felelni, akik minket elküldöttek;
mit mondva magad felől. És monda: Én kiáltó szó vagyok a pusztában!
(János evangéliuma I. 21-23)*

Két keserű esztendeje már, hogy szemünk nyugat felé néz. Láttuk, hogyan hanyatlott le ott a nap. Reménykedő, bizó, sóvárgó és fájó szemünk nézte, hogy a könnyünk csordult ki attól. Mert a nap csak haladt lefelé, hanyatlott egyre; eleinte lassan, aztán gyorsabban, végül lebukott és az égen csak a vérveres fellegek maradtak. Most már megdörzsölhetjük szemünket: Egyelőre nincsen tovább. Ez a nap lebu-kott, *ennek* vége. És arcunkról letörölhetjük a könnyeket.

Még a nyomukat is.

Valahol aláírtak valamit, valahol megalkudtak valamit, valahol elosztottak valamit; valahol egy nyi-tott ajtót becsaptak, hogy legyen, az zárva örökre.

Ahová a magunk erejével, ezer esztendő munkájával kapaszkodtunk és minden lépcsőfokot a ma-gunk izmaival és eszével vágtunk a magunk vérével öntözött irdatlan sziklába: onnan dobtak le minket. Tudjuk: miért.

Régi zászlónk összetépve, fegyverünk csorba, lelkünkön bilincs.

De tudom: talpra kell állanunk mégis. De tudom: újra kell kezdenünk az izzadságos, nehéz munkát. Tudom: vágni fogjuk kemény, vad sziklába az utat, melyen egy kemény, régi nép lép majd velünk és utánunk újra csak felfelé. Halljuk, látjuk és tudjuk immár, mert valóság: a régi Magyarország nincsen többé. Nem akkor halt meg, amikor Párisban temetését rendezték, de akkor, amikor ő maga is bejelen-tette, hogy igenis: nem vagyok már a régi.

Ez az igazság!

Hetven esztendeje, hogy apáink kimondották *azt* a szót egy akarattal és félszázada, hogy megteste-sült az ezeresztendő álom; az a Magyarország, melynek fejére Párisban mondták ki az ítéletet. Fél-száz esztendeig élt az egy Magyar föld; a nagy, ifjú, erős magyar műhely. Nem hagyott *úgy* tovább dolgoznia. Erdély, Bánság, Kőrösvidék és Máramaros magyar népe: minket kiszakítottak, kidobtak ab-ból a műhelyből, amely a mi izzadságos munkánk segedelmével épült fel egykoron.

Nem kérdezték: akarjuk-e?

Mi pedig mai napig nem akartuk elhinni, hogy ez megtörtént, hogy ez megtörténhetett.

És két esztendeje, hogy nem dolgoztunk. De vártunk. Vártuk reménykedve, hívő hittel, hogy felkel-jen számunkra a nap: *napi nyugaton*. Két esztendeig álmodtunk, és nem akartunk tudni az Életről, aki kö-rülöttünk tusakodva robogott. Nem akartunk látni és hallani, nem akartunk érezni és élni, csak hinni akartunk és bízni és álmodni és csodákat várni, amik majd felébresztenek. Mert megszoktuk a régít, szerettük, amit egykor megalkottunk.

Hittük, hogy az örök időkre a mienk úgy, ahogy azt mi magunknak alkottuk meg. Most aztán kültük minden. Két esztendő keserű várakozása, dermedt álma után megtudtuk, hogy minden, amiben hittünk, bízunk, reménykedtünk: délibáb az. Megtudtuk, hogy a nap nem ott kél fel, ahol lenyugodott.

Valljuk be: a mi hitünk nagyot csalódott.

Valljuk be: fáj a csalódás; fáj hogy el kell hajítanunk lelkünk hitét, mert hogy nem igaz hit volt az.



Kós Károly (Nagy Imre rajza)

Erdély, Bánság, Körösvidék és Máramaros kétmillió magyarja, nem én mondom neked, de a megcsonkított Magyarország mondta ki a szentenciát rólunk: nem tehetek mást, elfogadom az ítéletet, mely akaratom és hitem ellenére fejemre olvastattot, kihirdettetett és végrehajtatott: Én rólatok, akiket erőszakkal leszakítottak rólunk, lemondok.

Ez az igazság!

Aki mást mond: hazudik az; aki mást hiszen: áldodik az; aki másban reménykedik: délibábot kerget az. Le kell vonnunk a tanulságot; szembe kell néznünk a kérlelhetetlenül rideg valósággal és nem szabad ámitanunk magunkat. Dolgoznunk kell, ha élni akarunk és akarunk élni, tehát dolgozni fogunk.

De csak magunkban ezentúl, magunkért.

Napnyugat felé pedig ne nézzünk többé. Attól csak nehéz a szívünk és fáj a szemünk. Ott lebukott a nap és csak az ég vereslik még, és az égen gomolygó nehéz sorsfellegek. Attól csak a könnyünk csordul ki már. Vigyázzunk! A könny drága, és ne lássa azt senki idegen, ami nekünk fáj. De ezeresztendős göggel tartjuk tekintetünket a mi hegyeink taréja felett, mert itt kell derengenie majd a mi hajnalunknak.

A régi Magyarország nincs többé számunkra; de Erdély, Ardeal, Siebenbürgen, Transsilvânia, vagy bármi nyelven nevezte és nevezi a világ: feltámadt és van, aminthogy volt akkor is, amikor azt hittük mi magunk, mert akartuk hinni, hogy nincs, és csak Magyarország van. Akkor is volt, de most is van és akárhogy is akarja akármilyen akarat, lesz örökön, örökké.

Egy félszázados, szépséges útra eresztették le a sorompót; hogy tilos.

Ezeresztendős, erdélyi szerszámainkkal, próbált, ősi erőnkkel új utakat kell vágnunk, de magunknak csupán. Régi szerszámokkal új fegyvereket kell kovácsolnunk, a lerakottaknál, az összetörtéknél, a kezünkkel kicsavartaknál jobbakat. Senki sem fog segíteni minket; de akkor senki ne is sajnáljon minket.

Építenünk kell! Fogunk hát építeni új, erős várakat a régi Istennek. Az Egynek, az Igazságosnak, az Erős Istennek. Aki ideküldött titkos Ázsiából egykoron minket, és akit mi idehoztunk magunkkal. Aki oltalmazott mindezeideig, és akit mi is megvédelmeztünk – magunknak.

Hát eltemették a régi Magyarországot. Szép temetés volt. Sírját beültették virágokkal és fejtől himes fejfát szúrtak. Hogy akik élünk még, sirhassunk és sirjunk, és ne merjen eszünkbe jutni az élet, de örökké lássuk a dombot és a virágos dombon a himes, csillagos, buzogányos fejfát: Minket még a temetésre se hívtak meg... Belenyugszunk, mert bele kell nyugodnunk ebbe is és – hiszünk örök életünkben. Elindulunk új utunkon, de magunkkal visszük a nagy temetés emlékét és egy szilánkot egy keresztre feszített ország keresztjéből.

Két esztendeje, hogy sokan közülünk imádkozni tanultak és sokan átkozódnak is. És sokan álmodozni és sokan megtanultak sírni is, de a legtöbben a vizeket néztük, a mi vizeinket, akik harsogva sietnek hegyeinkből lefelé, ki az Alföldre. Sokan néztük a vizeket és közülünk sokan el is indultak a vizek mentén le a hegyekből, ki, arra napnyugat felé. Hogy onnan soha vissza ne jöjjenek.

De az imádkozás ideje eltelt. És el az átkozódás ideje is. Az álmodozásnak is vége és a sírásnak is. Aki pedig elindult a vizek mentén, az többé ide nem jöhet vissza, aki közülünk elmegy, az ne is kívánczokk közénk vissza valaha; annak itt helye nem lesz soha, és jussa sem lesz annak.

Fölebredtünk. Látni akarunk tisztán. Szembe akarunk nézni az Élettel, tisztában akarunk lenni helyzetünkkel. Ősmerni akarjuk magunkat. Számba kell vennünk erőnket, szerveztünk kell a munkát, tudnunk kell a célt, amit el akarunk érni.

Aki fél, aki gyáva, aki nem bízik, aki nem hisz, aki gyenge, az lépjen ki a sorból. Az menjen. Az nekünk bajt csinál, az a mi munkánkat akadályozza, az a mi lábunk elé gáncsot vet, a mi árulónk az!

Senkit se sirassunk, aki elmegy innen. Senkit se tartsunk vissza., De biztassuk azt is, aki habozik; az ingadozóknak sincsen helye itt most.

Kiáltó szó vagyok: ezt *kiáltom!*

Az ítéletet végrehajtatott: Erdély, Bánság, Körösvidék és Máramaros kétmillió magyarsága bekebelezett Romániába...

Nem rekriminálunk. Nem keresünk árulókat, nem keressük a megalkuvókat, a bűnösöket, avagy a bűnbakokat. Nem vigasztaljuk magunkat gyáván azzal, hogy mást hibáztatunk. De viseljük sorsunkat, ahogyan az reánk méretett. Nem keresünk jogot vagy jogtalanságot, nem igazságot vagy igazságtalanságot, nem várunk méltányosságot, sem kegyelmet. Nem is kérünk. Nem kutatjuk, hogy az a nélkülünk rólunk készült és kötött trianoni szerződés miféle kolduslamizsnát rendelt számunkra. Nincsen sok értelme ennek. A mi igazságunk: a mi erőnk.

Az lesz a mienk, amit ki tudunk küzdeni magunknak. A bátraknak kiáltok hát, a harcolni akaróknak, a kötelességtudóknak; a látni akaróknak, az előre nézőknek. Álljanak elő, ne szégyenkezzenek, ne aludjanak, ne duzzogjanak. Az Élet nem vár; az Élet rohan. Kiáltó szómmal ezt kiáltom!

A fundamentum, amire nyugodt lelkiismerettel és bizó lélekkel építhetünk: kétmillió magyar. Kétmillió magyar, ezerszázados történelmi tudatában és tanulságaival, egy egységes területen egy 13-14 milliós, nem homogén lakosságú, alig félszázada önálló életet élő, szegény ország keretében nagy súly-differenciákat okozhat, amennyiben vele együtt működik, vagy pedig ellene dolgozik.

Velünk, Erdély magyarságával minden időben számolnia kell annak, aki szuverenitását reánk kiterjesztette. Számolnia kell Romániának is, ha azt akarja, hogy területi és népességben való gyarapodása erőgyarapodást is jelentsen nem pedig fölös terhet, súlyos költséget. Nem szabad elfelejtenie, hogy mi nem az egységes magyarságból elszakított egyszerű lélekszám vagyunk, de külön történelmi egység ezer esztendő óta, saját külön erdélyi öntudattal, önálló kultúrával, önérzettel. Tudtunk számolni mi minden helyzettel, tudtunk kormányozni és tudtunk nehéz vereségek után talpra állani. Erőnket ösmerjük, nem becsljük azt túl, de nem is kicsinyeljük: sokszor próbáltuk, mennyit bírunk.

Mi, kétmillió dolgozó, adózó, anyagi és kultúrértékeket produkáló polgár felséges erőgyarapodása vagyunk Romániának. De mi, kétmillió nem dolgozó gyűlölködő, alattomos belső ellenség: borzalmas rákfeneje vagyunk Romániának. Nyíltan és őszintén valljuk azonban: inkább vagyunk lojálisak, mint rebellisek, inkább építők, mint rombolók, inkább nyílt barátok, mint titkos ellenségek. De azzal a feltétellel, ha megadatik számunkra az új keretek között az a minimum, melyet mi nemzeti kultúránk, ősi szokásaink, faji öntudatunk, szociális érzésünk, gazdasági fejlődésünk szempontjából ezerszázados múltunk tanulságaként nélkülözhetetlennek tudunk.

Kétmillió magyarrá, mint fundamentumra akarjuk felépíteni az új keretek közt nemzeti autonómiánkat; melynek egy részét saját szabad elhatározásából ígéri nekünk a Románia szentesített törvénye: a gyulafehérvári határozat, más részét megszerzi akaratum és erőnk, másfelől, Románia józan belátása.

Amit ma a magunk számára kérünk, amiért holnap harcba szállunk, és holnapután talán már szenvedünk is, de amit hitünk szerint végre is kivivunk, azt fogják kérni, azért fognak harcolni, szenvedni és azt fogják végül kivívni magunknak szász és román erdélyi nemzettestvéreink is.

Nyíltan és bátran kiáltom ki ezt a végső célnak. Minden hátsó gondolat nélkül, őszintén. És hiszem, hogy ott lappang ez az akarás mindnyájunk lelkében, akik tisztán igyekszünk látni új helyzetünkben az új célt. Mert mi, magyarok megsemmisülhetünk, – bár ez nem valószínű, – és eltűnhetik Erdély földjéről a szász is, de élni fog akkor is Erdély, mert geográfiai egyéniség, gazdasági egyéniség történelmi szükségesség.

Nyíltan és bátran kiáltom a velünk megnagyobbodott Romániának: mi, magyar fajú, magyar hitű és magyar nyelvű polgárai Romániának nemzeti autonómiát akarunk, aminek birtokában bennünk Nagy Románia megbízható polgárságot fog nyerni. Alkudni nem fogunk. Elég erőseknek érezzük magunkat, hogy nyíltan és őszintén beszéljünk, és a kijelentett alapon szilárdan megálljunk.

Kétmillió állampolgár biztos támogatása, avagy ellenséges indulata nem lehet közömbös egy sokkal erősebb, konszolidáltabb, gazdagabb államra nézve sem, mint Románia.

Valóságokat akartam láttatni; igazságokat akartam kiáltani. Valóságokat és igazságokat, amik fájnak a gyávának, elnémitják az árulót, megrontják az ellenséget, megállítják az elnyomni akarót. Amik bátorságot adnak a csüggedőknek, világot gyújtanak a sötétben tévelygőknek, fegyvert adnak a védteleneknek. Ezt akartam kiáltani, és lehet, hogy kiáltó szó leszek a pusztában...

Mégis kiáltok! Neked, Erdély, Bánság, Körösvidék és Máramaros ezerszázados magyarsága: Ébredj kétesztendő álmodból, szemedet nyisd ki; nézz széjjel, és állj az új életben tusakodni akarók közé. A rohanó idő füledbe harsogja: elég a passzivitásból. Ami eddig orvosság volt és védelem is talán, de mindenesetre *becsület* volt, méreg az ezentúl és gyávaság. Kiáltom a jelszót: építenünk kell, szerveznedjünk át a munkára. Kiáltom a célt: a magyarság nemzeti autonómiája.

De kiáltom még egyszer azt is: aki gyáva, aki rest, aki alkudni akar, az nem közénk való; mert az a mi igazi ellenségünk: a mi árulónk. Ezt kiáltom és hinni akarom, hogy nem leszek mégsem pusztában kiáltó szó csupán...

Kós Károly

Baranya és a pécsi szénbányák kérdése a párizsi békekonferencián

Az első világháborút lezáró párizsi békekonferencián a „szivélyes szövetség” élén álló Wilson amerikai elnök nem tudta érvényesíteni sem a közép-európai föderációról, sem a 14 pontjában szereplő nemzeti önrendelkezési jogról szóló elképzeléseit, ezért 1919. végén hazautazott. Helyére Clemenceau francia miniszterelnök került, aki megszabta a tárgyalások további menetét. A tanácskozásokon csak „a szövetséges és társult hatalmak” voltak jelen; Közép-Kelet-Európából, a Balkánról csupán Lengyelország, Csehszlovákia, Románia, a Szerb–Horvát–Szlovén Állam és Görögország. A legyőzötteket már csak a kész békeszerződési okmányok átvételére, majd aláírására hívták meg.



Európa sorsát eldöntő Négyek Tanácsa

Az 1919. január 18-án kezdődő párizsi béketárgyalásokon a Szerb–Horvát–Szlovén Királyság béke-delegációja a Legfelsőbb Tanáccsal február 18-án ismertette területi igényeit Baranyára vonatkozóan, s annak „csak déli, szerbek által lakott csücskét kérték”.

Az új államhatárok körvonalai

1915. augusztus 18-án Anglia, Franciaország és Oroszország Szerbiának ígérte Boszniát, Hercegovinát, Dalmácia egy részét, Szlovéniát, Horvátországot, Fiumét, Bácskát, a Bánátot – vagyis a Monarchia és a történeti Magyarország területeit.

Az 1918. december 1-jén megalakult SzHSz Királyság küldöttsége igyekezett a béketárgyaláson a bírák csekket beváltani, tetejében még némi magyar területeket szerezni, nevezetesen Baranya, Tolna, Somogy, a Bajai háromszög részeit, illetve Muraközt és a Murán túli területet, azaz Prekmurjet.



Nikola Pašić,
a jugoszláv küldöttség elnöke
szomszédos országok közül Magyarországgal az elkövetkezőkben jószomszédi viszonyt kellene teremteni.

A jugoszláv kormány Baranya birtoklása ügyében 1919. március 7-én Stevan Mihaldžić, kácsfalvi (ma Jagodnjak, Horvátország) szerb pap-történész és irodalomtörténész kérte fel Baranya történelmi térképének kidolgozására – miszerint „Baranya a múltban szerb ország volt, autochton papságával együtt” –, amit Pašić másnap jóváhagyott. A béketárgyaláson a Szerb–Horvát–Szlovén Királyság küldöttségét Nikola Pašić vezette, aki egyben a politikai bizottság vezetője volt. Pašić a tárgyalásokon önfegyelemről tett tanúbizonyságot. Nem így a románok, akik újabb területi követelésekkel álltak elő, melyeket szövetségeseik is túlzónak tekintettek. Egyébként Pašić birodalomépítő céljainak megvalósulását látta elérni Bánát és Bácska odaitelésével, míg Baranyára nem formált ígényt attól tartva, hogy az újonnan létrehozott Jugoszláviában a nem szerb lakosság kerül többségbe, mivel az az ország egyensúlyi helyzetének stabilitását veszélyeztette volna. Ennek dacára az ún. „Pašić-féle térképen” Baranyát Nagy-Jugoszlávia részeként tüntette fel, s az 1918. november közepétől a dél-magyarországi szerb-antant hadsereg által megszállt területtel azonos. Mindezek ellenére a párizsi béketárgyaláson a jugoszláv kormány Pécs-baranya kérdésének ismételt felvetése esetén Pašić igyekezett hallgatolagos álláspontra helyezkedni, mai szóhasználatával élve elsumákolni a dolgot, illetve számolt azzal is, hogy a többnyire ellenséges

Titkos szerződések – a jugoszlávok nem kértek a vörösök elleni intervencióból

A párizsi tárgyalásokon a győztesek egymás közti érdekei sem voltak egyértelműek. A konferenciát megelőzően már jóval előre vetítette árnyát az olasz–jugoszláv, a pillanatnyi román–jugoszláv (a szerbek megszállta Temesvár esetében) fennálló és tényleges konfliktushelyzet, illetve annak elhúzódása. A győzteseket, Magyarország nemzetezte amputálásakor kötelezték a háború során megkötött titkos szerződések, amiket a béketárgyaláson nem lehetett megkerülni. A jugoszlávoknak azonban az olaszok területi követeléseivel kellett szembenéznük, akik Isztriára, Dalmáciára, a tengerparti horvát városokra formáltak igényt. Az újonnan megalakult és hatalmassá nőtt SzHSz államnak a konfliktus források hátterével számolva szembesülni kellett a szomszédos, a vele szembenálló államokkal, főként Itáliával, Bulgáriával. Jugoszlávia hadseregének erejét azok nagyban lekötötték, valamint országa belsejében előállt feszültség forrásokkal is számolni kellett, főként a horvát Radićcsal, a macedón szeparatistákkal, az ébredező munkásmozgalommal. Érthető módon ezért sem vállalkozhatott a magyar kommun elleni fegyveres fellépésre.

Protić miniszterelnök április 7-én a következő tartalmú táviratot küldi a jugoszláv küldöttségnek: „(...) kormányunk a Magyarországgal szembeni intervenciókkal kapcsolatban katonai szempontból jelzi, hogy egységeink nincsenek felkészítve egy esetleges Magyarország elleni támadására. Katonáságunk nagyon megritkult, kimerült, gyenge és rosszul élelmezett. Egy szerbiai sorozás nem járna eredménnyel, ugyanis Szerbia ez ideig minden magától telhető megtett. Az új területen a sorozás formai szempontból tiltottnak számít. Amennyiben a hozzájárulás megszületne, nincs meg a megfelelő felszerelés. A morál szempontjából egy Magyarország elleni fellépésre egységeink nincsenek eléggé felkészítve. Szövetségeseink egységesítő törekvéseink el nem ismerése következtében, területeinken az olasz megszálló hatalom magatartása (...) a macedóniai bolgár és az albániai olasz intrikák, valamint a több évig tartó háborúban katonaságunk fáradtsága és számtalan áldozata nagyban hat és hatni fog annak moráljára, és az többé nem alkalmas bármiféle nagyobb méretű offenzív fellépésre. (...)” Stojan Protić miniszterelnök levele további részében közli, hogy hasonló mozgalmak kirottantására sor kerülhet, különösképpen Bulgáriában, s a szövetségeseeknek épp ezért eleget kellene tennie a jugoszlávok korábbi követeléseiknek, nevezetesen hadseregük felszerelése és létszámának megerősítése tekintetében. „Végso esetben csak egy hadosztályt bocsáthatunk rendelkezésre az intervencióra, de semmiképpen sem megszállásra, abban a meggyőződésünkben, hogy a fentieket a szövetségesek figyelembe veszik”.



Pašić térképe: A párizsi béketárgyaláson az SzHSz Királyság vezetője, Nikola Pašić Nagy-Jugoszlávia és benne Nagy-Szerbia térképével jelent meg.

Az 1918. december 1-jén megalakult Szerb-Horvát-Szlovén Királyság a pécsi szénbányákra, illetve annak szenére tartott igényét azzal indokolták, hogy a háború folyamán a Szerbiát megszálló csapatok vízzel elárasztották bányáikat, valamint a vasúti közlekedés zavartalan fenntartása érdekében szükségük van a pécsi bányák szenére.

Szűkebb értelemben véve Pécs-Baranya végleges sorsa eldöntésekor a továbbiakban vélhetően közrejátszhatott a pécsi nemzetegységet megteremtő 1919-es februári általános polgári-, vasutas- és bányászsztrájk, egyúttal, annak a megszállás elleni, a terület integritása melletti félreérthetetlen üzenete, valamint a már ismertetett Pašićnak, e kérdésben vallott állásfoglalása.

A háborúban vesztes történelmi Magyarország büntetésként lakossága egyharmadát elvesztette, mintegy 3,2 millió magyar rekedt az országhatárokon kívülre, valamint nemzetteste harmadára zsugorodott. „A békekonferencia alapját Wilson elnök fektette le; mi többé nem kisebb, vagy nagyobb területekért csinálunk békét; mi a népek számára teremtünk békét.” (G. Clemenceau francia miniszterelnök megnyitó beszéde, 1919. január 18.) Az ilyen jellegű „béketeremtés” célok közt szereplő „kisebb vagy nagyobb területek” odaitélése, az elkövetkező években újabb konfliktusok veszélyforrásává vált, majd elvezetett a második világháborúhoz.

„A kommunizmusról hallani sem akarnak”

A Magyar Tanácsköztársaság kikiáltásával új helyzet állt elő, ugyanis 1919. március 21-ét követően, a Szerb-Horvát-Szlovén Királyság kormánya és párizsi békeküldöttsége álláspontjában döntő fordulat állt elő. Elérkezettnek látták az időt Baranya kérdésének ismételt napirendre tűzését. Újabb elképzelésükben ütőkártyaként a magyar lakossággal szembeni, a nemzetiségi lakosság számaránya nagyobb hányadának a kimutatása szerepelt, s mindezek a bizonyítékok beszerzéséhez és igazolásához szükséges volt a mielőbbi népszámlálást elvégezni, tekintettel a wilsoni elvekre. Eme lépés megtétele további sikerrel kecsegtetett, ugyanis a béketárgyaláson a magyar, 1910-es népszámlálási adatokat nem tekintették hitelesnek. A magyar küldöttség által beterjesztett, a magyar és nemzetiségi lakosságra vonatkozó népszámlálási adatok a nemzetiségek valós számarányát nem tüntették fel reálisan, s így módon alka-



Stojan Protić, az SzHSz Királyság első miniszterelnöke, Nagy-Szerbia megalakítója.

lanak a jelenlegi állapot további fenntartását kívánják, s a régi magyar törvényeket tiszteletben tartják – kijelentik továbbá, hogy mindaddig míg Magyarországon a viszonyok nem változnak – az érvényben lévő törvények tiszteletben tartása mellett, sorsukat a végleges békekötéshez kötik. Gréczi István s.k., Dezső József s.k.”

A horvátok lakta Felsőszentmártonban 1919. április 24-én felvett jegyzőkönyv:

„Tárgy: Állásfoglalás a kommunizmusról és a terület hovatartozásáról.

Járási főszolgabíró feltette a kérdést és értekezett a képviselőtestülettel behatóan, ismertette az ügyet és felszólított, hogy nyilatkozzanak ezek után a tárgyra vonatkozólag. Ezek után, miután a képviselőtestület az előadottakat megértette, a következő határozatot hozta:

Határozat:

A képviselőtestület egyhangúlag kimondja, hogy a kommunizmusról egyáltalán hallani sem akarunk, ők tisztelik a régi magyar törvényeket, ezért megelégedéssel vannak tudomásul (veszik) a mostani állapotot, mely a kommunizmussal szemben fenn tudja tartani a régi magyar törvények érvényét.

A terület hovatartozására vonatkozólag pedig határozatilag kijelenti, hogy szavazni nem kívánnak, döntsék el ezt a kérdést a hatalmak.

Annyit azonban kijelentenek, ha Jugoszláviához tartoznak, ők ennek hű fiai lesznek, éppoly hűek, mint ezelőtt Magyarországa.

Felolvastatván helybenhagyott, elfogadva aláírva.

Szűcs József körjegyző, Kovácsévics Miklós hitelesítő, Kovácsévics István községi bíró, Balas Pál.”

Az ideiglenesnek tekintett uralom, s benne a „... nép igazi kívánsága és hangulata...”

Az idő múlásával azonban, a megszállt területeken élő lakosság a fennálló helyzetre való tekintettel bizonyos értelemben „beadta” a derekát, egyrészt tartva a bolsevista veszélytől, s annak fegyveres katonai támadásától, másrészt 1919 májusában már köztudottá vált, hogy a békekonferencia kénye-kedvére dönthet, és a népek sorsa a nagyhatalmi döntésektől függ. A csatlakozási kérelmet aláírók azonban számíthattak azzal is, hogy Magyarországon ismét visszaáll a régi rend. A magyar törvények érvényesítése mellett kiállásukkal hovatartozásukat jelölték meg.

A községekben felvett jegyzőkönyveket megkapta a párizsi békekonferencia jugoszláv küldöttsége, amely a wilsoni önrendelkezési elvekre hivatkozva újabb beadványokat készített elő a Négyek Taná-

lom adódott a másik fél adatainak benyújtására, melyek alapján a határkorrekció Baranya esetében bizonyos tekintetben akár módosulhatott is volna. A szerb közigazgatási vezetés a megszállt baranyai, somogyi, tolnai területeken hozzákezdett a népszámlálási adatok összegyűjtéséhez, nem hagyva ki a „csatlakozási nyilatkozatok” beszerzését sem.

A szerb vezetés az oldalukra átvált csekély számú magyar hivatalnokkal együtt végezte el a lakosság körében a csatlakozási nyilatkozatok beszerzését és a népszámlálási összeírásokat. A Barcsi járás esetében dr. Scheidl Árpád, járási főszolgabíró járta be a falvakat és lépett kapcsolatba a helyi vezetőkkel, akiket jegyzőkönyv aláírására kért fel. A megszállt magyar, horvát és német falvak lakosságának képviselőtestületei, tartva a bolsevista veszélytől, a közgyűlésen az alábbi álláspontra helyezkedtek többek között Gyöngyösmelléken az 1919. április 17-én felvett jegyzőkönyv szerint: „(...) hogy ők magyaroknak érzik magukat – azok akarnak maradni! – kívánják Magyarországhoz való csatlakozásukat, azonban addig, amíg a kommunisták uralma Magyarországon meg nem törik, – nem kívánnak szavazni sem jobbra, – sem balra.” A jegyzőkönyvet Karsli József és Horgas Ferenc írta alá.

Istvándiban április 22-én felvett jegyzőkönyv ezeket tartalmazza: „(...) hogy ők nem kommunisták, azzal egyet nem értenek, s míg ezen állapot az anya Magyarországon fennáll-

csához. A megszállt területeken május végére a helyzet megváltozott, vélhetően a kommün megtorlása, rendelkezései következtében felmerült a Jugoszláviához való csatlakozás gondolata, azonban a való okok számunkra továbbra is ismeretlenek, egyúttal megválaszolatlanul maradnak.

A lakócsai körjegyzőségen május 3-án a négy horvát falu bírója: Gaál József lakócsai, Szilovics József potonyi, Jánkovics Vince tótújfalui és Borbás Mihály szentborbási, valamint Kerkápoly körjegyző dr. Scheidl főszolgabíró jelenlétében az alábbi jegyzőkönyvet készítették: „1) ... a jelenlegi tisztviselőknek továbbra is megtartását és hivatalukban történő megerősítését kéri; 2) a kommunizmussal egyet-nem-értenek, a kommunista törekvések ellen tiltakoznak; 3) a csatlakozás tekintetében kijelentik, hogy szavazni nem kívánnak, azt a felsőbb hatalmak döntésére bízzák, de most minden esetre azt kívánjuk, hogy maradjon meg a jelenlegi berendezés, mert a kommunizmus mozgalmaival nem akarják megbolygati az itt uralkodó rendet és nyugalmat.”

Dr. Pandurovics László (Vladislav Pandurović) főispán, a jugoszláv kormány megbízottja, a fenti jegyzőkönyvet dr. Scheidl főszolgabírótól szerb nyelvre lefordítva kapta, s azt belgrádi feletteseihez továbbította, majd továbbkerültek Párizsba. Scheidl további, drávacfoki és kastélyosdombói adatokkal kiegészített summázatát így foglalja össze: „A feltüntetett községek községi bizottságainak ülésén az összes bizottsági tag részt vett, tekintet nélkül virilistákról vagy megválasztott tagokról van-e szó.

Ezekben a községekben a határozatot egyszerűen hozták meg, anélkül, hogy nyomást gyakoroltam volna rájuk, sőt, megengedtem nekik, hogy a határozathozatal előtt részvételem nélkül külön megbeszéljék azt.

A fenti határozatokat a nép igazi kívánsága és hangulata kinyilvánításaként kell figyelembe venni, akiknek a községi képviselők törvényes képviselői.

Meg kívánom jegyezni, hogy nem vittem végbe semmilyenféle új választásokat, hanem eme képviselők még a magyar hatalom fennállásakor kapták megbízásukat.

A fenti jegyzőkönyvet elolvasva mindenek előtt megállapítást nyerhet az a tény, hogy a Barcsi Járási lakossága nem csak hogy elégedett a jelenlegi szerb vezetéssel, hanem még az illetékes szerveket arra kéri, hogy a jelenlegi helyzet fennmaradjon, legalább olyan hosszú időre, míg Magyarországon a helyzet nem rendeződik. (...)”

A megszállt területek lakosságának csatlakozási nyilatkozatát a jugoszláv békedelegáció Clemancau, a békekonferencia elnökéhez május 20-án memorandumként beterjesztette.

A lakócsai körjegyzőséghez tartozó négy falu 24 képviselője május 25-én egyhangúlag aláírta a Jugoszláviához való csatlakozást. A belgrádi kormány 1919. május 28-án nyílt táviratban (No 6637) jelentő küldöttségének, hogy Baranyában az alábbi 34 németek (de több helységben horvátok is laktak – a szerző megjegyzése) lakta település kíván az SzHSz Királysághoz csatlakozni. Nagykozár, Nagygyárád, Hird, Magyarsarlós, Szökéd, Fazekasboda, Püspökmárok, Nyomja, Beremend, Rácmecske, Rácztöttös, Bükkösd, Egedéd (?), Márok, Kisfalu, Glazs, Devecser, Szent-kút, Njethely (?), Hárságy, Megyefa, Püspöklak, Himesháza, Udvar, Hidor, Rácpetre, Mánfa, Neabrok (?), Kiskozár, Cserdi, Geresd, Szúr, Szederkény, Old. A baranyai helyörség parancsnokságának 2 hadosztály parancsnoka 1919. június 6-án jelenti, hogy még 6 német község kíván az SzHSz Királysághoz csatlakozni: Rácgörccsöny, Rácdoboka, Ráczsabar, Lánycsók, Szajk, Versend, amelyet Protić miniszterelnök tovább küld Párizsba.

Etnikai megoszlás – manipulálás népszámlási adatokkal

Az SzHSz Királyság Belügyminisztériuma Bácskai, Baranyai és Bánáti Ügyosztálya (4909. sz. távirata) dr. Pavlas megbízott 1919. május 28-án jelenti a belgrádi belügyi szerveknek: „(...) Baranya megye összes járásában elvégeztük a népszámlálási összeírásokat: 1) Mohácsi járás: 7 277 szerb, 20 777 sokác, összesen szláv 28 054, 1 787 német, 6 508 magyar, 2 297 zsidó, lakosság összesen 54 736. 2) Siklósi járás: 3 660 szerb, 8 359 horvát, 127 szlovák, 4 113 sokác, 32 cseh, 12 bosnyák, 8 orosz, szláv összesen 16 311 (119 román, 12 olasz, 143 cigány, 1 042 zsidó, 10 407 német 10 923 magyar – lakosság összesen 38 957. 3) Szentlőrinci járás: 3 136 szerb, 4 836 horvát, 1 532 szlovák, 2 206 sokác, 269 bunyevác, 161 cseh, 57 lengyel, 30 orosz, szlávok összesen: 12 227, 574 román, 13 olasz, 8 francia, 473 cigány, 919 zsidó, Pécs városa: 2 617 szerb, 3 436 horvát, 941 bunyevác, 726 sokác, 1 357 bosnyák, 4 595 szlovák, 543 cseh, 155 lengyel, 151 cigány, 6 angol, 15 olasz, 2 francia, 1 török, 8 855 zsidó, 14 549 német, 17 901 magyar – lakosság összesen 56 120.

A dárda, baranyavári és a barcsi járás népszámlálása folyamatban van, s néhány nap múlva befejezésre kerül, az adatokat azonnal megküldöm a párizsi békekonferenciára.”

Kézrel irt feljegyzés: „szerbek és horvátok a mohácsi, baranyavári (dárdai központtal), a pécsi és a siklósi járásban, valamint Pécs városában (Pécsett bosnyákoknak nevezik őket) élnek.

A szerb-horvát lakosságot figyelembe véve a határvonalat Bajától Bátaszékig kellene meghúzni, innen Pécsvárad, Pécs, Pellérd irányába, amely a Dráván kötne ki Moszlavináig bezáróan.

Minimális határként a Duna melletti Bátától Miholjacig (kék vonal) kell kijelölni.

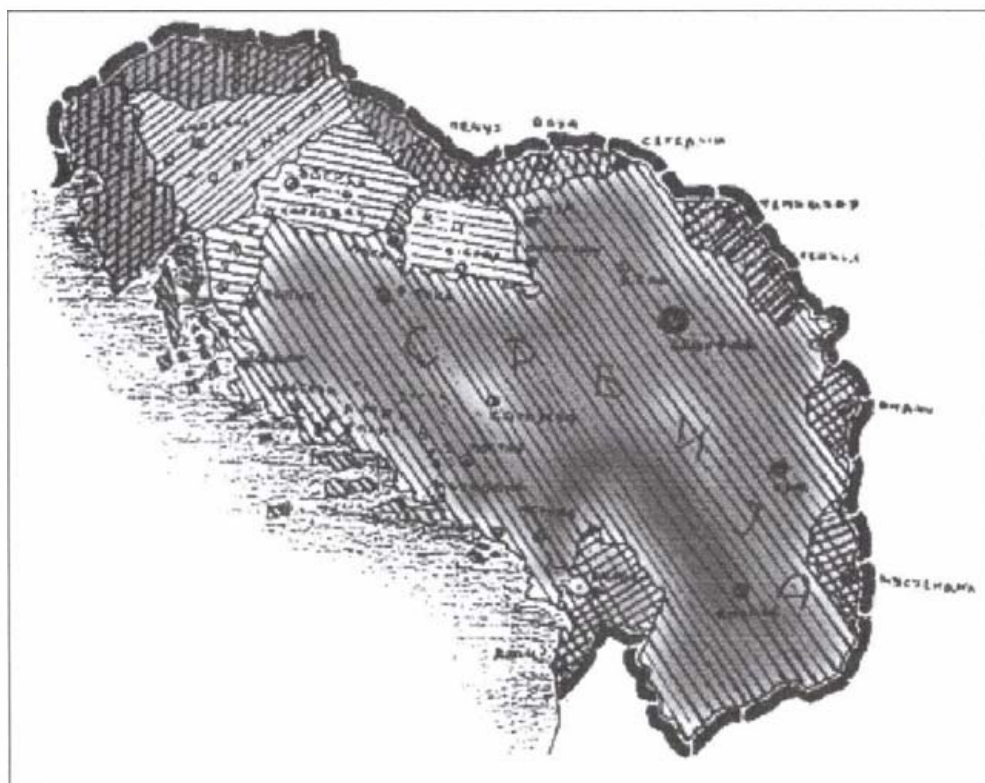
Bácska biztosítása érdekében, hogy oldalról ne érhesse támadás, nehogy a magyarok a Dráva torkolatánál Bácskára és Szlavóniára irányíthassák támadásukat, Baranya egy részét országunknak kell odaítélni.

Így a baranyai nemzetiségek, amelyek a határvonalon belül helyezkednének el, számukat illetően a következő:

	szerbek és horvátok	magyarok	németek
1. Mohácsi járás	26 456	9 699	19 951
2. Baranyavári járás	21 519	8 203	18 804
3. Siklósi járás	14 627	11 782	5 492
4. Pécsi járás	18 993	10 392	9 184
5. Pécs város	8 641	34 628	6 356
Összesen	88 236	74 704	54 787

Amennyiben a késsel jelzett (külső vonal) határvonal kerülne elfogadásra, akkor megközelítően ennyien lennének:

szerbek és horvátok	67 602
magyarok	29 684
németek	44 247



Dr. Stjepan Moljevac Nagy-Szerbia térképe

Az adatok egyértelművé teszik, hogy a lakosság számarányának megállapításakor a „népszámlást” végző szervek azt a maguk javára kívánták fordítani, ugyanis a tényleges magyar lakosság számarányát kisebb mértékben tüntették fel, mint az valójában volt, másrészt a „szlávok” esetében rendkívül sok szlovákot, lengyelt és csehet tüntettek fel, amikor ilyenek elvétele, ha éltek eme megszállt részekben. A jugoszláv érdekeket figyelembe véve a statisztikát kedvező irányba változtatta a megszálló csapatok létszáma, valamint a nem számottevő, katonai missziót teljesítő angol, francia, olasz tisztek száma. A fentiek alapján az itt élő oroszok létszámának adatai azonban aligha kérdőjelezhetők meg, tekintettel a Szentlőrincen letelepedett orosz főúri családokra, akik a bolsevista forradalom elől menekülve elhagyták hazájukat, s az új SzHSz állam befogadta őket, a megszállt részekre irányítva. Nevezett járásban a bunyevác és sokác lakosság kimutatása minden realitástól mentes, ugyanis, nem éltek ezen a területen, hacsak nem elvétele. A román lakosság kimutatása vélhetően a roma lakosságra vonatkozhatott, ám ki tudja?! A cigány lakosságot külön tüntették fel. Pécs város esetében, a magyar lakosság számaránya kiemelt helyet foglal el, ugyanis 1919-re, a volt számottevő horvátok (bosnyákok) és németek a megszüntetett (1794) iskolarendszerük, valamint az egyházi szertartásokból kiszorított anyanyelvük következtében elmagyarosodtak. A zsidó lakosság számszerűsített adatai vélhetően nem túlzóak, valamint a vidéken élő német, szerb, horvát (az utóbbiaknál beleértve a sokácokat és bosnyákokat) nemzetiségiek száma sem. A német lakosság minél nagyobb arányszámának kimutatása pedig bele illett a koncepciózus elképzelésekbe. Hogy az összeírás nem mindig a legtisztább eszközökkel történt, az magától érthető, azonban arra a jugoszláv források nem adnak választ.

Frankovics György

Lobogó őrlángjaink a nyugati végeken

A Trianonban elszakított néprészeink közül az anyaországban a legkevesebb szó az örvidékiekről esik. „*Nem jellemző, hogy háború után az egyik vesztes fél megrabolja a másik vesztes felet, márpedig Burgenland megalakításával ez történt*” – mutatott rá nemrégiben egy magyarországi polgári napilapnak nyilatkozva Vas megye közgyűlésének az alelnöke, majd így folytatta: „*A kisebbségek asszimilálását talán nyugati szomszédunk végezte el a legsikeresebben. Mivel többnyire vegyes lakosságú településekről volt szó, nem is esett nehezükre, ugyanakkor érthető a magyarok önkéntes és szorgos beolvadása az elmúlt kilencven évben.*” De még vannak, e hányattatott sorsú vidéken és közösségekben olyanok, akik őrzik a nyelvünk és kultúránk lángjait, megpróbálván újját állni az előrehaladott beolvadásnak. Négy ilyen szolgálatot végző pedagógusról lesz szó a továbbiakban, az ő tevékenységükre szeretném ráirányítani a figyelmet.

Dr. Somogyi László a felvidéki Mátyusföldön fekvő Kismácsédon született 1937-ben, onnan telepítették át a szintén etnikai tisztogatás áldozatává vált magyarországi németek egyik falujába, Kisdorogra. A bonyhádi gimnázium érettségi előtt álló diákjaként, az 1956. évi forradalom leverése után emigrált családjával Ausztriába. 1968-ban testnevelés-földrajz szakos oklevelet szerzett, és nyugdíjazásáig a pinkafői technikumban, a felsőlövői, majd a felsőöri kétnyelvű gimnáziumban tanított testnevelést, földrajzot és magyart. A gráci egyetem föld- és néprajz szakán avatták doktorrá. Önálló kötetei „*A burgenlandi magyarok földrajzi szempontból*” (Graz, 1966), *Kismácséd falumonográfiája* (Kismácséd, 1997), valamint a „*Die burgenlandischen Magyaren*” és a „*A burgenlandi magyarság*” (Felsőlövő, 2000 és 2004). Ez utóbbi vaskos, nagy alakú, kemény kötésű könyv az örvidéki nemzetiségűnkre vonatkozó ismeretek eddigi legteljesebb foglalata, ezért bővebb taglalást is megérdemel. Alcíme szerint a történelem, a földrajz, a településforma, az etnikum, a társadalmi struktúra, valamint az előmagyar és a honfoglalás kori helyneveink bemutatására vállalkozik a VII. századtól napjainkig. A német és magyar nyelvű kötetet a Burgenlandi Magyarok Népfőiskolája adta ki, amelyről még szövegek a későbbiekben.

A nagymonográfia egyfelől a szerző korábban említett doktori disszertációjára épül, amelyhez kapcsolódnak az egész Ausztria, sőt Bajorország és Baden-Württemberg területére is kiterjedő helynévkutatásai. Ez utóbbiak azért számítanak unikumnak, mert a mai Szlovéniától Csehorszáig, Szlovákiáig terjedő térség népvándorlás kori történetét, toponimiáját és településrendjét magyar szemszögből ilyen átfogóan és mélyrehatóan ölelte meg senki sem vizsgálta, következőképpen történetkutatásunk régi adósságát törleszti. Somogyi László kutatásai olyan tényeket és megalapozott feltevéseket, bizonyíté-

kokat sorakoztat fel, amelyek új megvilágításba helyezik Ausztria és Bajorország népvándorlás kori viszonyait.

Ilyen, korábban nem ismert vonatkozás, hogy a nagy valószínűséggel előmagyar *Unger, Hunger, Wenger, Ungar, Uher és Schützen (Lövd)* tagot tartalmazó helynevé településeken lakók már az avar korban a Keleti-Alpok őrt állói és vámszedői voltak. E településnevek a hágók mindkét oldali feljáratánál megtalálhatók. (Szám szerint Ausztriában csaknem száz, Bajorországban harminc, Svábföldön hét helynév eredeztethető előmagyar névből!) Szintén fontos felfedezés, hogy Géza fejedelmünk 983-ig Melk városában lévő vára körül a szerző csak az ómagyar nyelvből levezethető helyneveket talált. Következésképp az e településeken lakók a vár magyar elővédői lehettek. E falvakat még évszázadok múltán is Owatsteten (Tölgy), Achut (Ókút) és Ungarhof (Magyarudvar) néven emlegették a dokumentumok.

A könyv az avar, a székely, az onogur, a magyar, a kékkend, a kabar, a besenyő, a káliz és más honfoglaló népek elhelyezkedését és mozgását ismerteti 670-től, majd feltárja a magyar királyság nyugati vármegyéinek középkori, új- és legújabb kori történetét. A gyeplévé kutatva a régi magyarok hit- és mondavilágára, továbbá számos tudományág adataira támaszkodik.

Világossá teszi azt is, hogy Burgenland, mint osztrák tartomány létrejöttét semmilyen történelmi, földrajzi érv vagy előzmény nem indokolta, legfeljebb a német ajkú többség. A kötetből az is kiviláglik, hogy a helyi német polgárság jelentős része, a Szent Korona kötelékében kívánt maradni, csupán autonómiára törekedett. Bár 1918 decemberében, néhány órán át (!) létezett a szakadár németek által kikiáltott, Hienzenland köztársaság, 1921 októberétől pedig, a felsőöri székhelyű, magyar Lajtabánság, csupán a Sopron környéki (döntően német- és horvát ajkú) lakosság számára tették lehetővé, hogy népszavazás útján erősítse meg, miszerint továbbra is Magyarországhoz kíván tartozni. A többi terület elcsatolását többek között a Bécs és vidékének ellátását szolgáló élelmiszergazdasági szempontok nyomatékosították.

Az új osztrák tartomány a nevét nem a területén található sok vár, hanem Pozsony, Moson, Sopron és Vas vármegyéik részei után kapta. Somogyi tanár úr leszögezi, hogy „a magyar közvélemény értetlenül és elkeseredetten fogadta, hogy a Szentkorona egyik ezeréves birtokára épp azok tették rá a kezüket, akikkel a magyarság századokon át közös birodalomban élt, ezzel a foglалók, a szlávok és a románok mellett, maguk is igyekeztek a koncból részesedni.”

Az átfogó mű elemzi az ott élő magyarság megfogyatkozásának az okait is, részletes településtörténeti vizsgálatok, a népességgel és a mezőgazdasággal kapcsolatos statisztikai adatok, táblázatok, térképek mutatják a negyven évvel ezelőtti és a XXI. századi állapotokat. A magyarlakta városok és falvak népességének megoszlását, a nyelvi, vallási, gazdasági jellemzőket, az interetnikus viszonyokat eddig senki nem tárta fel ilyen pontossággal és áttekinthetőséggel.

A kutató pedagógus szerint a magyarországi történelemszék nemigen foglalkoznak a nyugattal, mint múltunk helyszínével. A szóban forgó könyve – amely, mint említettem, német változatban is megjelent –, jobban érdekli a betelepült osztrákokat, mint az itteni magyarokat, mivel az előbbieki kíváncsiak a választott lakóhelyük történetére. Ám akinek elvették a történelmet és iskoláját – már pedig azon a tájon kilenc évtizede ez történik –, azaz múltját és jövőképét, az egyre nehezebben őrzi az azonosságát is. Somogyi László kötetét a szakszerűség és a hazaszeretet egyaránt áthatja, éppen ezért, az ott élő honfitársai mellett, az egyetemes magyarság is hálás lehet neki e nagyszabású szintézis megszületéséért.

Fia, *Somogyi Attila Tibor*, már az ausztriai Vorauban született 1968-ban. A felsőlövői gimnáziumban érettségizett, majd tiszti kiképzésben részesült az osztrák hadseregben. Magyar-német katonai tolmács vizsgája után 1993-ban a Bécsi Egyetemen testnevelés, földrajz, gazdaságtan és magyar szakos oklevelet szerzett. Azóta megszakítás nélkül a Felsőöri Kétnyelvű Szövetségi Gimnázium tanára. Tizenöt éve áll a felsőlövői székhelyű Burgenlandi Magyarok Népfőiskolája élén.

Tevékenysége jó példa arra, hogy miképpen ismerhető fel a tennivaló a megmaradásért egy látszólag már önfeladói közösségben, hogyan rendelhető a felismert cél mellé a megfelelő eszközök, cselekvési formák, végül pedig, hogy vezethet egy ilyen tudatosan választott út az egyetemes magyar vérkeringésbe való bekapcsolódáshoz.

„Mikor 1993-ban elkezdtem tanári pályámat (...), megismerkedtem a burgenlandi magyarság minden generációjával. Felismertem, ha meg akarjuk tartani ezt a csodálatos magyar kultúrát, gyorsan tevékenykedniünk kell. Szabadidőmet is azzal töltöttem, hogy ezért a népcsoportért tevékenykedtem. Az alsőlövői 'Virgonc' néptáncsoportban táncoltam, és a 'Felsőöri Református Ifjúsági Olvasókör' színjátszó csoportjában is játszottam. Sok tapasztalatot gyűjtöttem, ami megengedte, hogy teljes képet kapjak a

nép csoport állapotáról. Különösen feltűnt, hogy a 'tisztá' magyar családokban is alig használják már a magyar nyelvet (...) népfőiskolánk vezetésére összpontosítottam erőmet" – olvashatjuk egy írásában.

A Burgenlandi Magyarok Népfőiskolája 1990-ben alakult, a tartományi népfőiskolák tagszervezeteként. Miután megnőtt a határnyitás óta a magyar nyelv iránti érdeklődés, iskolán kívüli, ún. felnőttképzési programot kínálnak, elsősorban az ott élő magyaroknak, anyanyelvükön. A sokrétű szolgáltatásaik között képzési tanácsadás szerepel a magyar nyelvű továbbtanulási lehetőségekről Ausztriában, Magyarországon, sőt más határon túli területeink intézményeiben is. Magyar nyelv tanfolyamokat szerveznek kezdő és haladó fokon, magyar- és idegen ajkúaknak, akkreditált nyelvvizsgahelyként is működnek.

A népfőiskola a burgenlandi és egyetemes magyar népművészet témaköréhez kapcsolódóan népzenei, néptánc-, képzőművészeti és más programokat, tanulmányi kirándulásokat szintén szervez. A szervezet nagy súlyt kíván helyezni az ifjúsági munkára, így a magyar polgári kormány által létrehozott Magyar Ifjúsági Konferencia (MIK) tagja lett 2000-ben. Somogyi Attila, mint az öshonos ausztriai magyarság régiós képviselője, a 10 éves évforduló alkalmából miniszteri elismerő oklevélben részesült Budapesten. A MIK mellett megalakult Magyar Fiatalok Határok Nélkül (MFHN) Alapítvány tiszteletbeli kurátori teendőit is ellátja. Az alapítvány feladatának tartja a három nagy régió – Magyarország, a Kárpát-medence és a Nyugat – magyarságát összefogni azáltal, hogy a rendezvényeivel fórumot teremt a világban szétszóródott magyar ifjúság ismerkedésére, kapcsolattartására. 2006-ban a népfőiskola Felsőöbört megrendezte a XV. Magyar Ifjúsági Konferenciát. A burgenlandi magyarság képviselőjét az Ausztriai Szövetségi Ifjúsági Tanácsban is ellátja.

A BMNF 2002 óta évente nyári szabadegyetemre hívja Őrszigetre a Kárpát-medence minden régiójából érkezett csoportokat, hogy az örvidéki és a többi elszakított terület magyarságának az együvé tartozását tudatosítsák. A népfőiskola „Őri Banda” nevű hagyományörző csoportját is Somogyi Attila alakította meg, s vezeti a mai napig. A cíteragyuútes a burgenlandi magyar népdal- és néptánc-tradíciók ápolását tűzte ki célul. A szabadegyetemhez hasonlóan évente egyhetes népzene tábor és Burgenlandi Magyar Tánc ház-találkozó is szervez a felnőttoktatási intézmény. A kancellária mellett működő Ausztriai Magyarok Népcsoporttanácsában 2004-től Somogyi Attila az örvidéki nemzetrésznk egyik képviselője, a Kárpát-medencei Magyar Képviselek Fórumának (KMKF) munkájában is rendszeresen részt vesz.

Somogyi Attila tisztán látja, hogy *„az osztrák kisebbségpolitika a második világháború óta, egyes kivételektől eltekintve, mindig is egy aktív beolvasztási politika volt (lásd például a karintiai és a burgenlandi helységtáblák kérdését és a magyar, mint hivatalos nyelv bevezetését stb.). Nemcsak a magyar származású helyi politikusaink, hanem még a Burgenlandi Magyar Kultúregyesület néhány vezetője sem adta tovább magyar anyanyelvét saját gyermekeinek. Ilyen 'példaképekkel' nem szabad csodálkozni, hogy rosszul állunk.*” A MIK 2009. évi, kovácspataki tanácskozásán elhangzott régiós beszámolójában, pedig arról szól, hogy a burgenlandi kisebbségi iskolatörvény *„biztosítja, hogy egy 5 fős csoportnak is megvalósítható az anyanyelven történő oktatás, külön német órák mellett. Eddig sajnos sehol sem vették igénybe ezt a jó lehetőséget. Mi is azon dolgozunk, hogy a képzési tanácsadásunkon tájékozottassuk a szülőket az előnyökről, de sajnos sokan attól félnek, hogy nem tanulnak meg rendszeresen németül a gyerekek, és ezért hátrányba kerülnek. Azért népszerűbb a kétnyelvű tanítás – oda viszont sok német-ajkú is jelentkezik, ez viszont az anyanyelv használatát sokszor korlátozza.*” Milyen ismerős szülői attitűd és gondok ezek az egész Kárpát-medencében!

Nos, a Burgenlandi Magyarok Népfőiskolája nemcsak a beszélt, hanem a zenei anyanyelv továbbadásának a fontosságát is felismerte. Az örvidéki magyar népzene újjáélesztésének az érdekében először is számba vették a lakóterületükön végzett korábbi etnomuzikológiai gyűjtéseket: elsősorban *Kertész Gyula* 1957/58. évi, továbbá *Barsi Ernő* 1977., 1983. és 1985. évi gyűjtéseit. A Magyar Rádió „Énekeljünk együtt!” sorozatának a mintájára, egy évig, heti 10 perces népzenei műsort készített Somogyi Attila és testvére, László az egyetemes és helyi magyar népdalkincs népszerűsítése céljából, egy tartományi rádió számára. Az örvidéki gyűjtésekre építve két CD-t is kiadtak („Burgenlandi magyar népzene 1–2.”) 2002 és 2005 évben, továbbá „Kivilágos kivraddig...” címmel magyar népzenei tankönyvet és dallamgyűjteményt 2007-ben. A *Földesi János, Földesi Jánosné és Somogyi Attila Tibor* társszerzőségével jegyzett kötet nem titkolt célja, hogy széles körben terjessze, élővé tegye a táj népzene kincsét, a pedagógusok és csoportvezetők olyan anyagot kapjanak kézhez, amivel az ottani hagyományos kultúrát újjáéleszthetik, továbbadhatják. Minden olyan örvidéki óvodába, iskolába eljuttatták a kiadványaikat, amelyben van magyar nyelvű oktatás. Remélik, hogy olyan lelkes pedagógusokra talál-

nak, akik használják, tanítanak belőle, és meg tudják szeretetni a népzénet, a tánc és a gyermekjátékok segítségével, s a zene által a nyelvet is.

A népfőiskola a burgenlandi magyar zenehagyományokról tudományos szimpóziumot is tartott, helyi adatközlőktől folyamatosan gyűjt anyagot, együttműködik a bécsi és a budapesti zenetudományi intézettel. A kiadványokkal elérték, hogy az anyaországban és Ausztriában tudomást vegyenek arról, hogy létezik örvidéki népzene, sőt a kutatók, néprajzosok figyelme is a tájegység felé fordult. A könyvbemutatókon tapasztalta Somogyi Attila, hogy „*az idősebb generáció szívében lángra lobbant valami, hiszen ők még a családjukban énekeltek, hallották mulatni az öregeket, ismerik a dalok nagy részét. Fitalokat azonban alig-alig láttunk a közönség sorai között. Mi lesz a fiatalokkal? Minden területen fontos ez szerintem Európában, hiszen az a fiatal, aki nincs tisztában ősei kultúrájával, elveszti a lába alól a talajt, mindenre rávehető, nincs más élvezet a számára, csak az, ami pénzzel megszerezhető. Ők lemaradtak a mi népzenei Noé bárkáinkról, és elvesznek a világot elborító hulladékengerben.*”

A Burgenlandi Magyarok Népfőiskolája mindenestre teszi a dolgát, nem is eredménytelenül. 2003-ban elnyerte az Európa Tanács és az osztrák Oktatási Minisztérium „Europasiegel” díját, a minden korosztály számára kidolgozott „magyar plusz” nyelvoktató projektumával. 2008-ban szintén az osztrák oktatási tárca Felnőttképzési Állami Díjat adományozott az egyesületnek. Az idén húszesztendős népfőiskola nagyszabású ünneppsorozattal emlékezik meg a jubileumról. Meghatározó személyisége, Somogyi Attila pedagógusként és művelődésszervezőként a népcsoport „lámpása”, aki dacol a többségi beolvasztó törekvésekkel és a globalizáció árjával, aktív formálója a közössége önazonosságának. Saját szavával élve: „*nem a hamvakat őrizzük, hanem a tüzet adjuk tovább a következő nemzedéknek.*”

Somogyiékhoz hasonlóan, az Őrvidéken, Tarcsafürdőn él *dr. Radics Jenőné Kovács Éva* tanárnő. Elemi iskoláit Dunapentelén végezte, majd az Angolkisasszonyok budapesti Sancta Maria Leánygimnáziumában érettségizett 1945-ben. Öt év múlva vette át magyar-német szakos középiskolai tanári oklevelét a Pázmány Péter (később: Eötvös Loránd) Tudományegyetem Bölcsészettudományi Karán. 1950–1954 között iparitanuló-iskolákban oktatott magyart, természettudományos és társadalmi ismereteket, matematikát, valamint alkotmánytant. Ezután huszonnyolc esztendeig, az 1982. évi nyugdíjazásáig az óbudai Arpád Gimnázium tanított. Életének szerves részét jelentette, hogy a TIT-ben és más helyszíneken magyar irodalmi előadásokat tartson, valamint német nyelvtanfolyamokon is továbbadja tudását.



Óbudai tevékenységének állomásai az olyan szervezőmunkák, mint az iskolai könyvtár és irodalmi szakkör vezetése, a Szép magyar beszéd verseny és színdarabok rendezése – az utóbbiak eredményességét több neves tanítvány, például Sinkó László vagy Szádvári Gabriella neve fémjelzi. Az irodalmi szakkör a magyar szellemi élet kiválóságaival való találkozást tette lehetővé, így a meghívására tette tiszteletét a gimnáziumban Csoóri Sándor, Sánta Ferenc, Fodor András, Weöres Sándor és Károlyi Amy, Czine Mihály, Sinkovits Imre, Bánffy György vagy Grétsy László.

1984-ben leányával, unokáival Ausztriába telepedett, és igen sokat tett ottani nemzetrezsünk magyarságtudatának az ébren tartásáért. Éva asszony azóta eltelt évtizedeinek a munkásságát, nagy hatású előadások fémjelzik a történelmünk sorsfordulóiról – az 1848/49. meg az 1956. évi forradalomról és szabadságharcról –, literatúránk nagyjairól: Balassiról, Csokonairól, Berzsenyiről, Kazinczyról, Petőfiről, Aranyról, Babitsról, Kosztolányiról, Illyésről, az erdélyi Lászlóffy Aladárról és Szilágyi Istvánról vagy az osztrákokkal közös históriáink részét jelentő Wimmer Ágostonról. Az alsóöri Magyar Média- és Információs Központ, a bécsi Bornemisza Péter Társaság (a Magyar Írószövetség ausztriai tagozata), a felsőlövői Hianz Központ és a gráci Akadémikus Kör közönségét gyakran ragadta magával az elhivatott beszédei, ismeretterjesztő szereplései. Talán hozzá sem kell tennem, hogy az előadások, publikációk döntő hányadát szeretetből, ellenszolgáltatás nélkül végezte.

A Bécsi Napló idei január-februári száma tudósít a felsőöri Kontaktzentrumban, az előző Advent idején lezajlott 40. betlehemes játékokról. „Kicsi Jézus, ugye tudsz magyarul?” – idézi a cikk az esemény „lelkét”, dr. Radicsné Éva nénit, aki így válaszolta meg a saját kérdését: „Bennünk a magyar szó elhalkult, de azért igyekszünk nagyapáink nyelvét szépen ejteni”. Dr. Radics Jenőné kulturális, irodalmi témájú írásait a Hítel, a Demokrata, az Új Ember, a Vas Népe, a Bécsi Napló, a Másokért Együtt (a bécsi evangélikus Magyar Lelkigondozó Szolgálat lapja), a felsőöri Őrség és az Őrvidéki Hírek, továbbá az erdélyi Helikon és a Háromszék közölte. A magyar kulturális minisztérium három ízben ismerte el díjjal az anyanyelvű pályamunkáit, amelyeket a pályázatok kötetében is közzétett, de az Anyanyelvűpolók Szövetsége és a Honismereti Szövetség közös pályázatán is kétszer ért el előkelő helyezést. Tarlós István, Óbuda polgármestereként 1997-ben Karádi-díjat adományozott neki a kerületben kifejtett, több évtizedes pedagógiai munkájáért.

Említettem, hogy a tanárno behatóan foglalkozott Gottlieb August Wimmer – magyar szövegkört nyezetben: *Wimmer Ágoston* – evangélikus lelkész életművével. Róla tudni kell, hogy nem csupán felvirágoztatta Felsőölvő német és magyar nyelvű iskolakultúráját, de német ajkú létre, a '48-as forradalom kitörésekor a helyi nemzetörség élére is állt, ami egyébként a hazai német polgárság korabeli hungarus-tudatát tekintve, nem volt egyedülálló. Ma fagyos csend övezi az alakját Burgenlandban – dr. Radics Jenőné úttörőként igyekszik beemelni a köztudatba. Az erkölcsiében, műveltségében palléroztalan nép felemelésére Wimmer egyházi tanítóképzőt, internátust és gimnáziumot alapított, s épített hivatással. Magyar, német és tót nyelven tankönyveket, tudományos műveket írt. Még jóval a forradalom előtt, az országban másodikként kieszközölte – az örökválság alapján – az ott élők számára a jobbgy-felzabeditást. 1848 tavaszán részt vett az országgyűlést előkészítő választmány munkájában. Kossuth munkatársaként és barátjaként népfőlkormánybiztos volt, a kormányzó megbízásából bibliák közzött Londonból fegyvert hozott be az országba, de a Kossuth-bankók nyomásának céljából prést is vásárolt.

Miután az élére állt a Jellasics rabló szabadcsapatait a térségből visszaverő nemzetöröknek, majd megtagadta a bevonuló Windischgrätz-cel való együttműködést, Wimmer Ágostonnak el kellett menekülnie az országból. A magyar emigráció tagjaként együttműködött Kossuthal, de élénk kapcsolatokat ápolt Teleki László gróffal, Klapka Györggyel és Pulszky Ferencsel is Nyugat-Európában meg Amerikában. Bár Brémában töltötte élete utolsó másfél évtizedét, sosem szakította meg a kapcsolatot a felsőölvői gyülekezettel és településsel, amely ma már emléktáblával, hársfával, szoborral, alapítvánnyal figyelmezteti az utókort az egykor ott szolgált pásztorára.

A bajor szülőktől származó Wimmer magyar patriotizmusának magyarázatát a kutató pedagógus a következőképp foglalta össze: „Az evangélikus egyház bensőséges hangulatú intézményeiben élve feltehető, hogy már gyermekként vonzódni kezdett népünkhöz. Testi jólétéről magyarok gondoskodtak, szellemének kibontakozását a színvonalas magyarországi iskolák tették lehetővé. Élete egy része a reformkor légkörében telik el. A program, hogy egy nemzetet kell kiemelni a 'mély süllyedésből'. Őt is megbabonázta. A 'hass, alkoss, gyarapíts eszmevilága, a pozsonyi országgyűlések hangulata sokakat buzdított tevékeny hazaszeretetre. Wimmer is a tevékeny hazafiak közé tartozott, s amikor veszély fenyegette a felemelkedés, a szabadság ügyét, szívvel-lélekkel azok mellé állt, azokat támogatta, akik a magyar vívmányok fegyveres védelmére is készen álltak.”

Dr. Radics Jenőné Kovács Éva korát meghazudtoló energiával végzi missziós munkáját. A még magyar többségű Alsóörről nagyon sok, anyanyelvű iskolát nem végzett ember lelkében kísérli meg pótolni a magyar kultúra terén meglévő hiányosságokat: előadásokat tart, műsorokat állít össze és tanít be március tizenötödike meg október huszonharmadika alkalmából. Az idén például a magyar papok szerepéről szóló ünnepi szónokként – később majd kiderül, miért is olyan időszerű ez ott manapság –, és készítette föl a szereplőket, versmondókat. Minden tisztelet és megbecsülés megilleti Éva nénit – mindenki így szólítja – a többszörösen hátrányos helyzetű örvidéki magyarság körében kifejtett, csaknem három évtizedes, magyarságmegtartó tevékenységéért. Miután sohasem szűnt meg az egyetemes magyar ügyek résztvevője lenni, a Lakitelki Találkozó 20. évfordulója alkalmából emléklappal ismerték el a közéleti bátorságát, az áldozatos munkáját, a közös dolgainkhoz: a magyar megújuláshoz és a megmaradás szent ügyéhez való hűségét.

Leánya, dr. Radics Éva, a zenepedagógia és a zenetudomány területén öregbítette a nemzetünk hírnevét Ausztriában és a Kárpát-haza más régióiban. 1952-ben született Budapesten. Az Árpád Gimnáziumban érettségizett 1970-ben, majd a Bartók Béla Zeneművészeti Szakiskola zeneszerzés szakára járt. 1971 és 1976 között a Liszt Ferenc Zeneművészeti Főiskola hallgatója, ahol középiskolai énektanári,



Az „Őri Banda”

karvezetői diplomát szerzett, és vendéghallgatója volt a zenetudományi tanszoknak. A szakma olyan tekintélyeinek lehetett a tanítványa, mint Vásárhelyi Zoltán, Szokolay Sándor, Szőnyi Erzsébet vagy Szabolcsi Bence. 1979-ig egykori középiskolájában, utána négy esztendeig a szombathelyi tanárképző főiskolán tanított. 1983 óta folyamatosan a gráci Zeneművészeti Egyetemen zenepedagógiát, zeneelméletet, szolfézst és karvezetést tanít, s megszerezte az egyházzenei és zenetudományi diplomát is.

A professzor asszony sokoldalú tevékenységét még felsorolni sem könnyű. Karnagyi keze nyomát az Óbudai Gimnázium, a szombathelyi Tanárképző Főiskola, a gráci zeneművészeti egyetem felsőlövői kihelyezett tagozatának vegyes karai, továbbá számos gyermek- és felnőtt kórus őrzi az Örvidéken (Alsó- és Felsőőrön, Felsőlövön és Tarcsafürdön). Szokolay Sándor: *Am heiligen Pfingstfest* című korálfantáziájának a bemutató karmestere volt 2003-ban, *Audite haec!* című kóruskompozícióját négy éve mutatták be a finn fővárosban. Hangversenyeket, előadásokat tartott nemcsak Ausztriában és Magyarországon, hanem Erdélyben, a Felvidéken, a Délvidéken és Németországban is.

Zenei zsűrik tagjaként adta át a tudását itthon és határon túli magyar versenyeken, négy német nyelvű egyetemi jegyzetet, három magyar népdalgyűjteményt adott ki Ausztriában, emellett négy saját zenei, zenetudományi kötete jelent meg magyarországi kiadóknál. Szakmai, kulturális és közéleti írásainak se szeri, se száma Magyarországon, Ausztriában, Erdélyben, a Délvidéken, a Felvidéken. A Bécsi Napló szerkesztő bizottsági tagja 2003 óta, a Bornemisza Péter Társaságnak pedig a kulturális vezetője volt 1989-2005 között, döntően Szépfalusi István nagytiszteletű úr munkatársaként. Radics Éva hét éve a Magyar Tudományos Akadémia köztestületének, valamint a Burgenlandi Zeneszerzők és Előadóművészek Egyesületének is a tagja. A magyar polgári kormány 2000-ben „*Pro Cultura Hungarica*” emléklappal tüntette ki, a következő évben pedig Cambridge-ben „*Outstanding Musicians of the 20th Century*” emlékérmeket adományoztak neki.

Mivel a Kodály-módszer legismertebb szakembere Ausztriában, nem csoda, hogy Bartók, Szokolay, Ligeti és Takács mellett Kodályról is közzétett több cikket, tanulmányt. Doktori disszertációját ez év januárjában védte meg Grácban a 103 éves kort megért ausztriai magyar zeneszerző, Takács Jenő munkásságáról. Radics Éva 1998-ban megjelent daloskönyvének az indítékairól a következőket olvashatjuk: „*A felsőöri Római Katolikus Egyházközség megbízására állítottam össze a Magyar Daloskönyvet.*

A munka lendületében hatalmas anyagot gyűjtöttem össze, melynek most csak egy részét közlöm. Válogatás közben Kodály Zoltán minden értékes dalra vonatkoztatható idézetét tartottam szem előtt: ... az ékszer is holt kincs a láda fenekén, életet akkor kap, ha viselik: a népdal is mennél többeké lesz, annál nagyobb lesz világitó és melegítő ereje." Összeállítás során az ökömené szellemében, protestáns énekeskönyvek anyagából is válogatott. Hitvallása szerint „aki szépen énekel, az kétszeresen imádkozik.”

Dr. Radics Éva több cikkét a *Honismeret* is közölte. A bécsi Bornemisza Péter Társaság 1996. évi konferenciájáról írott tudósításából a saját ars poeticája is kicsendül: „Az, hogy Ausztriában élünk, nem szabad, hogy azt jelentse, hogy 'sehova se tartozókká' váltunk, hogy múltunkat, gyökereinket, nemzeti hagyományainkat ne ápolnánk tovább (...) A népnek, amelynek nincs múltja: jövője is halovány. Ha nem is élünk édes hazánkban, 'fényle derülésén' munkálkodva mindnyájan hívva vagyunk (...) A magyarság vállalás kérdése is. – S van valami, amit népünk a nagy csatavesztések közepette is megőrzött: van ősi kultúránk, vannak dalaink, táncaink, művészetünk, kézimunkáink, korongjaink, faragványaink, régi erkölcségeinket őrző szép szokásaink, hagyományaink. Ezeket tovább védeni, utódainknak sértetlenül átadni valamennyiünk feladata.

Létezésünket hirdetni, helyünket követelni a 'népek hazája, nagyvilág'-ban nemcsak jogunk, de kötelességünk is, hogy sajátos magyar kultúránkkal Európát s az egész világot gazdagítsuk. Célunk nem lehet a hig modernkedés, a mások felszínességének szolgálai utánzása. Mi nem akarunk szürkén beolvadni a népek tengerébe, hanem önmagunkat akarjuk ajándékozni az emberiség javára. Tudjuk, hogy akkor leszünk jó európai, sőt világpolgárok, ha jó magyarok vagyunk.” (Magyarnak megmaradni – határoktól függetlenül. *Honismeret* 1997. 2. sz.) Ezek után talán az sem meglepő, hogy Radics Éva egyik leánya, dr. Kovács Gyöngyi Helsinkiben, a svéd kisebbség közgazdasági egyetemén a humanitárius logisztika tanszékvezető egyetemi tanára.

A küldetésstudatos professzor asszony az e dolgozathoz való anyaggyűjtés közben hívta fel a figyelmet arra, hogy Felsőőrött „misháború” zajlik, vagyis a német pap meg akarja szüntetni a magyar misét a katolikus templomban. Mint a Magyar Nemzet hétfői magazinjának ez év február végén indult, háromrészes riportorozatából (Margittai Gábor: Kik vagytok ti, gypeűörök? – A burgenlandi magyarság vasfüggőnyei) megtudjuk, „a jelentős részben helybéli magyarok adakozásából épült templom fennállásának negyvenedik évfordulóján Erich Seifner osztrák plébános egyszerűen kizárta az anyanyelvi misére igyekvő maroknyi közösséget az Osterkirche alsó épületéből – onnan, ahová évekként ez előtt száműzte őket, költségkímélésre és kis létszámukra hivatkozva. Hiába toporgott a bejáratnál a harminc felsőőri magyar, a sekrestyés megtagadta a kulcs átadását a plébános szigorú utasítására hivatkozva. Ezek után Seifner úr kijelentette: a továbbiakban elvárja hiveitől, hogy évente néhány alkalommal közös osztrák-magyar mise tartassék – amelyen olvasnak fel ugyan magyar nyelven is, ám a liturgia, döntően németül folyik. Ezek az alkalmak – milyen különös! – éppen a legnagyobb ünnepekre: karácsonyra, húsvéttra, pünkösdre és úrnapjára estek volna, amit a katolikus magyarok leplezetlen és erőszakos németesítésnek tekintettek, ezért eltökélten megtagadtak. Seifner úr erre ultimátumot adott: ha nem egyeznek bele a közös misébe húsvétig, végleg bezárja az alsó imatermet a klubtermükkel együtt, s a magyarok mehetnek papjukkal egyetemben a szomszédos Alsóőrbe isten hírével, ha már minden áron, magyar nyelven kívánnak imádkozni.”

Az integrációt sajátosan értelmező osztrák plébános lépéséről a hívek panaszlevélben tájékoztatták Paul Iby kismartoni püspököt, a bezárt templom előtt, Keresztfalvi Péter alsóőri magyar plébánossal együtt várankozókról készült fénykép kíséretében. Ahogy Radics Éva, a tartományi rádió magyar adásának elmondta, Felsőőrött „amióta világ a világ”, volt magyar szentmise, a német nyelvűt, havi egy alkalommal, 1829-ben vezették be. Az impériumváltás óta tavaly novemberig minden vasárnap, mindkét nyelven szólhatott az Isten igéje. Szintén a mintegy harminc magyar tiltakozó szövívőjeként, a tanárnő a *News* című osztrák hetilap riportérének arra is rámutatott, hogy „másodrendű katolikusoknak érezzük magunkat. Mi nem akartuk ezt a vitát. Csak hitünket és kulturális örökségünket akarjuk megélni, és ehhez hozzátartozik, hogy magyarul ünnepeljük a misét.” A püspök máig nem válaszolt a levelükre, a magyar orgonistát immár nem fizeti az egyház, a hívek pedig továbbra is, a nem kis áldozattal felépült templom falain kívülre kényszerülnek. Sérelmükről, Csoóri Sándor közbenjárására, a Duna Televízió is hírt adott. A hívek egy része ügyvédhez fordult, másoknak már a kitartását kezdte ki a szélmalomharc. A szomszédos szombathelyi megyéspüspökhöz is fordultak panaszuk orvoslása érdekében. Dr. Veres András püspök tájékozódott a megfelelő fórumokon az elmergesedett állapotról, és a jószomszédi kapcsolatokra építve, találkozt is kezdeményezett kismartoni kollégájával az ügyben, amelynek időpontja még nem dőlt el. Más magyarországi egyházi személyiségek is erőfeszítéseket tettek osztrák irányban, egyelőre eredménytelenül. Mint arról a sajtó beszámolt, 2010-ben se húsvét vasárnap, se hétfőn nem

tartottak magyar misét Felsőőrött, igaz, a német szertartás után, a templom előtt spontán beszélgetésre kerülhetett sor a magyarok és a papok között.

Az elmúlt kilencven év történései következtében, az őshonos örvidéki magyarok döntő többsége előzékenyen és toleránsan alkalmazkodik a környezetéhez, többnyire önként igyekszik beolvadni. Somogyi Attila utalt rá, hogy bár van törvény az anyanyelvű iskola lehetőségéről, a gyakorlatban nem működik ilyen. Kétnyelvű és nyelvtanító iskolákban is, csupán a burgenlandi magyar gyermekek töredéke él, legalább a magyar nyelv valamiféle tanulásának a lehetőségével. Pedig a többségi osztrákok érdeklődése a határnyitás óta olyannyira megnőtt, hogy nem kis számban taníttatják a lányukat, fiaikat ugyanezen intézményekben, sőt a határ túloldalán is a mi édes anyanyelvünkre! E tudathasadásos helyzetbe hasít bele az osztrák oktatási kormányzat legújabb, barátságtalan lépése: a magyar érettségi végét jelentheti Burgenlandban, ha a jelenlegi tervezet szerint vezetik be az egységes gimnáziumi érettségi vizsgát az egész állam területén. A kötelezően választandó írásbeli tantárgyak között, e változtatban már nem szerepelnek az ott élő kisebbségek nyelvei...

A hitélet és az oktatásügy fenti gondoljai igazolják, hogy az elszakított magyar népcsoportok mind-egyikére hasonló nyomás nehezedik Trianon óta, legyen szó északról vagy délről, keletről, avagy nyugatról. *Reményik Sándor* 1925-ben, Erdélyben papírra vetett, *Templom és iskola* c. költeményének a sorai tolnak elém:

*Ti megbecsültök minden rendet,
Melyen a béke alapul.
De ne halljátok soha többé
Isten ígését magyarul?!
S gyermeketek az iskolában
Ne hallja szülője szavát?!
Ne hagyjátok a templomot,
A templomot s az iskolát!*

Ezen írás elsődleges célja az volt, hogy ráirányítsa a figyelmet egyfelől az Ausztriához csatolt őshonos nemzetrészünk köreiből zajló folyamatokra. Másfelől pedig fel szeretne mutatni a magyar kultúra azon fáklyavívői közül két szülőt és gyermekeiket, akik a közösség reménytelennek tűnő sorsával felveszik a küzdelmet, és egyetemes magyar mércével mérve is magas színvonalú példát állítanak a többiek elé, hogy szép és érdemes magyarnak megmaradni. Az anyaország pedig ugyanúgy figyeljen rájuk és a népcsoportjukra, mint a felvidéki, a kárpátaljai, az erdélyi és a délvidéki testvéreinkre!

Székelly András Bertalan



Múzeumfalu – Szalafői Pityerszer (Debreczeni-Droppán Béla felvétele)

EMLÉKHELYEK

Vas megyei üdvözlét

*Sokszor megyek Szombathelyre,
gondjaimtól szabad helyre,
és mellette Oladon
békességem fogadom,
sűrű fák közt Kámonban
elmerülök álmomban,
és ha vágyom völgyre, hegyre,
tovább utazom Kőszegre,
végtére
hazatérek Csöngére.*

...végtére hazatérek Csöngére” – szól a *Vas megyei üdvözlét* című Weöres-vers zárósora, ami a csöngői *Weöres Sándor Emlékház*ban berendezett kiállítás címe, és ez olvasható az emlékház parkjában 2003-ban felavatott Weöres-szobron, Segesdy György Munkácsy-díjas szobrászművész alkotásán is. Igen, Weöres Sándor hazatért: szülei csöngői házába, a Weöres-ösök birtokára – a Vas megyei Kemene-saljára.

Mondják, boldog lehet az a térség, amely két zsenit is adott a magyar irodalomnak – Berzsenyi Dánielt és Weöres Sándort – így a Kemenesalja boldog vidék. Szelid dombjain kóborolva, csendes falvai-ban járva szinte mindenütt a szellemi elődök, ősök nyomát találhatjuk – a zsenik, s az „árnyékukban” megbúvó tehetséges, a maguk korában nem egyszer országos súlyú, jelentőségű alkotók emlékét. S a nyomok keresése fontos feladat: már XIX. század felfedezte, meg kell őrizni a múlt örökségét, hogy felidézhető legyen, ha csak néhány pillanatra is az elmúlt századok szelleme, hogy tájékozódási pont-ként, amolyan kapaszkodóként segítse a jelen életét.

1876-ban, *Berzsenyi Dániel* születésének centenáriuma emléktáblával jelölte meg a költő 1750 körül épült szülőházát „a vármegye közönsége”, s azóta is Egyházas-hetye a Vas megyei Berzsenyi-kultusz központja. A költő szülőházában rendezték be a Petőfi Irodalmi Múzeum munkatársai a Berzsenyi-emlékmúzeumot, amely egyszerre ismerteti meg Berzsenyi életét és életművét, és ad képet a XVIII. századi középnemesi életformáról annak „kellékein”, a korabeli berendezési tárgyakon, háztartási eszközökön keresztül. Egyházas-hetyéből Berzsenyi útja 1799-ben a Dukai Takács Zsuzsannával való házasságkötése után szülőfalujából a Hetyétől nem messze található Kemenessömjénbe vezetett. Ma a faluban több dolog emlékeztet az itt töltött 5 esztendőre. Az egykori Berzsenyi-ház helyén ugyan új lakóház épült, de falán emléktábla őrzi a költő emlékét, a falu fölött húzódó dombon, a „szőlőhegyen” pedig megtalálhatjuk a pincét, ami a hagyomány szerint Berzsenyi Dániel tulajdonában volt. 1936-ban avatták a ma is felkereshető emlékoszlopot a pince mellett a költő tiszteletére. Az emlékmű felirata arról tudósít, hogy a helyén álló cseresznyefa alatt írta Berzsenyi Dániel csodálatos ódáit. Berzsenyi Dániel a sömjéni éveknek köszönheti, hogy Kuzinczy Ferenc felfigyelt rá, itt kapta versírásán Dani uraságot jó barátja, a szintén költő Kis János, akinek közreműködésével létrejöhettek Kazinczy és Berzsenyi sok évtizedes kapcsolata, barátsága. S a Berzsenyi-pince kis teraszán állva láthatjuk, amit Berzsenyi Dániel is láthatott a XIX. század első éveiben: a Kemenesalja pannon vidékét, a Ság-hegy vulkáni kúpját s a hegy lábánál Celdömölköt, a térség „fővárosát”.

Két templom tornya magasodik a városban: az evangélikus templomé, ahol a templom falán látható emléktábla tanúsága szerint Berzsenyi Dánielt keresztelték, s a XVIII. században épült kegytemplom kettős tornya, ami szinte a város szimbólumává lett. A templomot építtető *Koptik Odó* apát, 1739-ben foglalta el dömlöki apáti tisztté, s magával hozta a mariazelli kegyes-szobor másolatát. A szobor már a templom építésekor is csodát tett: egy, az építkezés során súlyos balesetet szenvedett munkás felgyógy-

ult sérüléséből – a kegytemplom azóta búcsújáró hely. De itt, a mai Celldömölkön, az akkori Nemesdömölkön volt lelkész az író, költő *Kis János*, a magyar reformkor kiemelkedő alakja, Kazinczy Ferenc és Berzsenyi Dániel barátja. A város alsósági temetőjében nyugszik Kresznerics Ferenc, szótáríró, nyelvész, paptanár a XIX. század első fele magyar művelődésének meghatározó személyisége, aki élete utolsó állomásaként a Celldömölkhöz tartozó alsóság római katolikus templomában szolgált plébánosként, s valahol a belvárosban talán áll még az épület, ahová a gyermek Weöres Sándor édesanyjával el-ellátogatott a helyi intelligencia bölcseleti társaságának rendezvényeire. A város tehát valóban centruma a térség irodalmi, kulturális emlékeinek: közvetve-közvetlenül a Kemenesalja valamennyi alkotója kapcsolatba került vele, s a városból a Kemenesalja valamennyi irodalmi emlékhelye könnyedén elérhető. Ugyan Veszprém megyébe látogatunk, ha *Nagy László* iszkázi szülőházát, a mai Nagy László Emlékmúzeumot keressük fel alig több mint 20 kilométerre Celldömöltkől, a megyehatár ez esetben hangsúlyozottan jelképes: ugyanaz a vidék nevelte Nagy Lászlót is, amely Berzsenyit és Weörest, a Somlót, a Ság, a térség szinte mediterrán atmoszférája benne él mindhármuk művében.

Iszkáztól a 8-as főúton Kőrmend felé haladva, a jánosházi elágazótól néhány kilométerre bújik meg Duka, Berzsenyi Dániel szellemi társának, pártfogoltjának, *Dukai Takács Judit* költőnőnek szülőfaluja. A település központjában áll a kúria, ahol a költőnő leányéveit töltötte, s a falu régi temetőjében felkereshető a hófehérre meszelt kis épület: Dukai Takács Judit végső nyughelye. A XIX. század elejének ismert költőnője 1814-től datálhatta költővé avatását: ekkor látogatta meg őt Dukában az itáliai útjukról hazafelé tartó Döbrentei Gábor, az Erdélyi Múzeum folyóirat alapítóját-főszerkesztője, a kor irodalmi életének meghatározó személyisége. Nem csak Judit miatt járt persze erre. A Celldömöltkől 20 kilométerre északra fekvő Uraiújfaluba tartott, hogy meglátogassa Döbrentei Lajost, édesapját, aki itt szolgált lelkészként – sírja felkereshető a falu temetőjében. De Uraiújfalu más emlékekkel is büszkélkedhet. A település központjától nem messze áll *Szelestey Lászlónak* a XIX. század második fele költőjének és politikusának szülőháza – emléktábla jelzi –, a település szentivánfai részén pedig a magyar gyermekirodalom úttörőjének, *Bezerédj Amáliának* emlékét idézhetjük. Bezerédj Amália szülőháza sajnos 1945-ben leégett, áll viszont a templom, ahol keresztelték 1804-ben. Uraiújfaluból indult tehát útjára a Flóri könyve című kis olvasókönyv szerzője, amiről nem kisebb személyiség, mint Benedek Elek írta, hogy általa lett íróvá, a Flóri könyve volt az az első és meghatározó élménye, amely az irodalom felé fordította.

Uraiújfaluból Ostffyasszonyfa felé haladva a Rábán kel át az utazó, a Ragyogó hídon vezet keresztül útja. Érdemes megállni a hídon egy pillanatra, és megnézni a hídfőn található emléktáblát, amely *Petőfi Sándor* ostffyasszonyfai tartózkodásának állít emléket. A tábla szövege szerint a Ragyogó hid közelében szokott fürödni az akkor 16 esztendő Petőfi barátjával, *Orlay Petrich Somával*. A faluban áll még az a ház (Petőfi utca 2), ahol Petőfi 1839 nyarán három hónapot töltött, a ház udvarán a malomkő asztal, amelynél a hagyomány szerint verseit írta. A ház Salkovics Péter földmérnök tulajdona volt – Salkovics Péter testvére volt annak a Salkovics Mihálynak, aki miatt a költő édesapja, Petrovics István elszegényedett –, a mérnök ígéretet tett, hogy mintegy kárptásként vállalja Petőfi Sándor taníttatását. Weöres Sándor faluja, Csöngye is őrzi Petőfi emlékét: a falu evangélikus templomának fa karzata egy bevéselt latin mondatot rejt. A hagyomány Petőfi Sándornak tulajdonítja a bevésést, aki ostffyasszonyfai hónapjai alatt Csöngére járt istentiszteletre, s a karzatnak erről a pontjáról figyelte csöngői szerelmét, a földesúri padsorokban misét hallgató Csáfordi Tóth Rózát.

*„Lég, sugár, víz, hegy között
állsz a zöldben és a kékben,
jelenléted észrevétlen
mindenségbe öltözött.
Száll évezredek hada,
majdnem mindent learatnak,
de azon nem változtatnak,
hogyan álltal valaha”*

Múlt és múlhatatlan, örök és változó, időben meghatározható és időtlen viszonyán töprengenek *Weöres Sándor* Kép keretben című versének sorai. S valóban: hétköznapi időfogalmunk szerint alig három hónap Petőfi ostffyasszonyfai nyara, valójában sokkal több ennél: Ostffyasszonyfa ma is Petőfi faluja, ahol emléktábla, szobor és kis emlékmúzeum őrzi a költő emlékét. Ahogy alig egy esztendő, amit *Tatay Sándor* az Ostffyasszonyfától körülbelül 10 kilométerre, a 84-es főút mentén fekvő Répcelakon töltött, de ez az egy év (amelynek emlékét Tatay Sándor is megidézte *Lődörgések kora* című regényé-

ben), úgy él a kisváros hagyományában, mint sorsfordító év: ekkor vált Tatay Sándor íróvá. Erről tudósít a Városháza – Tatay egykori lakhelye, az akkori Dukai Takács kúria – falán elhelyezett emléktábla, s az a tény, hogy az író első prózai munkái a falusi életet, a vidék hétköznapjait jelenítik meg. S szintén főlegesen volna kiszámolni, mennyi időt is töltött pontosan *Bertha Bulcsú* a Jánosháza mellett, a 8-as főút közelében fekvő Nemeskeresztúron, nagyszülei házában: örökké és múlhatatlanná teszi itt tartózkodásainak emlékét a faluban avatott emléktábla, valamint azok a művek, amelyekben fel-feltűnnek a dunántúli falvak, az itt élő emberek, a művek, amelyek megidézik Nemeskeresztúr világát is.

S tehetetlen az idő ott, ahol több száz éves falak, büszke tornyok szállnak vele szembe: Sárváron például, ahol a XIII–XIV. századi alapokon álló, a ma is látható, XVIII. századra felépült szabálytalan ötszögű, zárt udvart körülvevő, egyemeletes, késő reneszánsz jellegű várkastély teszi időtellenné a város virágkorát, a XVI. századi Nádasdyak korát, amikor Sárvár a korabeli Magyarország egyik szellemi fellegrárává vált. A magyar nyelvű magyarországi nyomtatott könyv szülőhelye Sárvár. 1534-ben érkezett Nádasdy udvarába *Sylvester János* két műve kéziratával: Nádasdy Tamás tanítóként alkalmazta az általa alapított iskolában, s nyomdát hozott létre Sylvester műveinek megjelentetésére. Így a Sárvár-Újszigeti nyomdában jelent meg annak első termékeként 1539-ben Sylvester *Grammatica Hungarolatina* című latin nyelvű de magyar grammatikai szakkifejezéseket is tartalmazó nyelvtankönyve, majd 1541-ben Sylvester János fő műve, az Új testamentum magyar fordítása, amelynek előszava, *Az magyar nípnek* írt ajánlása az első magyar disztichon.

Nádasdy Tamás mecénási tevékenységét jelzi az is, hogy vélhetően az ő közbenjárására jutott a magyar históriás ének legnevesebb képviselője, *Tinódi Lantos Sebestyén* nemesi ármálisához; Tinódi 1556-ban Sárvárot hunyt el. A Nádasdy Tamás alapította XVI. századi iskola a XIX. században még egyszer feltűnik a magyar irodalom és Sárvár város történetében. Az iskolaépület helyén 1830-ban épült házban ma óvoda működik, s az épület rövid epizód *Gárdonyi Géza* írónk életében, 1884-ben egy fél esztendőre az itt működő elemi iskolában volt osztálytanító. A Sárváron töltött hónapok emlékét az épületen emléktábla őrzi.

S kilépünk az időből akkor is, ha a Szombathelytől 20 kilométerre, délre fekvő kistelepülés, Zsenye határában magasodó Békássy-kastély ősparkjában sétálunk. Az évszázados fák árnyékában kis temető rejlik: a kastély egykori urainak temetkezési helye, s benne egy szürkegránitból készült, lényegében teljesen sírkő: itt nyugszik *Békássy Ferenc*, a századelő magyar irodalmának egyik nagy ígérete. Az Angliában tanuló fiatalember tehetségét Babits Mihály is nagyon sokra tartotta – szomorú, hogy ezt csak a nekrológból tudhatjuk, amely a fiatal költő korai halála után jelent meg a Nyugatban Babits tollából. Az ifjú költő életének az I. világháború vetett véget. A háború első csatáinak egyikében hunyt el az akkor 22 esztendőes huszárönkéntes, Békássy Ferenc, akinek emlékét és nevét Angliában, Cambridge-ben a King's College kápolnájában külön emléktábla őrzi. A zsenyei kastélypark kerítésén Blaskó János szobrászművész 2000-ben avatott Békássy-emlékfalát láthatjuk.

Vas vármegye vagyon Stájer határában

Hol Kőszeg, Szombathely, Körmend egy folytában,

Rohoncz, Sárvár, Dömölk, mind esnek e tájban,

Szent Gotthárd, melly híres török romlásában – írta Losonczy István 1771-ben.

Körmend, Kőszeg és a ma Ausztriához tartozó Rohonc ugyanakkor nem csupán földrajzi elhelyezkedésük okán „esnek egy folytában”. Összeköti e városokat a XVIII–XIX. század ismert és népszerű alkotója, *Faludi Ferenc* is. Faludi, bár a ma szintén Ausztriához tartozó Németújvárot született, mégis körmendinek tekintendő: családja a kurucok közeledése okán költözött a császárhű Batthyányokkal Németújvárra 1704-ben, de gyermekkorát már Körmenden töltötte, ahol édesapja a Batthyányak tisztartója volt. A városban ma több dolog is emlékeztet Faludi Ferencre: a Faludi-ház helyén álló épület falán emléktábla áll, ahogy emléktáblát találhatunk a költő születésének 300. évfordulója óta a Faludi Ferenc Városi Könyvtár falán is. Körmend nevelte tehát Faludt egészen 1714-ig, amikor Kőszegre, a jezsuita gimnáziumba került – először. Hiszen később visszatért, iskolai végzetével 3 esztendőt töltött újra a városban mint a gimnázium lelkes, elhivatott rektora. A XVIII. századi gimnáziumépület ma már nem áll, az egykori bencés rendház falán viszont emléktábla idézi Faludi Ferenc alakját, kőszegi éveit. Abban az utcában áll az épület az emléktáblával, amely éppen Faludi Ferenc leghíresebb kőszegi tanítványáról, *Rájnys Józsefről* van elnevezve. Az 1741–1812 élt Rájnis kora egyik meghatározó alakja volt. Költő, nyelvész, Vergiliust fordított, az egyik korabeli irodalmi vita, a prozódiai vita elindítója volt – Kőszeg városa büszkén vallhatja őt is szülőföldének. Körmend és Kőszeg után az utolsó jelentős helyszín Faludi Ferenc életében Rohonc volt. Itt, a Batthyányok által fenntartott szegényházban fejezte be életét

Vasi képek (Debreczeni-Droppán Béla felvételei)



Vasfüggöny Múzeum – Felsőcsatár



Óriszentpéteri templom



Domokosrendi kolostor – Vasvár



Faludi, valahol Rohoncon nyugszik, pontos sírhelye ismeretlen. Amíg állt a városban a szegényház épülete, falán emléktábla idézte Faludi Ferenc itt töltött éveit; az épület lebontása óta ez az emléktábla is Körmenden látható. A körmendi plébániatemplom falára innen került át Faludi Ferenc emléktáblája, amely ma Kiss Sándor szobrászművész kiegészítésével látható.

A körmendi Batthyány-kastély még egy jelentős személyiségre emlékeztet: a kastélyudvaron Lessenyei Márta Munkácsy-díjas szobrászművész alkotása áll, amely a Batthyány-család talán legkiemelkedőbb egyéniségének, a szegények orvosának, *Boldog Batthyány-Strattmann Lászlónak* állít emléket. Itt, a kastélyegyüttes egyik mellékszárnyában nyitotta meg szemkórházát Batthyány-Strattmann László, itt, „ahol egykor a nemzet felsőbb ezreinek kiválasztottjai és koronás fők adta egymásnak találkát unaloműző, pompás szórakozásra, egy európai hírű tudós orvos meztlábás szegény szenvedőket fogad és gyógyítja őket az orvosi tudomány segítségével és legendás hírének, tudásának olyan balszamos varázsával, mely talán többet segít minden tudománynál” – ahogy egy korabeli újságcikk szerzője fogalmaz. A haláláig, 1931-ig gyógyító orvost tevékenységéért és a közbenjárására bekövetkezett csodás gyógyulások okán 2003. március 23-án II. János Pál pápa boldoggá avatta Rómában.

A Vas megyei irodalmi emlékek felkutatásának végállomásaként érkezünk Szombathelyre, a megyeszékhelyre. Szombathely több mint kétezer éves történelmének számos irodalmi vonatkozása van, már a római időkben is.

Szombathely város elődjét, Savariát i. u. 43-ban Claudius császár alapította, s már a XVI. században feltűnik a város neve Európában mint „irodalmi emlékhely”: Európa humanistái körében terjedt a hír, hogy Savariában ráakadtak Publius Ovidius Naso sírjára. Valójában Ovidius savariai sírja csak egy a város történetében bőven fellelhető legendák közül: semmiképpen nem temethették el a költőt Savariában, mivel halálakor a város nem is létezett; a középkorban Szombathelyen fellelt sír feliratát vagy félreolvasták vagy egy olyan rómainak a nyughelye lehetett, akit Ovidiusnak vagy Nasonak hívtak.

A római idők utáni második aranykor a XVIII. században köszöntött a városra, amikor 1777-ben Mária Terézia a Szombathelyi Egyházmegye élére *Szily Jánost* nevezte ki, aki székvárosát korát messze túllépve alakította. Szily építkezéseinek köszönhető Szombathely új városmagja, a mai Berzsényi tér. A tér meghatározó épületei az ekkor épült Püspöki Székesegyház, a Püspökvár, az egykori szeminárium épület (ma egyházmegyei kollégium és a Szily püspök alapította Egyházmegyei Könyvtár székhelye). 1787-ben Szily János a szeminárium földszinti helyiségeibe telepteti Siess Antal soproni nyomdász műhelyét: a Siess-féle nyomdában jelenteti meg 1794-ben Kultsár István Mikes Kelemen Törökországi leveleinek első kiadását.

A székesegyházzal szinte szemben áll a Szily János utca 4. számú háza, Szombathely egyik nagy hagyományú épülete. Itt működött 1796-tól a 6 osztályos szombathelyi gimnázium és két évfolyamos bölcsészeti liceum, amelynek 1795 és 1850 közt Széchenyi István is növendékei közé tartozott. A gimnáziumot igazán nagy hírűvé kiváló tanárai tették: e falak közt tanított *Kultsár István*, aki a XIX. század kezdetén majd első hosszabb életű magyar hírlapunk, a Hazai és Külföldi Tudósítások megalapítójaként, illetve a magyar színjátszás patrónusaként írja be a nevét a magyar kultúrába; a liceumban tanít matézist az ivánci születésű *Kresznerics Ferenc* XIX. századi nyelvész, szótáríró, aki sági plébánosként a mai Celldömölkön hunyt el; *Bitnitz Lajos* matematikus, nyelvész, aki 1819-től 1847-ig ingyen tanított magyar nyelvet és irodalmat, nem lévén a liceumnak kerete e tantárgyak oktatására, majd 1839-től 1850-ig igazgatója is volt az intézménynek – s mellettük más szombathelyi tudós tanárok (pl. *Szilassy László*, *Lipp Vilmos*, *Kunc Adolf*, *Kárpáti Kelemen*) akik nélkül a magyar művelődéstörténet aligha lenne teljes.

Az irodalmi emlékek nyomában következő időszakunk a XX. század tízes éve. Ekkor, 1912-ben született Sebesi Erzsébet, aki *Gazdag Erzsiként* lett országszerte ismert költő. Gyermekkorát Sárváron töltötte, első versei is innen származnak. A szegedi egyetem bölcsészkarának hallgatója volt, a diploma megszerzése után élete Szombathelyhez kötődik. Itt is hunyt el 1987-ben, a Jáki úti temetőben nyugszik.

Gazdag Erzsínél egy évvel volt fiatalabb *Weöres Sándor*, aki 1913. június 22-én született Szombathelyen. S bár Weöres gyermekora Csöngéhez kötődik, középiskolai éveiben visszatért Szombathelyre. Szállása ezidőtájt Pável Ágostonnál a leánygimnázium tanáránál volt – a Petőfi Sándor utca és a Paragvári út sarkán emléktábla jelzi a házat.

Az irodalmi emlékhelyek legkülönlegesebbjei talán azok, amelyek nem is feltétlenül egy alkotó, hanem egy irodalmi mű emlékét őrzik elsősorban. Ilyen Köszegezen a Jurisics tér 7. számú ház, a

Sgraffitos-ház, amelynek homlokzatán egy latin nyelvű mondat olvasható: „Sem azé, aki akarja, sem azé, aki fut, hanem a könyörülő Istené” – a mondat, ami *Ottlik Géza* Iskola a határon című regényének fejezetcímeit adja. 1923-tól 1926-ig Ottlik Géza is községi diák volt: a Hunyadi Mátyás katonai alreál tanulója; az Iskolác, ahol a regény játszódik. Az egykori alreál épületei még ma is állnak (a Dr. Nagy László Gyógypedagógiai Intézmény működik bennük), felkereshetők Ottlik Géza közel negyven nyelvre lefordított regényének felejthetetlen helyszínei. Egyszerre idézi tehát Kőszeg a regényt és alkotóját; Szombathelyen, a Fő tér 41. viszont elsősorban egy regényre és annak hőisére emlékeztet. A város talán legkülönlegesebb, hatósugarában messze az országhatárokat meghaladó irodalmi emléke James Joyce világhírű regényéhez, az *Ulysses*hez kapcsolódik. A regény főhősének, Leopold Bloomnak, azaz Virág Lipótnak a nagyapja, *Virág Rudolf* Szombathelyen született. Szombathelyen, a Fő tér 41. számú házon emléktáblát találunk: a kutatók szerint e ház a regény alapján meghatározható korban egy Virág nevezetű család tulajdona volt – származhat tehát innen Joyce halhatatlan hőse, Leopold Bloom is. A világ nyolcvan városában ünneplik minden év június 16-át, a regény megtörténtének napját: a Bloom-nap és -fesztivál Szombathelyen is jó néhány éve része a város programkinálatának. A 2004 évi Bloom-napon avatták a Fő tér 41. háznál Magyarország első köztéri Joyce-szobrát, Veres Gábor szobrászművész alkotását.

A Vas megyei irodalmi emlékhelyek, emlékházak, múzeumok, emléktáblák és szobrok – megannyi lehetőség. Lehetőség arra, hogy a mindenkori jelen embere találkozasson azokkal, akikkel életükben találkozni nem adatott még, lehetőség arra, hogy még szorosabb legyen kapcsolata azokkal az alkotókkal, akik életük és művük révén amúgyis részesei mindennapjainak. Az irodalmi emlékhelyek felkeresése mindig különös érzést kelt: ekkor, ha csak percekre is, de részesévé lesz a látogató valami titokzatosnak: ha igaz a megállapítás, hogy minden helyben benne élnek a maga szellemei, akkor az emlékhelyek felkeresése a kapcsolat keresése azokkal a szellemekkel, amelyek az alkotókban és művükben él.

Dr. Bokányi Péter

Sághegyi Trianoni Kereszt

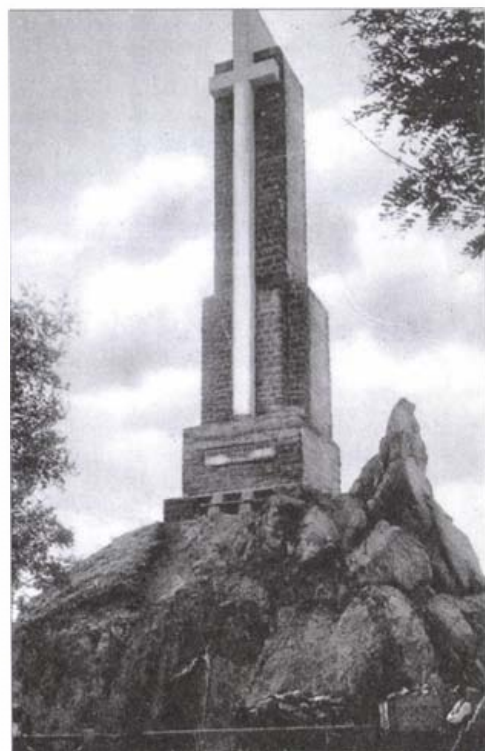
A kereszt helyének kiválasztása látszólag nehezen magyarázható. Ahol felépült, ott működő bánya volt és 4-500 bányász dolgozott még évtizedekig. A folyamatos üzem miatt a közlekedés veszélyes és nem engedélyezett. A kereszt azonban ott áll a tetőn, építéskor a hegy oldalában. Innen induljunk el.

A Kisalföld nyugati peremén, Kemenesalja szelíd lankái közül kiemelkedő magányos Ság hegy tanúhegyként ismert, mert jól szemlélteti a földtörténeti korok változásait. A vulkán creje által magasra emelt láva megszilárdulva a hegy felső harmadát alkotta és mint kitűnő építőanyagra szemet vetett a XX. század embere. Ipszerűen 1911-től kezdik széthordani. Hiába a fellépés, tiltakozás és küzdelem: a korabeli természetvédők – élükön Herczeg Ferenc íróval – a Badacsonyt meg tudták menteni, a hozzá nagyon hasonló Ságot nem, áldozata lett az emberi kapzsiságnak. A Sághegy pusztulása szimbólumként kapcsolódik össze az országcsönkítással: bizonyára ezért erősebb itt az emlékezésre való hajlandóság és készítés egy emlékeztető mű felállítására.

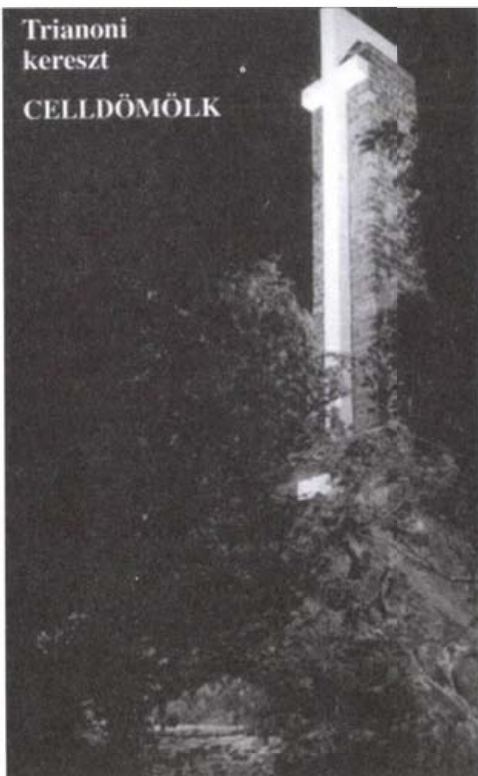
A kereszt előéletében két személynek jut fontos szerep. Az egyik *Jánossy Gábor*¹ Vas megye és Szombathely megyei jogú város Kultúregyletének igazgatója. Két ciklusban (1925–1935) Kemenesalja országgyűlési képviselője volt. Politikusként az erős nemzeti egység megteremtését kívánta szolgálni, minden szabadságot korlátozó intézménynek és intézkedésnek ellensége volt. Mint kemenesaljai birtokos közelről szemlélhette a hegy pusztulását, ezért nem lehet véletlen az általa vezetett egyletnek a mohácsi vész 400 éves évfordulóján, 1926. augusztus 29-én a Ság hegyen tartott megemlékezése. Több mint tizezer ember gyűlt össze a megyéből és a szomszédos megyékből. Az elhangzott beszédeken érződik Trianon közelsége. Jánossy Gábor „Fohászokodás” című rövid beszédében² utal történelmi múltunk gyászos eseményeire és így folytatja: „Ság-hegy, Te zordon, Te néma, Te fenséges Bazalt-tempлом, aki tanúja voltál e hősi nemzet megcsúfoltatásának Trianonban... Te lásd meg ezen mi tisztességé-

¹ *Baráthné Molnár Mónika*: Évfordulók 2000-ben. Jánossy Gábor életrajza. In: A Vas Megyei Könyvtárak Értesítője, 2000. 2. sz. 31–34. old.

² Emléklapok Vasvármegye és Szombathely város Kultúregyletének a mohácsi vész 400 éves évfordulóján a Sághegyen 1926. augusztus 29-én tartott gyász-emlékülésről. Szombathely, 1926.



Celldömölk Sághegyi Trianoni emlékereszt



elünket és légy örökké álló tanúja és bizonyága e mi mai gyász-ünnepszünknek, a bánatos magyar lélek kesergéseinek és egyúttal a magyar becstület és igazság mellett való hitvallásunknak és tanúságtételünknek – Ámen!” A rendezvényt tekinthetjük az országcsönkítés elleni tiltakozásnak és az emlékmű építéséhez vezető út kezdetének, felvezetésének.

A másik személy Szakály Dezső³ alsósági evangélikus tanító általában hagyományápolóként ismert, költészetéről kevesebbet tudnak. Hazafias, az adott kor szellemiségét tükröző háromszólamú szavalókórusra írt verseit országosan ismerték, sikerrel használták ünnepségeken.

Részlet Kalma Pál budapesti evangélikus tanítógyűlésen tartott előadásából: „Hallottam már sok beszédet és olvastam sok írást a magyar igazságról, de egyik sem volt rám olyan hatással, mint amikor egy szép orgonavirág illatos májusi vasárnapon végignéztem az őrségváltást az Országzászlónál. Felejthetetlen élmény marad számomra, amikor az őrségváltás alatt a Protestáns Árvaház 80 tagú szavalókórusa Szakály Dezső alsósági igazgató-tanító *Magyar Akarat* című irredenta versét adta elő precíz betanulásban...”⁴

Szakály Dezsőnek volt saját kórusa, amivel gyakran szerepeltek különböző ünnepségeken. Felfogása szerint a szavalókórusok a hazafias nevelés fontos eszközei, „...melyek dicsérik Istent, tanulják és tanítják szeretni a hazát és embertársainkat, szolgálják a nemzet egységének történelmi ügyét.” Költészetével a nemzeti érzés ébrentartását szolgálta, amikor a keresztépítés ügye előkerült, akkor lelkes támogatója lett.

A két említett személy kevésbé ismert, a közvélemény *Királyfalvy Gusztáv* alsósági születésű, de a fővárosban élő evangélikus tanító mint kezdeményező szerepét ismeri. Rá vonatkozó alapidokumentummal nem találkoztam, de jelentős szervező munkát végzett pártoló tagok megnyerésével.

³ Káldos Gyula: Egy néptanító életének fő állomásai. Szakály Dezső (1903-1979). In: Vasi Honismereti és Helytörténeti Közlemények, 2004. 3. sz. pp. 55–84. old.

⁴ Uo. 68–69. old.

1933-tól előtérbe kerül az emlékmű építése, az ügyet egy bizottság intézte, de nem tudjuk, hogy kik voltak a tagjai. A kezdeményezésnek már a tervezés időszakában nagy visszhangja volt. Ez összefüggésben van a hatalmas építmény várható költségeivel, mert induláskor nyilvánvaló lett, hogy az emlékművet Kemenesalja népe közadakozásból kívánja felépíteni.

Jöttek is az adományok az ország különböző részeiről, de főként Kemenesaljáról. Volt, aki pénzt küldött, a különböző iparosok és kereskedők öltönyt, csizmát, cipőt, egész vagy félsertést, egy-egy sonkát ajándékoztak, amit árveréseken vagy tombolán értékesítettek. Közadakozásból így épült fel a kereszt, a bazaltbánya „gazdag” adományával kiegészülve. Mit jelent a gazdag adomány kifejezés? Építőanyagot, pénzt vagy mindkettőt? Részletekről nem esik szó, mindig a közadakozást hangsúlyozzák. Az építkezés hivatalos útra terelése azt bizonyítja, hogy 1934 nyarán együtt volt a szükséges pénz és megrendelték a Trianon Emlékereszt tervét. Valószínű, hogy újabb kiadás merülhetett fel, mivel szeptember 8-án a celli sportpályán tombolával egybekötött műsort adtak elő, melyen fellépett Szakály Dezső 200 fős szavalókórusa is. Egy előkerült nyugta szerint e napon 15,90 pengőt vett át az eladott tombolajegyek árának fejében a Trianon Kereszt Alap javára az egyik árusítótól⁵.

A kereszt megépítéséhez engedélyre volt szükség. A szervezők kérelmet nyújtottak be a járás főszolgabírájához, amelyben azt kérik, hogy a „Sághegyen egy hazafias és közérdekű célt szolgáló emlékmű, a Trianoni Kereszt felépítését” a hatóság engedélyezze⁶. Kérelmükben kijelentik, hogy az építési költségeket a celdömölki járás közönségének adományából gyűjtötték össze. Az emlékmű tervezője Halász Jenő fővárosi építőmérnök, kivitelező vállalkozója Zsolnay Mihály Sárvárról. A kereszt – műszaki leírása szerint – 5x5 méteres alapterületen épülő oszlopszerű mű, melybe egy vasbetonból összeállított keresztet ágyaztak. A beadvány dátuma: 1934. július 24. Aláírásként a „Trianoni Kereszt Építő Bizottság” szerepel.

A főszolgabíró augusztus 8-ra helyszíni eljárást rendel el⁷. A hatóságot Gerlits Elek járási főszolgabíró, Becker Alajos főmérnök a kir. Államépítészeti Hivaltaltól, Bíró Kálmán Alsóság nagyközség jegyzője és Szabó Imre bíró képviseli. A kérelmező bizottság részéről Serényi Károly ny. hajóskapitány, dr. Rempert Elek főgimnáziumi tanár (Fasor) vett részt az eljárásán. Mint érintett fél jelen volt Lázár Jenő mérnök, bányatulajdonos is.

A bizottság megállapította, hogy a csatolt terv szerint az 1. sz. bánya területén kb. 8,5 méter magasú bazaltszikla tetején épül fel az emlékmű, melynek alapját robbantással alakították ki. Becker Alajos hangsúlyozza, hogy nagy gondot kell fordítani az építkezéskor arra, hogy a bányában a robbantásokkor keletkező detonáció az altalajt és keresztet ne ingassa meg. Lázár Jenő, mint bányatulajdonos kijelenti, hogy az emlékmű felállítása ellen nem emel kifogást. Hasonlóan nyilatkozik a nagyközség két vezetője is.

Az augusztus 23-án kelt véghatározat szerint az emlékmű felépülhet. A véghatározat mellékleteként szerepel az építési terv⁸. Egy hónap múlva, szeptember 23-án avatják az emlékművet. A csatolt építési terven Sárvár 1934. július 18-i dátum szerepel. A hivatalos terv ismeretében pontosíthatjuk a magasságra vonatkozó adatokat. Az alap 8,5 méter, a kereszt 19,5 méter tehát a teljes magasság 28 méter.

Felmerülhet a kérdés, hogy a fővárosban praktizáló tervező, miért nem a bejegyzés helyét használja. *Berzsenyi János Miklós* építőmérnökkel 90 éves korában beszélgettem és irtam életútjáról⁹. A beszélgetésben felsorolta, hogy mely építményekre büszke és köztük volt a Trianoni Kereszt is. Akkor részletekről nem volt szó. Most a családja megerősítette, hogy beszélgetések során többször említette, ha a kereszt szóba került: ő tervezte, a hivatalosan megjelölt személy csak a nevét adta. Leánya az ő emlékére alapítványt hoz létre a Sághegyért.

Mint láttuk, az emlékereszt egy hónap alatt elkészült. A 2,5 méter hosszú beépített betonelemre a következő szöveg került:

⁵ Hetényi József helyi gyűjtő tulajdonában, aki őrzi a kereszt gipszmalettjét is.

⁶ Vas Megyei Levéltár. A celdömölki járás főszolgabírájának iratai. Közigazgatási iratok. IV. 417.b – 3674/1934.

⁷ Ugyanott.

⁸ Ugyanott.

⁹ *Káldos Gyula*: Vasdiplomás életpálya. In: Új Kemenesalja, 1990. 2. sz. 6. old.

NAGYMAGYARORSZÁGÉRT
Kemenesalja népe
MCMXXXIV

A Trianon szó sosem szerepelt a keresztben, mint azt többen tudni vélik. Tévedésük forrása az a gipszmacsett, melyet árusításra készítettek. Ezen már olvasható a „Trianon” szó és ezt vették át a sághegyi kereszt megnevezésére, miután az eltüntetett eredeti feliratot nem ismerték, ezért kezdettől *Trianoni Kereszt* néven emlegették.

A korabeli sajtó „Kemenesalja nagy ünnepe” címmel számolt be a Trianoni Emlékkereszt avatásáról¹⁰. A jelenlévők létszámát 10–15 000 főre becsülik. Az eseményre különvonatok – úgynevezett filléres vonatok – hozták az érdeklődőket. Pápáról például 1500-an jöttek.

Dr. Ostffy Lajos főispán üdvözölte a megjelent előkelőségeket és mondott beszédet, melyben említette: a kereszt jelképe a megfeszített magyar igazságnak, jelképe a feltámadásnak. *Vitéz Fekete Lajos* celldömölki községbíró olvasta fel az alapító okirat szövegét, amit befalaztak az emlékmű talapzatába. Gróf Takách Tolnay József ny. altábornagy, mint szónok a magyar nép élni akarásáról, elpusztíthatatlanságáról beszélt. Őt a délelőtti folyamán szülőhelye, Celldömölk díszpolgárává választották.

Rempert Elek saját szerzeményű ódáját adta elő. Ezután Nagy Emil ny. igazságügy-miniszter, majd báró Forster Pál szölt az egybegyűltekhöz. A beszédeket *Jánosy Gábor* Trianont ostromozó szónoklata zárta. Ezek után *dr. Gerlits Elek* főszolgabíró megőrzésre, gondozásra átvette az emlékművet.

A koszorúzás után színvonalas műsor szórakoztatta közönséget. Fellépett Szakály Dezső 200 fős – diákokból és felnőttekből álló, díszmagyarba öltöztetett – kórusa. Elképzelhető, hogy a felfokozott ünnepélyes hangulatban milyen hatást váltott ki a három szólamban felcsendülő „*Nem! Nem! Soha!*” című irredenta költemény.

A beszámolókból nem szerepel egy 16 éves diáklány, Macsotai Rózsa szavalata. Most azért említem, mivel hat évtized után mint *Dezső Lajosné*, a kereszt tövében egy ünnepségen ismét elmondhatta az akkor előadott verset.

Felmerül a kérdés, hogy mit tartalmazott az alapító okirat. A tudósítók erről nem szólnak. A közel-múltban külföldről került vissza egy „Okirat”¹¹, amit eredetinek mondanak. A helyi festő-iparművész, Rács Reich Imre rajzolta. Valószínű, hogy egy példányát helyezhették az emlékmű talapzatában, tartalma legalábbis erre utal.

Az első fejezet a mű létrejöttére utal, a másodikban a mű tervezőjét és kivitelezőjét említi, továbbá azt, hogy közadakozásból épült. A harmadik fejezet felsorolja, hogy avatáskor kik voltak az ország, a megye, a járás és Alsóság vezetői. Aláírás ezen sem olvasható, helyette a Szózat nyolcadik szakasza van felírva.

A kereszt kivilágításának lehetősége már avatáskor felmerült. Ennek is akadtak pártfogói: nem kisebb személyiség, mint a Pesti Hírlap főszerkesztője személyesen járt közbe a Villamossági Rt-nél, hogy ingyen adjon áramot az emlékkereszt kivilágításához. A tervek szerint télen világították volna ki, amikor Celldömölk vasúti csomópont környékén a legtöbb vonat közlekedik.

Úgy tűnik, hogy a Ság hegy, mint helyszín vonzza a nagy rendezvényeket. 1948-ban is sokan gyűltek össze itt az 1848/49-es forradalom és szabadságharc centenáriuma rendezett megemlékezésére. Pontosan nem ismerjük, hogy kinek az ötletére, de a Trianoni emlékmű jellegét megváltoztatták: az eredeti szöveget tartalmazó táblát megfordították és helyére a „SZABADSÁG” szó került. Így az ötvenes években, mint a szabadság jelképe, elkerülte a valószínű lebontást, sőt egy időben a három tavaszra utalva még két évszámot felfestettek, amit az idő lekoptatott.

A rendszerváltás előtt emlékező rendezvények nem voltak, de nagyon sokan látogatták. Az 1966-tól 25 éven keresztül szervezett Kemenesaljai Napok állandó záró rendezvényeként a kráterben tartott fűvőszenekari hangversenyekre ezrek zárandokoltak el. 1975-től a hegy felső része Tájvédelmi Körzet lett, ahol tanösvény mutatja be a hegyre vonatkozó tudnivalókat. Sok a szervezett csoport, valamint természetesen egyéni látogatók is szép számban keresik fel a hegyet.

¹⁰ Kemenesalja, 1934. Szeptember 30.; Pápai Hírlap, 1934. szeptember 29.; Vasvármegye, 1934. szeptember 25.; Magyar Távirati Iroda, 1934. szeptember 24.; Magyar Országos Tudósító, XVI. évf. szeptember 24. In: Országos Levéltár, K. Szekció

¹¹ Kemenesaljai Trianon Társaság tulajdonában (Celldömölk, Hollósy tér 1.)

Berzsenyi Janosits Éva 1991-ben létrehozta az „Alapítvány a Sághegyért”¹² civil kezdeményezést. Célja: a „Szabadságért emlékmű állagának megóvásáról és fenntartásáról való gondoskodás, tekintettel arra, hogy az emlékmű létrehozásában illetve megvalósításában az alapító édesapja is részt vett.” Tíz év múlva, 2001-ben a Vas Megyei Bíróság az alapító kérésére úgy döntött, hogy a Sághegyi Szabadságért Emlékmű elnevezés helyére „Sághegyi Trianoni Kereszt Emlékmű” kerül¹³.

Hagyományápolás céljából 2000-ben alakult a Kemenesaljai Trianon Társaság, amely évi két alkalommal (június 4. és szeptember 23.) megemlékezéseket tart. Az utóbbi program három napos: pénteken fórum neves személyiségekkel, szombaton koszorúzási ünnepség, vasárnap ökumenikus istentisztelet a nagytemplomban.

A kereszt közelében a felépítése óta végzett robbantások és az idő múlása kikezdte az alapot. Félő volt, hogy összeomlik, ezért felmerült a lebontása is, de ezt komolyan senki sem gondolhatta.

Az 1990-es évek végén a tájvédelmi terület rekonstrukciója keretében az alapokat megerősítették, az eredeti feliratot helyreállították, a keresztet fehérre festették. A város elektromoshálózat-bővítést hajtott végre. Az emlékmű a közvilágításra kapcsolva 2000-ben diszkvilágítást kapott, azóta éjszaka nagy távolságból is jól látható.

Káldos Gyula

Az Írott-kő Natúrparkért Egyesület

Írott-kő a hallgatag csúcás. Több mint 650 évig hallgatott arról, hogy hajdan másként nevezték. Fenyőhegy – így diktálták be 1354-ben a káptalan előtt. Határjárást tartottak. Fára, kőbe vésték a határjeleket. Ott fenn a csúcson van egy fillit szikla. 1679-ben erre a sziklára jeleket véstek. S mint hogy a csúcás alatt „szálás, széles bükkös” erdő állt, a csúcst Szálkőnek nevezték el.

A vésett jelek egy-egy betűvel rövidítve az érintett birtokhatárokat jelentették.

A kő meg volt írva, ezért kapta a nevét: *Írott-kő*. Németül: Geschriebenstein, a „megírt kő”.

Az Írott-kő Natúrparkért Egyesület 1997 áprilisában alakult meg Kőszeg központtal. A kialakítandó natúrpark gondolata korán felvetődött, ám konkrét lépésekre csak a hegység osztrák oldalán működő Geschriebenstein Natúrpark ünnepélyes megnyitása (1996. május 16.) után került sor. A Fertő-Hanság Nemzeti Park létrehozására megalakult osztrák-magyar vegyes bizottság kezdte el az előkészítő munkálatokat. A natúrpark létrehozásának 1996-ban a PHARE CBC program adott lendületet, melynek során a szomszédos ausztriai települések és civil szervezetek konkrét lépéseket tettek a saját területükön tervezett Natúrpark Geschriebenstein létrehozására. Ennek 1996. május 16-i megnyitását követően Kőszeg város, Cák, Bozsok, Kőszegszerdahely, Kőszegdoroszló és Velem községek, továbbá a Fertő-Hanság Nemzeti Park Igazgatóság Vas Megyei Irodája a Szombathelyi Erdészeti RT-vel közösen megkezdte egy, a natúrpark működtetését célzó szervezet kialakítását. A natúrpark létrehozásának és működtetésének azóta is motorja az Írott-kő Natúrparkért Egyesület. Ennek tagja volt az említetteken kívül a Vas Megyei Idegenforgalmi Hivatal, valamint magánszemélyek, vállalkozások. Időközben további települések kívántak csatlakozni, 16 község – Kőszeg, Velem, Bozsok, Cák, Kőszegszerdahely, Kőszegdoroszló, Horvátszidány, Kiszsidány, Ólmod, Peresznye, Lukácsháza, Gyöngyösfalu, Kőszegpaty, Nemescső, Pusztacsó, Perenye – határára bővült. Az egyesület egyéni tagokból és jogi személyekből áll, rendes és pártoló tagjai vannak. Tagságát jelenleg 16 település, 14 szervezet és 50 magánszemély, valamint 12 pártoló tag alkotja. A natúrpark központja a történelmi kisváros Kőszeg, melynek város-magja a nemzeti örökség része, műemléki épületei, a középkori idöket idéző városszerkezete, templomai, polgárházai, ódon városfalai örök értékek őrzői. A kőszegi borászat hagyományai szinte egyidősek a várossal, a Szőlő Jövésnek könyve Európa híri kultúrtörténeti érték. A Szent Vid hegyet már három-ezer éve, a késő bronzkorban lakták, a római kor, avarok maradványaival több helyütt találkozhatunk. A natúrpark területén a nemzetiségi kultúrának is meghatározó szerepe van: németek, horvátok élnek ma is itt és őrzik kultúrájukat.

¹² Alapítvány a Sághegyért alapító okirata 1991. (Celldömölk, Temesvár u. 18.)

¹³ A bírósági határozat csatolva az okirathoz.



Hétforrás (Mészáros T. László Köszegeiről szóló könyvéből)

Az Írott-kő Natúrparkba érkezők szinte minden évszakban találnak érdekes rendezvényeket Szent György naptól Adventig sokszínű programkínálat várja az érdeklődőket. A jellegzetes helyi termékekhez kötődő programok a Szőlő Jövésnek Könyve ünnepség, a szüreti mulatságok, a gesztenyeünnep, a Natúrpark Ízei Gasztronómiai Fesztivál, a Márton napi újborköszöntő. Több évtizedes múltra tekint vissza a Köszegei Várszínház rendezvénysorozata, ahol színházi előadások, zenei koncertek sora teszi kellemessé a nyári estéket. A Hétforrás Piknik, a velemi Alkotóház népi kismesterség bemutatói, a lukácsházi lovas napok, a hétvégei gyalogos és kerékpáros túrák számos kikapcsolódási lehetőséget nyújtanak.

Forrásai

A Köszegei-hegység geológiailag az Alpokhoz tartozik, anyagának nagy részét mészben gazdag kristályos pala adja. Bizarr kőszobrainak legszebb képviselői a Kalapos- és Asztal-kő. Szubalpin klíma sajátosságai jellemzik: hűvös nyár, viszonylag enyhe tél, és kiemelkedően bőséges, esetenként több mint évi ezer milliméter csapadék. A hegységben bővízü források fakadnak és több kisebb-nagyobb vízfolyás ered. Legmagasabb pontja az Írott-kő 883 méter. Turistaútvonalak és tanösvények mentén ismerhetjük meg a hegységet.

A Köszegei-hegységben több mint 45 forrás található, ebből harminckettőnek jelentős a vízhozama, vagy turisztikailag használt területen található foglalt forrás, melyek 73%-a minősül védettnek. A források és az általuk táplált csermelyek, patakok sok élőlény számára állandó és nélkülözhetetlen életeret nyújtanak, gyakran védett fajok, gyepi békák, foltos szalamandrák élőhelye. A Köszegei-hegység forrásai közül jelentős a Hétforrás, az Enikő-forrás, a Jávorkút, a Ciklámen-forrás, a Mohás-forrás, a Szikla-forrás, a Borha-forrás, az Őz-kút, a Cáki hordómosó forrás, a Hubertus-forrás, a Péterics-forrás. Sok forráshoz kapcsolódik valamilyen hiedelem, valós történelmi esemény, vers vagy legenda, melyet gyakran nevükben is őriznek.

Valamennyi közül a *Hétforrás* a legismertebb. Első elnevezése már a XIV. században is élt. Úgy hívták: Várkuta, s az egykori Óház vizét adta. A XVII. végén németül a Brunnengraben kútjának, magyarul a „Kútvölgye kútjának” nevezték. Rajnis József gyönyörű versében írja: „Ott amaz hét forrás kelleti tiszta vizét” (1781). A jelenlegi forrásfoglalás 1896-ban a Millennium alkalmából készült, ekkor helyezték el a hét honfoglaló magyar vezérről emlékeztető táblákat is.

A *Hörmann-forrást* először Csarmas-kútjának nevezték, ebből eredt a Csarmas-patak is. A XVIII. században kapta a Hörmann-forrás nevet. Két dologról híres: egyrészt valamennyi közül a legmagasabban fekvő forrás (713m), másfelől névadójáról, Bethlen Gábor korának tragikus sorsú várnagyáról. A

nyugat-magyarországi főrendek közül gróf Batthyány Ferenc 1620 őszén Bethlen Gábor oldalára állt. Őt követte a vár úrnője, Széchyné Forgách Margit, s kiadta a parancsot, hogy a várkert kapuján át engedjék be a felkelőket. Erről csak Hörmann várnagy tudott. 1621 tavaszán Rainbolt Collalto, császári hadvezér erős sereggel vette körül a várat és a védekezés értelmetlenné vált. Hogy a várban felhalmozott puskapor ne kerüljön a császárhű hadak kezére, Hörmann felrobbantotta a löporkészletet és a községi Felsőerdő egyik forrásánál a Csarmas-kútnál lévő barlangba menekült. A városi múzeumban ma is található egy kettős törkés, börtökjén pedig egy felirat: „Ez az a tör és kés, mellyel... miután megtalálták, megkapták árulása bérét, mert e forrás előtt elevenen megnyúztatott. A forrás pedig azóta is a Hermann nevet viseli.” Eszerint ez a kettős törkés volt a községi várnagy kegyetlen megkínzásának eszköze.

Torkos László írja:

„*S e kút legyen bizonyosága
Gyalázatos tettednek,
S e vízzel örökké éljen
Gyalázata nevednek!*”

A halálos ítéletnek és kivégzésének napját is ismerjük: 1621. május 27. A kivégzés módja csak a legenda tárgya. Emlékét a községi Várparkban 1971-ben emelt Hörmann-kő őrzi.

Tanösvények

Ciklámen erdei tanösvény. Témája a Községi-hegység erdőgazdálkodása, hossza: 4,5 km, állomásai száma: 11. A tanösvény a Szent Vidtől a Stájer-házakig vezeti a látogatókat. Először a kék kört kell követni a Hörmann-forrásig (turistajelzés), majd ott a kék sávjelzést a stájerházi Erdészeti Erdei Oktatóközpontig.

Csillaghúr tanösvény. Témája az Írott-kő Natúrpark jellemző növény- és madárvilága. Hossza: 3,5 km, állomásai száma: 30. Megtekinthető a Kincs Pihenőtől az Óház-kilátóhoz vezetőút mentén.

Írott-kő tanösvény. Témája a natúrpark településeinek és a Község-hegység kirándulóhelyeinek megismerése. Hossza: 2 km, állomásai száma: 20. Megtekinthető az Írott-kő kilátóhoz vezető út mentén.

Királyvölgyi Természetvédelmi Tanösvény. Témája az Írott-kő Natúrpark jellemző növény- és állatvilága. Hossza: 1,5 km, az állomásai száma: 34. Megtekinthető Községen az Árpád tértől a Királyvölgyig tartó gyalogút mentén.

Óriások útja. Témája a Széles-kő és a Kalaposkő közötti hegygerinc jelentősebb sziklaalakzatainak, kis barlangjainak bemutatása. Megközzétehetősege: Szokos, Sibrik kastélytól a Kalaposkőig. Hossza: 7 km, állomásai száma: 5.

Védett növényeket bemutató tanösvény (Chernel-kert). Témája Magyarország kipuuszulással veszélyeztetett növényeinek bemutatása, felépítése: élő tanösvény. A mesterségesen nevelt növényeket kis ágyásokban találjuk. Minden növény mellett tábla mutatja a nevét és jellemző élőhelyét. Bemutatott fajok száma: 96. Megközelíthető: Község, Arborétum utca, Chernel-kert.

Község a természettudósok városa

Itt élt *Festetich Imre*, aki Mendel előtt felfedezte és dokumentálta a genetika első alaptörvényeit. *Herman Ottó*, a breznóbányai sebészorvos fia, fotográfusként érkezett ide. Rövidesen azonban az Erdélyi Múzeum preparátoraként távozott, hogy Brassai Sámuel mellől aztán a magyar néprajz, a magyar tudományos madártan megalapítójaként a pókok, a halászat, a népnyelv avatott ismerőjeként legnagyobb polihisztoraink sorába emelkedjék. A madarak világa ejtette rabul községi patrónusának, a természet vizsgálatával szintén foglalkozó *Chernel Kálmán* fiát, *Chernel Istvánt* is. Háromkötetes, korszakalkotó műve Magyarország madarairól, a Vas Vármegyei Múzeum Természettudományi Osztályának megalapítása, a madárvédelem és a sielés hazai elterjesztése rövid életét kortársaihoz méltó keretbe foglalta. Életének utolsó szakaszát töltötte itt a községi temetőben nyugvó *Vönöczky Schenk Jakab*, a tudományos célú madárgyűrés hazai megalapítója és világszerte elismert művelője. A botanika jeles kutatói közül a teljesség igénye nélkül is meg kell említeni *Freh Alfonz*, *Waisbecker Antal* és *Piers Vilmos* nevét. A neves elődök munkájának közelmúltig példás követője volt *Bechtold István* ornitológus, kinek a sérült madarak gondozása terén kifejtett áldozatos munkája immár tíz éve, intézményes formában folytatódik Községen. Színes és színvonalas természettudományos előadásai a ma középkorú községiekben kellemes emlékként, hasznos időtöltésként élnek. Chernel gróf úr kertjének egykori madár-



Müemlék pincesor, Cák (Mészáros T. László felvétele)

védelmi célú sövényeire már csak néhány korosabb szőlősgazda emlékezik. Szellemük azonban a látogató számára is érezhető Kőszegen, ha szóba elegyedik a vendégszerető helybéliekkel vagy kilátogat a Hegyalja nagy gonddal ápolt szőlőibe, gyümölcsöskertjeibe.

Látogatóközpont

Az Őrségi Nemzeti Park Igazgatóság az országban egyedülálló koncepcióval, 2006-ban 540 négyzetméter alapterületű természetvédelmi látogatóközpontot létesített Kőszegen. Az Európai Unió támogatásával felépült, Bechtold István nevét viselő Természetvédelmi Látogatóközpontban az alábbi kiállítások látogathatók.

A madarak élete. Bechtold István és Chernel István szellemiségét követve a kiállítás külön helyen foglalkozik a madarakat fenyegető veszélyekkel, a madárbalesetek megelőzésével, madárvédelemmel.

A Kőszegi-hegység élővilága. a látogatók megismerkedhetnek a Kőszegi-hegység kialakulásának történetével, jelenlegi állapotával. A Kőszegi-hegység jellegzetes kőzet- és talajformái, valamint élőhelyek szerint csoportosítva a helyi növény- és állatvilág legjellemzőbb képviselői nagyméretű tárlókban láthatók.

A Chernel István Emlékmúzeum. Chernel István ornitológus életművét, munkásságát dolgozza fel, valamint bemutatja Bechtold István és Horváth Ernő életét és munkáját.

A Búbos Cinege élményösvény. A látogatóközpont épülete mellett elsősorban gyermekek részére alakították ki, ahol játékos formában ismerkedhetnek a madárvilággal, óriás kirakón állíthatják össze az épület képét, játékos feladványokat oldhatnak meg, kipróbálhatják a madárkereső távcsöveket. A kicsik saját madárképet satírozhatnak maguknak, a labirintusban pedig a gólyák életének egy évét élhetik át.

Chernel-kert. A mintegy 1,5 hektár egykor a Chernel-család birtoka volt, majd Chernel István emlékkertté, madárvédelmi mintateleppé alakította. 1898-ban fogott hozzá a mai arborétum kialakításához, majd sűrű sövényeket alakított ki, hogy a madarak számára megfelelő fészkelő- és búvóhelyet létesítsen. A kerttel hármass célt kíván szolgálni: madárvédelmi mintatelepet, emlékparkot hozott létre és gyönyörködtetni kívánt. 1998-ban alakították ki a védett növényeket bemutató tanösvényt. Az élő tanösvényen Magyarország kipuštulással veszélyeztetett 96 növényfaját tekinthetjük meg. A mesterségesen nevelt növényeket kis ágyásokban találjuk. Minden növény mellett tábla mutatja a nevét és jellemző élőhelyét.

Stájer-házak

A Stájer-házak a Kőszeg-hegység szívében, 1750-ben Mária Terézia által ide telepített egykori stájer erdészlakokból kialakított erdei iskolai komplexum. 1996-ban a Szombathelyi Erdészeti Zrt alakított ki Erdészeti Múzeumot, majd az Erdei Iskolát, végül 2004-ben az erdei szállót. Az erdei iskola célja, hogy bemutassa és megszerettesse a gyermekekkel a természetet, az erdőt, valamint az erdőben dolgozó ember munkáját. A Stájer-házak erdei tisztáson, fokozottan védett hegyi kaszálóréttel keretezve, mintegy négyezer hektáros erdőtömb szívében állnak. Bükkösök borítják itt a lejtőket, de a közelben fakadó, foglalt Ciklámen-forrás alatt hegyvidéki égerest találunk, sőt az iskola közelében arborétum terül el. Az Erdészeti Múzeum kiállítása áttekintést nyújt az erdőgazdálkodás történetéről, a Kőszegi-hegység természetrajzáról és kutatóiról.

Helyi termékek

Az Írottó Naturparkért Egyesület egyik célkitűzése volt a helyi termékek bevonása a turizmusba, a naturpark területén termelt, készített helyi, jellegzetes termékek turisztikai kínálatban való megjelenése, egységes arculat kialakítása. A „Naturpark elismert terméke” minőségbiztosítási termékrendszer, termékdoboz, címke került bevezetésre. A termékek piacra jutásának elősegítésére rendezvényeket szervezünk, működik a Natúrbolt, megszületett a Kőszegi Borút Program.

Natúrbolt, Gyógy- és Fűszernövénykert

2005-ben Kőszegen a Jurisics-vár Saroktornyában megnyílt a Natúrbolt a hozzá kapcsoló 124 négyzetméteres gyógy- és fűszernövénykerttel célunk volt a natúrboltban kiállított és megvásárolható helyi termékek piacra jutásának elősegítése. A kertben ma már több mint ötven faj egyynári és évelő gyógy- és fűszernövény terem. Hasznos ismereteket lehet szerezni a kert látogatásakor, mert a bolt vezetői nem csak natúrparki információkkal szolgálnak, hanem a kert növényeivel kapcsolatos egyéb ismereteket is megosztják az érdeklődőkkel. A kertben alkalmanként ismeretterjesztő előadásokat, gyakorlati bemutatókat hallhatunk az öko-gazdálkodás, a gyógy- és fűszernövény termesztés, felhasználás, a különféle gyógyító teák készítéséről. A Natúrboltban csak natúrparki termékeket lehet vásárolni, ma már 24 beszállító termékei alkotják a kínálatot. A boltban megvásárolhatók a Kőszeg Borút gazdáinak kiváló palackozott borai, mézeskalácsok, mézes sütemények, élő cserepes, szárított gyógy- és fűszernövények, virág dekorációk, csuhé bábok, termésbábok, festmények, kerámiák, fazekas termékek, textiliák, kosarak, rongybábák, kovácsoltvas termékek, kiváló mézek, fafaragások, gyöngyfűzött termékek, könyvek, képeslapok.

A kőszegi bor

A királyok asztalára került kőszegi szőlő története a legenda szerint a római időkig nyúlik vissza és évszázadokon keresztül a város történetével szorosan összefonódott. Szobrok, domborművek, épületek, pincék, történeti források, dülönevek egész sora mesél a szőlőről, a borról. Egyedülálló emlékünkn az 1740 óta vezetett Szőlő Jövésnek könyve, melybe Szent György napkor a mai napig berajzolják a szőlőhajtásokat. Az épületben a kőszegi szőlő és bor történetét, múltját bemutató kiállítás látható; Itt a kőszegi borúthoz tartozó borászok fajtakinálata ismerhető meg, s mintegy 40 fő részére alkalmas kóstolóhely is van. A kőszegi elsősorban vörösbor, kedvelt fajták a kékfrankos, zweigelt, blauburger, a fehérek közül a chardonnay, de kóstolhatunk rosét is, mely – ahogy tartják – a hölgyek kedvence.

A borkutúra emlékei

Szőlő Jövésnek Könyve (Kőszeg, Jurisics-vár, Városi Múzeum Rajnis u. 9.);

Kapásházak (egykori szőlőművesek, kapások házai) Kőszeg, Várkör 82–86.);

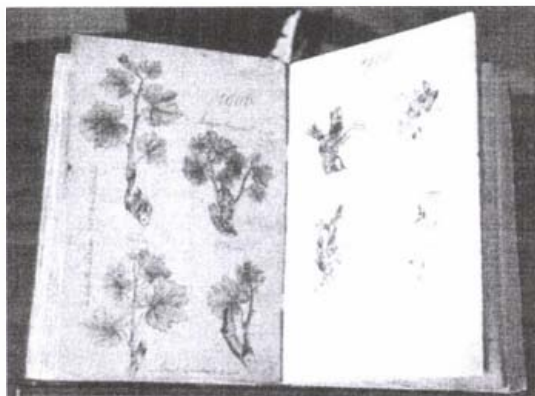
Hegyalja úti barokk pincék (Kőszeg, Hegyalja út 25. 29. 31.);

Szent Donát szobra (Kőszeg, Rajnis u. 12.);

Szent Donát kápolna (Kálvária hegy);

Borászati eszközök bemutatója (Stefánich Pincészet Kőszeg, Rákóczi u. 60.);

Kőszegi Borok Háza, Szőlő és borfeldolgozási helytörténeti gyűjtemény (9730, Kőszeg, Várkör 54., Tel.:94/361-014);



Szőlő Jövésnek Könyve (Mészáros T. László felvétele)

nácós ház 12 helyiséges lakó- és gazdasági épület is egyben, mely az 1878-as éveit idézi paraszt-barokk stílusú bútoraival, szőttéseivel, lisztes- és kenyérládájával, lábas edényeivel, füstös konyhájával. Kukorica- és tollfosztáshoz, disznóvágáshoz közösségi helyiség is található itt. Külön szoba idézi fel az „öregszülék” életét szalmazsákkal, komóddal, sublóttal, katonaládával, csizmahúzóval. A négyszögletes ház belső udvarán kerek kútból húzzák a vizet, a világítást petróleum-, és a gerendás mennyezetre akasztott luszterlámpákkal oldják meg. Száz éve még sajátos vegyes nyelvű és identitású lakosság élt itt békességben, egyetértésben: magyarok, szlovének, horvátok, svábok, ertzek (németek). A svábok, németek szőlőt műveltek, a szlovének kereskedtek, iparosok voltak és a magyarokkal és horvátokkal együtt művelték a földet. Mindenkinék, mindennek megvolt a saját helye és szerepe. A Biotájház maga a falu élete, múltja és jövője, az egyszerű, boldog, teljes életképe! Legyen kézművesség, biodinamikus gazdálkodási mód, Holdnapár alkalmazása, paraszti gasztronómia, tájhű gazdálkodás, mind-mind megtapasztalható Lukácsházán.

Múzeumok

Jurisics Miklós Vár (Köszeg, Rajnis u. 9.); *Vármúzeum* (várostörténeti kiállítás, Szőlő Jövésnek könyve, Köszeg, Rajnis u. 9.); *Tábornokház* (céhes és kézműves állandó kiállítás, Köszeg, Jurisics tér 6.); *Óregtorony-Zwinger* (borkiállítás, városi könyv-, nyomda- és sajtótörténet 1836 és 1920 között, Köszeg, Chernel u. 16.); *Arany Egyszarvú Patikamúzeum* (Köszeg, Jurisics tér 11.); *Főnix Ház* Szamos Marcipán, Mesegaléria, Borgaléria, Köszeg, Rajnis u. 9.); *Postamúzeum* (A világ postásai bélyegképeken, Európai postaútvonalak, Köszeg postatörténete, Köszeg, Rajnis u. 9.); *Köszegi Borok Háza* (Köszeg szőlő- és bortörténete, Vinotéka, Köszeg, Várkör 54.); Bechtold István Természetvédelmi Látogatóközpont, Chernel-kert Arborétum és múzeum, Stájerházak Erdészeti Múzeum, Căki Műemlék Pince-sor, Velemi Vizimalom (működő műemlék) Köszegszerdahely és Velem határában.

Kiállítások

Köszegszerdahely: néprajzi kiállítás (Kossuth u. 5.); *Köszegdoroszló*: Az Írottókö Natúrpark természeti értékei fotókiállítás (Faluház, Fő u. 7.); *Velem*: Szent Vid hegyi régészeti ásatások bemutatása, fotókiállítás (Rákóczi u. 18.); *Gyöngyösfalu*: Teleptülés- és tűzoltóság történeti kiállítás (Kossuth u. 1.); *Nemescsó*: Falu- és Egyháztörténeti kiállítás (Péterfy Sándor u. 37.); *Bozsoki Borház* – Köszeg-hegyaljai pincebelső bemutatása, a szőlőművelés és borfeldolgozás eszközei, Köszeg-Vashegy Borút borfajtáinak bemutatása; *Horvátzsídány*: Horvát nemzetiségi kiállítás (Fő u. 6.); *Ólmod*: Horvát nemzetiségi kiállítás (Fő u. 25.).

Bakos György

HAGYOMÁNY

A horvátoknak nem alkonyult be

Dumovits Istvánnal, Horvátzsidány plébánosával beszélget
Horváth Sándor

Dumovits István plébános, a Kőszeg melletti, többségében grádistyei horvátok lakta Peresznyén született, s rövid kitérővel szülőfaluja szomszédságában, Horvátzsidányban él. Tevékenységét több kitüntetéssel ismerték el: többek között 1996-ban a Kisebbségekért Díjat, 2008-ban pedig a Magyar Köztársaság Arany Érdemkeresztje kitüntetését is elnyerte. De ha a múltjáról kérdezik, ezekről sosem beszél.

A hetvenéves Dumovits István 30 éves papi szolgálatáról összeállított egy statisztikát, ami nagyon tanulságos. Számbavette, hogy a szertartások alkalmával ki milyen nyelvet használ anyanyelvként.

A 321 keresztelőnél az arányok: 43 horvát, 26 magyar, 22 cigány és 230 vegyes; a 187 házasságkötésből 14 volt a horvát, 8 a magyar, 2 a cigány és 160 a vegyes; a temetéseknél pedig 521 volt a horvát, 17 a magyar és 4 a cigány. Ezek a számok jól tükrözik a horvátok asszimilációjának a mértékét, valamint azt, hogy a településre magyarok is betelepedtek.

• *Mikor határozta el, hogy pap lesz?*

Ahogy visszaemlékszem, mindig pap akartam lenni. Nagypapám céhmester (templomszolga) volt, s én 3 éves koromtól minden reggel vele nyitottam ki a templomot, aztán mentünk a plébániára, amikor ott végezte a teendőket, mert a céhmester gondozta a plébánia kertjét is. Plébánosunk, dr. Kelemen István ráadásul nagyon szerette a gyerekeket, ezért szívesen jártam oda. Gyerekként otthon misét játszottunk, oltárt építettünk. Elmentünk édesapámmal a kőszegi gimnáziumba, de azt mondták, nem sok esélyünk van arra, hogy felvegyenek. Apám 1949–50-ben börtönben volt, noha nem ítélték el. Segédkezett az embercsempészetben. Édesanyám erre azt javasolta, én maradjak otthon és majd gazdálkodjak, az őcsém és a húgom pedig talán továbbtanulhat. Ekkor kaptam tőle egy rózsafüzért, ami 1792-ben került családunkhöz egy fiú bérmálására. Aztán egy másik fiúnak ajándékozták – szintén a bérmálásakor, 1854-ben. Ezt kaptam meg én. Ez lett a vallásos gyűjteményem első darabja.

• *Azóta rendszeresen gyűjtött?*

Nem, de valahogy ez is feladatom lett. Amikor ácsi káplán voltam, egyik nap reverendában tartottam a temetőbe imádkozni. Oda emelkedőn juthatott az ember. Lent, a lejtő alján pedig egy tolokocsis nő arra várt, hogy valaki felsegítse, feltolja a temetőbe. Feltoltam és elbeszélgettünk. Majd meghívott magához és rám bízott néhány tárgyat, amire addig ő vigyázott. Tőle kaptam egy evangélikus üvegkelyhet, meg egy kanalat. Azt mondta, hogy a relikviákat tovább kell őrizni. Könyveket is adott – például héber nyelvű szentírást. Amikor Csepregre kerültem, kezdtem rendszeresebben gyűjteni. Akkoriban még Undon, de különösen Tömördőn nagyon sok régi tárgy volt a padlásokon. A kereskedők, a neperek gyakran látogatták a falvakat és felvásárolták ezeket a tárgyakat. De az emberek a szent dolgokat nem adták el, mert úgy tartották, hogy amiatt Isten büntetése lenne rajtuk. Ezért azokat feltették a padlásra és ott is hagyták. Hiába hozták volna le, a fiatalok már nem tették volna ki a lakásban. Hát nekem adták.

• *Hogyan alakulhatott meg Peresznyén a Magyarországi Horvátok Keresztény Gyűjteménye?*

Időközben belém sajdult: mi lesz, ha hirtelen meghalok vagy leromlik az egészségi állapotom? Mi lesz az anyaggal? Mert akik adták, számon tartották, számon tartják – néha be is jöttek a plébániára megnézni, hogy megvan-e. Előszőr azt gondoltam, hogy tájházat csinálok belőle. De rájöttem, hogy az nem jó, nincs biztonságban az anyag. Undon például két szobányi anyag volt egybegyűjtve, s mind eltűnt. Ráadásul a nagyobb feladat egy megalakított gyűjtemény fenntartása, működtetése. Írtam a püspöknek, hogy egy vallási múzeumot hoznék létre. Azt válaszolta, hogy ha akarom, tegyem, de ő pénz

nem tud adni. Időközben szakemberek, művészettörténészek felmérték, leírták, lefényképezték az anyag egy részét. Én pedig felajánlottam a gyűjteménnyel együtt szülőházamat az országos horvát önkormányzatnak, hogy múzeumot alapítson. A testvéreimnek már volt háza, a szüleim ezért rám írták a szülőházamat.

• *Milyen érdekességet emelne ki a horvátszidányi, undi közösségi életből?*

Több mindent kiemelhetnék, de a vasárnap rendje mindenképp kiemelendő. Ugye, ilyenkor az asszonyok a konyhában sűrögnek-forognak, készítik az ünnepi ebédet. A férfiak az udvart söprögetik, ha kellett – amíg használták a szekeret – megkenték, megszírozták a kocsi kerekét és ilyen apróságokkal foglalták el magukat. Amikor az első harangszót meghallották, bementek, tisztálkodtak, borotválkoztak, ünneplőt öltöttek magukra. A második harangszóra már elindultak a templomba, mert már útközben is, meg még a templom előtt is mindenkiel megbeszélték az ügyes bajos dolgokat. A negyed tizes mise előtt még mindig nagyon sokan beszélgetnek a templomnál. Ezért is van az, hogy a harmadik harangszó a mise kezdete előtt öt perccel csendül fel, hiszen a beszélgetők így a liturgia kezdetéig még nyugodtan beszélhetnek az Isten házában. A fiatalabbakkal ez a hagyomány megszűnik, hiszen ők autóval érkeznek kevéssel a mise kezdete előtt, s akkor már nincs idő a beszélgetésre. Igaz, aki csak a szabadidejét tölti a faluban, annak már kevesebb közös ügye van a falubelijeivel.

• *A statisztikából tehát arra következtet, hogy a horvátság hamarosan eltűnik a Kőszeg környéki falvakból?*

Tömörddel ez már megtörtént. Amikor idejöttem szolgálni, még nagyon sokan beszéltek horvátul. Ma már nincs senki. De a kérdésre egy történettel válaszolok. A grádistyei horvátok nagy költőjét, Mate Meršić Miloradičićot, azaz Mersich Mátét halálos ágyán felkereste a püspöke, s megköszönte, hogy oly sokat foglalkozott a horvátsággal. Mire a pap-költő azt válaszolta: „Hogy mennék ki édesanyám sírjához, ha megfeledekznék édesanyám nyelvéről, az anyanyelvemről. De nagyon szomorú vagyok, hogy horvát népemnek lemegy a napja.” Ennek már vagy 80 éve és nincs még naplemente, a horvátoknak nem alkonyult be.

• *Van tehát remény?*

Ahogy az idő halad, az élet változik. Most több mint másfélszáz ember jár innen Ausztriába dolgozni. A pénz miatt fontos lett, hogy tudjanak horvátul, mert az adja nekik a kenyeret. Odaát elsősorban horvátoknál helyezkedtek el, mert a nyelvtudás miatt szót tudtak érteni egymással.

• *A horvát nyelv és kultúra ápolása önnél kezdettől fogva összefonódik a lekipásztori munkával...*

Nyomban nem, hisz a felszentelésem után 4 évig Ácson voltam káplán. De 1974-ben Csepregre kerültém káplánnak, s onnan már Undra jártam, ahol többségében horvátok laknak. Ez zárt település volt a magyar-osztrák határ mellett. Messze van Sopron is, Szombathely is, Kőszeg pedig nem térségi vezető szerepű. Rádadásul az 1960-as években a férfiakat nem engedték el a faluból, be kellett lépniük a termelőszövetkezetbe. Und emiatt erős horvát falu volt. Elődöm, Horváth Iván is sokat tett kulturális téren. Megalakítottuk az egyházi tamburazenekart, s 1975-ben a színjátszás is beindult. Öt-hat évig jól ment, de nem volt partnerünk: a környékbeli horvát falvakban, mert nem voltak hasonló egyházi csoportok.

• *És Zsidányban?*

Ott 1990-ben alakítottuk meg a horvát katolikus ifjúsági egyesületet, akkor kezdődött el ez a munka: a színjátszás és az énekkar. A tamburazenekart *Brigovich Lajos* tanár indította útjára. Nekem igazán nem volt részem benne. Csak szorgalmaztam a megalakulást, meg horvát nyelvű forgatókönyveket hoztam Kismartonból (Eisenstadt) – én csak a „szolga” voltam. Zsidányban már korábbi időszakban is volt színjátszás és énekkar is: Ecker János tanító vezette. Ez jó háttérrel jelentett. A kulturális életnek is vannak esúcs- meg mélypontjai: van amikor valami a csúcsra van, máskor a munka lanyhul vagy a csoport meg is szűnik.

• *Az egyházi szolgálásban is ragaszkodott a horvát nyelvhez?*

Ott ezt nem szabad. Ha valaki azt kéri, hogy magyar nyelvű temetése legyen a rokonának, akkor esetleg emlékeztetem, hogy az illető horvát volt, nem lenne-e jó horvátul is énekelni!?! De nem erőltetem. Tiszteletben tartom a kérést. Ilyen esetben néha utóbb bánják, hogy így döntöttek.

• *De ön mindig talált olyan utat, amellyel a horvát nyelvet és kultúrát is ápolhatták. Például a Peruska Máriát!*

1983-ban elhatároztuk, hogy Havas Boldogasszonykor – ezt a horvátok általában nagy ünnepnek tartják – misét tartunk a horvátszidányi erdőben, ott ahol korábban sok évtizedig volt egyházi szertartás.

Kitakarítottuk a nagy tölgyfa környékét és engedélyt kértünk a „bajszos” püspöktől. De ő nem adott. Takarítás közben odament az embereinkhez egy csepregi vadász, *Major István*, aki akkor parlamenti képviselő is volt. Megdicsérte az embereket, hogy milyen szép rendet csinálnak, vitt nekik virslit, zsemlyét, málnaszörpöt. A nők meg elmesélték neki, hogy nem kaptunk engedélyt a miséhez. Ő meg azt mondta, hogy ha vadászmisét tartunk, szerez engedélyt. Pár hét múlva meg is jött a papír. De már Havas Boldogasszonykor nem lehetett megtartani, hanem áttettük Hubertusra. Hiszen Szent Hubertus a vadászok védőszentje. Azzal a papírral újra engedélyt kértem, amit már megkaptunk. Ma már tizenegy csoportnak van ott – három nyelvű (magyar–horvát–német) – tábori miséje. A vadászmisére meghívtam a tűzoltókat. A vasiak és a Győr-Moson-Sopron megyeiek is eljöttek: átlagosan húsz fős csoportok jöttek és 69 csoport volt. A következő évben már külön tartottuk a tűzoltók miséjét, akik meghívták a határőröket ... és ez így ment tovább. Ma már sok csoport tartja a szakmája miséjét ott.

• *És mi az előtörténete a Peruska Mária nevű zarándokhelynek, ahol most már nemcsak öreg tölgyfára akasztott szentkép van, hanem egy kápolna is épült és a kápolnánál több szent szobrát is felállították?*

A történet 1836-ban kezdődött, amikor a peresznyei gróf oda hívatta az embereket, a jobbágyságot, s ott beszélték meg a gazdatisztával a teendőket. Majd azután minden évben így történt. (A gróf egyébként leválasztott egy területet a majorjából és két utcát nyitott az embereknek; gróf Bechtoldnak hívták az utcákat, amíg a második világháború után meg nem változtatták.) A következő eset 1874-ben történt. A gróf 3 éves fiacskája eltévedt az erdőben. Három nap múlva ennél a tölgyfánál találták meg. Már kihűlt. A falu bábája meleg vízzel töltött palackokkal hozta vissza az életbe. Ezután már rendszeresen tartottak itt litániákat. 1894-től pedig az iskolás gyerekek évente kimentek oda, s itt emlékeztek meg például március 15-ről. Az iskolai programokat a nyilas időkben tiltották meg, utána pedig a kommunista hatalom nem engedte a Peruska Máriához való kijárást.

• *Újabbán táborokat is rendeznek a Peruska Máriánál. Miért? Kiknek?*

Évtizedek óta szerveznek a grádistyei horvát fiataloknak táborokat. Mi úgy gondoltuk, hogy hitéleti táborra is szükség van. Először csak a helyi és a környékbeli fiatalok jöttek, de most már sok más, horvátok lakta községből is jönnek gyerekek, fiatalok. 70-80 férőhelyet tudunk nyújtani és 15–20 segítő fiatal, felnőtt van velük. Kántornőnk – aki hittanár is – szervezi többed magával az egy hetes tábort.

• *Nemcsak új kápolna épült a Peruska Máriánál, hanem a meglévő templomokat is felújították...*



Peruska Mária kegyhely, Horvátország

1981-ben először két harangot vásároltunk. Aztán 1983-ban volt a nagy felújítás. Magunk oldottuk meg az állványt – az emberek önkéntes munkát végeztek –, a fát pedig megszereztük hozzá. Mindhárom templomot felújítottuk, utána pedig 180 ezer forintért eladtuk a fát. Az akkor szép pénz volt.

• *Noha gyerekként papnak készült, kései hivatás lett belőle. Azt már mondta beszélgetésünk elején, hogy nem akarták felvenni a gimnáziumba. Mi történt azután?*

1956-ban nyugatra mentem. Mindenszentekkor litánia volt Peresznyén. A nagymamám odament. Én ezalatt a szobájából megszereztem édesapám testvérének a címét, aki Münchenben élt. Unokabátyámmal és egy másik peresznyei fiúval elindultunk oda. A határ túloldalán, Répcesarudon (Frankenau) mindenszentekkor búcsú van. Mi ott bémésködtünk a vásárosoknál, amikor magyarok megszólítottak minket: kérdezték, kik vagyunk, mit akarunk? Mondtuk, hogy megyünk Münchenbe. Előbb Pulyára (Oberpullendorf) vittek három napra, ahol egy kultúrházban aludtunk, majd Bécsújhelyre (Wiener Neustadt) kerültünk, s onnan Münchenbe. De a következő évben a nagybátyám egy építkezésen szörnyethalt és engem kiskorúként visszaküldtek Magyarországra. Idehaza a helyi, peresznyei szociális otthon beszállítója lettem, lovaskocsin hordtam minden szükségeset. Közben megpróbáltam levelezőn gimnáziumba kerülni, de nem vettek fel. Így elmentem Győrbe. Ott a szemináriumban laktam, portásként, kíségetőként dolgoztam és közben sikerült leérettségiznem. Sőt, néhány tárgyat már korábban hallgattunk – még néhányan jártak hasonló cipőben! – és így egy évvel rövidebb idő alatt fejeztem be a teológiát. 30 éves koromban, 1970-ben szenteltek fel.

• *A máriacelli gyalogzarándoklatok nyugat-magyarországi elterjesztésében is kulcsszerepe volt. Mikor járt először Máriazellben?*

Először autóbusszal mentünk 1975-ben. De pont úgy terveztük meg az utat, hogy éppen Mindszenty kardinális temetésére értünk volna ki. Hát ezt nem engedték. Azt mondták, mehetünk Bécsbe meg máshova, de Máriazellbe nem. Ezért átszerveztük, s egy nappal később indultunk, hogy így eljuthassunk a nagy zarándokhelyre. A temetés másnapján is még nagyon sok ember volt ott. Onnan hazafelé Ausztriában megálltunk egy parkolóban. A közeli vendéglőből kijött a buszhoz egy férfi, s kérdezte a sofőrt, kik vagyunk, hol jártunk. Aztán kérte, hogy a csoportot vezető pap nézzen be hozzá. Az autóbusz feliratára figyelt fel, mert a horvátzsidányi tévészerepelt rajta. Kiderült, hogy ő volt Fred Sinowatz¹, aki élete első éveit, 1929-től 1934-ig Horvátzsidányban töltötte. Az apja gazdatiszt volt. De rabszikkodott és az egyik hurkába csapdába esett és meghalt egy tömördi férfi. A család emiatt elmenekült innen. Mosonszalonkon éltek. Fred pedig a becéncekhöz járt gimnáziumba. De amikor ott is fény derült a kilétükre, onnan is továbbálltak. Hát ő akkor mindenkit meghívott a buszról egy italra, a végén pedig muzsikáló fűvósok kísérték ki minket. Szép emlékü volt ez az első utunk. Utána még többször elutaztunk Nagycellbe.

• *Hogy lett belőle gyalogzarándoklat?*

Ismertük a vulkapordányiakat (Wulkaprodorsdorf), akik már többször voltak gyalog. Elhatároztuk, hogy velük megyünk. Vagy harmincan mentünk, először 1984-ben. De ők nagyon osztrákok. Autó vitte utánuk a hátizsákjukat, csomagjukat, de nekünk nem mondták volna, hogy pakoljunk fel. Egy településre érve nyomban mentek a vendéglőbe, kocsmába és söröztek. Mi lepihentünk az utcán és kerestük a legközelebbi kutat, ahol vizet vehettünk magunkhoz. Ez így méltatlan helyzet volt, ezért a harmadik utat már magunk szerveztük meg. Tavasszal öten-hatan elmentünk felderítő túsúra, és megkerestük a szálláshelyeket. 1988-ban Horvátzsidányba hozhattuk az Utazó Madonnát.

• *Ebből a Közszegről induló „zsidányi” csoportból azóta sok másik nőtt ki, miközben ebben a csoportban is száz fölötti a zarándokok száma.*

Igen, a községi, a gencsapáti, a szentgotthárdi és a csákánydoroszlói csoportok szervezői velünk kezdtek gyalogosan zarándokolni a stájerországi Máriazellbe. Sok százan mennek évről évre az apostolok lován a nagy kegyhelyre.

• *Sosem támadták azért, hogy folyton közösségi programokat szervez?*

A politika részéről?

• *Úgy is, meg akár a helyiek.*

Nekem könnyebb volt, mert a politika figyelt a kisebbségekre, s volt valami mozgás, az még jól is jött neki. De amikor idejöttem, néhány hónap múlva kaptam egy jelzést a szombathelyi áéháto², hogy jön ellenőrizni a hitoktatást és vele jön a helyi tanácselnök is. Azt mondták, hogy súlyos panasz érkezett

¹ Fred Sinowatz (1929–2008.), abban az évben osztrák oktatási és művészeti miniszter volt, később – 1983–1986 között – osztrák kancellár lett. (H. S.)

² Állami Egyházügyi Hivatal

ellenem: túl sokat járok a családokhoz. Megmondtam neki, hogy édesapám testvéreinek három lánya ide jött férjhez, s kötelességemnek éreztem, hogy meglátogassam őket. De a többivel is pontosan el tudtam számolni, mert amióta pap vagyok írok egy naplót, amiből pontosan kiderül, mikor hol jártam. Nem lett belőle semmi baj.

Aki emberekkel foglalkozik, az szembesül azzal, hogy ami az egyik embernek tetszik, a másikkal nem. Az egyiknek irigységből nem tetszik, a másik nem érti és így tovább. De könnyű természetem van: sosem volt álmatlan éjszakám azért, mert valaki ezt vagy azt mondta rám. Hibát biztos vétettem, mert nem vagyunk hibátlanok.

Dumovits István idén 25. alkalommal készül gyalog Máriacellbe. A plébániáján legújabban a könyvek száma gyarapodott: a Habsburg család egykori házvezetőnőjétől kapott érdekes kiadványokat ajándékba. Noha lassított a tempóján, a motorkerékpárjára még fel-felül. És akár Peresznyén jár, akár Undon, akár Olmódon, megszólítja az embereket, be-betér a házukba. Nemcsak köztük van, hanem velük. Mindig értük. Így, hetvenévesen is.

Horváth Sándor



Csemeszkopácsi templom és bejárata (Czika László felvétele)

TERMÉS

Besenyő–magyar kötődések a középkorban

Történelmi tény, hogy a magyarok és besenyők hosszú ideig egymás mellett vándoroltak és laktak. Hol karöltve harcoltak mások ellen, hol pedig egymással is harcban állva éltek más rokon népekhez hasonlóan. *Ennek ellenére történészeink az etelközi támadás miatt sajnós a magyarság akkori legnagyobb ellenségévé pecsételték őket.* A honfoglalást kiváltó körülményen kívül nem mutattak rá például arra, hogy a támadás révén a két nép újra keveredett és ez azt eredményezte, hogy a több ezer elrabolt lány és asszony csak magyarul tudott a besenyőktől született gyermekeihez szólni. A honfoglalóink között is voltak már besenyők. *Herényi István¹* arról értesít bennünket, hogy a Mátyusföldön megtelepedett *Súr vezér kazárbesenyő népe* már a honfoglalókkal jött, valószínű elővédként és ezért telepedett meg az ország legnyugatibb szélén. Ők a lechmezei vesztés csatájában külön hadsereggel vettek részt, ahol vezérüket Súr is elfogták, Lehellel és Bulcsuval együtt kivégezték. A későbbi besenyő bevándorlók (Fertő tó, Sárköz, Rábaköz) a keveredések révén akár már félig magyarok is lehetnek. A két nép nem csak az egymás közötti harcokban ejtett foglyok révén keveredett, hiszen voltak átállások és közös házasságok is.

Taksony fejedelemnek például a rangos besenyő Tolmács törzs vezére, Tonuzoba lányát vagy lánytestvérét hozta feleségnek. Így utóduk, *Géza fejedelem már félig besenyő volt.* Közben a nász törzs népe is nálunk telepedett le és leginkább határvédelemben kapott szerepet. Tőlük származnak a *Tolmács* és *Tomaj* helyneveink, amelyek még Ausztriában is, egészen az Enns folyóig terjedhetnek. 907-ben Pozsonynál, a bajorok elleni győztes csata után 75 évig az Enns folyó volt a nyugati határunk, amiről ma már csak mesemondáskor hallunk. Ugyanis az Enns felső folyását németül úgy hívják, hogy *Oberenns*, ahonnan torzitással a mesevilágunkban elterjedt „*Operenciás Tengerünk*” származik.

Géza fejedelem idejében (970–997) Ausztriában, a keze alatt lévő melki várat a rokon Tolmács törzs besenyői védhették. A vár előtt elhelyezkedő, valószínű a vár elővéd szerepét betöltő falvak: *ÉNY-on Artstetten (=tölgy)*, *DNY-on Ockert (=ókút)*, közöttük az Enns közelében legnyugatibb helynevünk *Samendorf (=som)*, nevüket másik tizenhárom helynévvel együtt csak a magyarból tudják levezetni. Mi már régóta feltételeztük, hogy magyar helyneveink az Enns folyóig nyúlhatnak, amit most már az Alsó-ausztria helynév szótára (Etyimologie der Niederösterreichischen Ortsnamen) is igazol. *Artstetten* neve például 1259 Owatsteten-ként van először említve, ami az ómagyarban tölgyest, makkoltató helyet jelent. Első birtokosait is Awaldstettennek hívták. A falunagyságú településnek fontos stratégiai szerepe lehetett: van egy várkastélya, és az 1914-ben, Sarajevóban meggyilkolt osztrák trónörökös Franz Ferdinand és felesége, Sophie is itt van eltemetve.

Mintegy 1100 évvel ezelőtti Ausztria digitális térképén *Artstetten* határában van *Tumetzen (Tolmács?)*, a mellette lévő *Nussendorfban* meg egy *Petschenwiesen (Besenyőréti)* nevű dűlöt találtam, a *Wachtberg (Órhegy)* nevű dűlő szomszédságában (petscheneg németül besenyő). Valószínű, hogy Melktől DNY-ra *Petzendorf* és *Petzenkirchen* települések neve, valamint a burgenlandi *Olbendorfbán-Óbérben* volt *Tolmácsvölgy* dűlőnév is *Géza öregapjának*, vagyis István király dédöregapjának a besenyőitől származik.

Géza fejedelem ereiben a besenyő anya révén besenyő vér csordogált, de feleségének, Sarolt fejedelemasszonynak, István király anyjának is köze lehetett a besenyőkhöz, mert a történelmi Magyarországon lévő négy Sarolt helynév mind besenyő környezetben található. *Sarród és Répcesarud* (Frankenau, ma Burgenland) Sopron megyében – ahova Anonymus szerint már Zoltán fejedelem besenyő határőröket telepített –, *Sarud*, Tisza mellett, az abádszalóki besenyő környezetben, *amelyről feltételezik, hogy ott István király déd öregapjának, a besenyő Tonuzobának a holtteste van elhantolva.* Úgy látszik a négy *Sarolt* helynevünk sem ok nélkül volt Erdélyben a Nagy *Küküllő* északi partján, hiszen a *Küküllőt* csak a törökből lehet levezetni, amely nyelven a besenyők is beszéltek. A terület pedig Sarolt őseinek, a Gyuláknak a szállás birtoka volt.

¹ Magyarország Nyugati Végvidéke

Gyula helyneveink közül némelyek besenyő környezetben vannak. Így a Sopron megyei Gyula (Loipersbach=Lépésfalva). Valamint a Tolna megyei Gyulaj, Illyés Gyula ősi fészke, aki az „Illyés Gyula pályaképe” című műben magáról vallja, hogy eredete besenyő, amit szerinte: csontjai megtagogatása után az ottani besenyők után kutató antropológus, Bartucz Lajos is helyben hagyott.

A Maros folyótól északra fekvő területeket a történészek szerint honfoglaló törzsek szállták meg, ettől délre a Gyulák vetették meg a lábukat, Gyulafehérvár központtal. Ők az Árpádokkal ellentétben a bizánci keresztiséget vették fel és más politikát folytattak, amíg 1003 körül István király az utolsó Gyula nevű nagybátyját le nem verte.

A Gyulák mássága lehet, hogy egy honfoglalás előtti, akár a besenyő Gyula törzssel való házasságból vagy más kapcsolatból ered, amivel Sarolt fejedelemasszony helyneveinek a besenyő környezetben való elhelyezkedése is magyarázható lenne. A honfoglaló magyaroknak nem volt Gyula (Jula) nevű törzse, csak a besenyőknek, amelyik éppen a Keleti Kárpátok külső kanyarulatánál telepedett le, Erdély szomszédságában.

A Sarolt és Gyula helynevek besenyő környezetben való elhelyezkedéséből, a Jula besenyő törzs megtelepülési helyéből és a Gyuláknak az Árpádokkal szembeni önállóságából, valamint abból is, hogy az irodalomban beköltözőknek vannak említve, arra lehet következtetni, hogy az erdélyi Gyuláknak a besenyőkkel, már a honfoglalás előtt vérségi kapcsolata jöhetett létre.

Ha ez megfelel a valóságnak, akkor a már félig besenyő Géza fejedelemnek, Sarolt fejedelemasszony személyében – mivel ő az erdélyi Gyula lánya – besenyővérű felesége volt. Így utódotk, Szent István királyunk ereiben, nagy arányban besenyő vér kellett folyjék.

A besenyőkkel való közelebbi kapcsolatra utal a Kis István Legenda, miszerint István király magyar határőröket akasztatott fel az ország kapujára, mert azok Magyarországra menekülésben lévő besenyőket raboltak ki. Egy másik bizonyíték, hogy Géza fejedelem és Sarolt közötti házasságot egy besenyő származású, Beled nevű személy közvetítette, akinek a Beled nevű határőr falvai: Beled, valamint Felső- és Alsóbeled (Ober- und Unterbildein, Bgld.) a nyugati végeken találhatóak. Nyilvánvaló, hogy a sok szempontból törökös jellegű vezetőrétegünk már a honfoglalás előtt is keveredett, de biztos, hogy a keveredés később még nagyobb arányban folytatódott, mert Árpád házi királyaink 37 felesége közül egy sem volt magyar.

Szolgáló népünknek azonban nem volt lehetősége ilyen sokrétű keveredésre. Ők legfeljebb a gyéren itt lakó szlávokkal keveredtek, akiket a törökös jellegű vezető magyar réteggel együtt hamarosan megmagyarosítottak.

Kniezsa István² írja, hogy amíg pogány vezetőrétegünk nevei mint Jutas, Üllő, Tas, Töhötöm, Ákos, stb. török jellegűek, addig a szolga nevek óriási többségükben a magyarból származnak, amelyek közül érdemes néhányat felsorolni: Fekete, Kесе, Fejér, Fehéra, Szőke, Tar, Tarsa, Tarcsa, Mag, Magló, Med-



(Mészáros T. László felvétele)

² Magyarország népei a XI. században

dő, Ebed, Kölked, Ravasz, Gyisznyód, Farkas, Nyest, Csuka, Sügér, Csik, Bogár, Som, Somos, Búza, Kérő, Látó, Útő, Nyúzó, Leső, Kapó, Maradék, Játék, Nemhívó, Nemvaló, Hitlen stb. Ennek a szolgáló rétegnek köszönhető Magyarország helynévanyagának a magyar jellege. Nem az előkelő osztály, hanem a köznép nevezte el a falvakat, dűlőket és patakokat, ettől az osztálytól vették át a szomszédságunkban lakó, illetőleg később beköltözött szlávok, németek és oláhok a helyneveinket.

Kniezsa István azt is közli helynévkutatási munkájában, hogy az avarok leverése után (805) bajor népelemek Zala megyébe, a Balaton mellé, Pozsony környékére és a Rába környékére telepedtek. A magyar honfoglalás azonban ezeket a telepéseket elűzték vagy megsemmisítették. A kutatás alkalmával a honfoglalás előtti németiségből a XI. században egyetlen helynév vagy népcsoport sem volt már adathozható. Csupán Ödenburg/Sopron, Wieselburg/Moson, meg néhány folyónév, de ez nem azt jelenti, hogy itt németek voltak. Ezek a nevek a határainkon túl összefüggő tömbben élő német ajkúak emlékezetében maradtak meg, hiszen a városok közel voltak, a folyók meg náluk eredtek.

Az avarok leverése utáni bajor előrenyomulás keletre (805–900) lényegében nem tartott tovább, mint a magyaroknak a pozsonyi csata utáni nyugatra való előrenyomulása (907–1038) az Enns folyóig. A németek a pozsonyi csata után gyorsan futottak el Pannoniából, illetve az egykori Avar Birodalomból. Ezzel szemben a magyarok csak lassan vonultak vissza a 955-ös lech mezei vesztes csata után. Először 972-ben az Enns folyótól Melkig, majd 985 után a Fische folyóig. A magyarok gyeplelve (ütközözónája) István király haláláig (1038) a királyság határa előtt osztrák területen volt, csak utána húzódott vissza a mai Burgenland területére. Attól függetlenül, hogy a magyar területen német ajkú népcsoportok, vagy helynevek a Karoling időből már a XI. században sem voltak adathozhatóak, az osztrákok e magyar területet Karoling területként emlegetik. A magyarok az Ennsig uralt területet nem tartják magyarnak. Magyar népelemek ugyan itt sem adathozhatóak, de Árpád-kori helyneveink most már igen. Nem beszélve a több mint száz *Unger, Hunger, Wenger* helyneveinkről, amelyek még bajor országba is átnyúlnak és valószínű, hogy a későavar-onogur-előmagyar (székely?) időből (670) származnak.

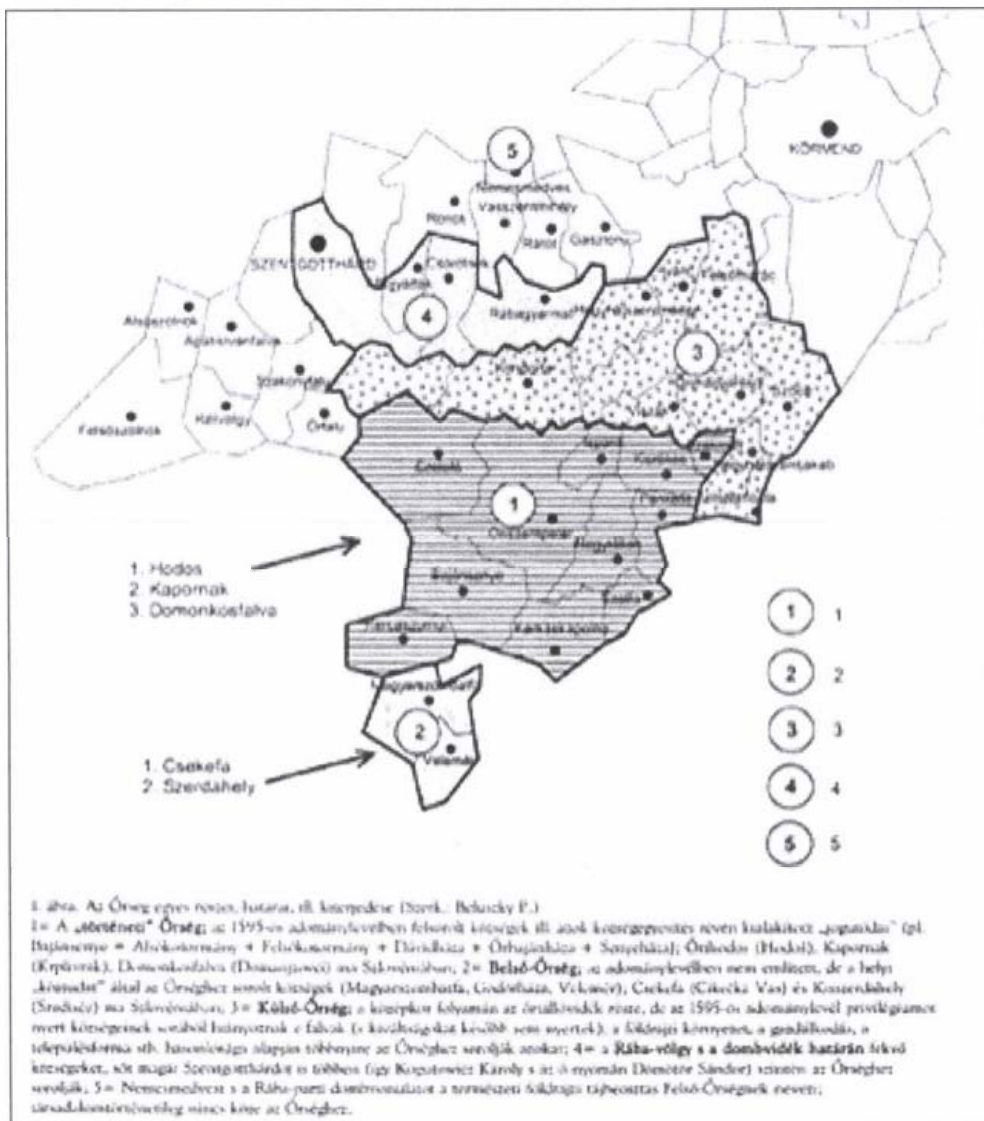
Alsó-Ausztriában lévő Árpád-kori helyneveinket az alábbiakban azért sorolom fel, hogy láthassuk a hasonlóságot a fentebb említett magyarországi szolgáló népünk nevével: Samendorf/Som, Adersdorf/Sándor, Artstetten/Tölgy, Ockert/Ókút, Zaingrub/Szúnyog, Schoderle/Sátor, Ollern/Rónaság, Kirchschlag/Kőrislak, Züggen/Szék-Székely, Jeus/Nyúl, Stralbach/Mocsár, Schorber/Sárvár, Semingdorf/Somos.

Feltűnő tehát, hogy a magyarság a XIV. századig az egész mai német nyelvterületen (Burgenlandban) egyetlen német víznevet sem vett át, helységnevet is csak négyet-ötöt, míg a németek majdnem egész helynévanyaga a magyarból, vagy a szlávból származik. Ez a tény pedig világosan mutatja, hogy a magyarság itt a X. valamint a XI–XII. században számba vehető német lakosságot nem találhatott. A XI. századtól megkezdődik ugyan a bevándorlás, de a terület német többségűvé csak a XV. századtól válik, amiben nagy része volt a német eredetű egyházi és világi birtokosoknak (hospeseknek = vendégeknek), akik birtokaikra a természetlen alpesi tájakról német ajkú telepéseket hoztak. A különben is gyéribben lakott egykori nyugati gyepléven, amelyet túlsúlyban a magyarokhoz csatlakozott rokon népek védtek, az elnémetesítés a Batthyányiak és Esterházyak idejében sem szűnt meg. Ők az osztrák területekről a rekatolizáció elől menekülő németajkú protestánsokat fogadtak be. A végleges elnémetesítést a török háborúk által kiirtott, egykori magyar, besenyő, kékkend, székely és más határeink helyére hozott német és horvát ajkú telepések fejezték be.

Dr. Somogyi László

Az Őrség – az ellentétek szűkmarkú, szép földje

Az Őrség, ez az alig több, mint 300 km² kiterjedésű táj markáns ellentétpár fókuszában létezik évszázadok óta. Egyfelől az élet feltételei, a táj adottságai kifejezetten szűkösök, kedvezőtlenek; az Őrséget nem kényeztette a természet; mezőgazdaságának meg kellett küzdenie a nehezen művelhető, alacsony termőképességű, rossz vízgazdálkodású talajokkal, a hűvös éghajlattal. A táj periferián fekszik, határvidék; a fontosabb útvonalak története során szinte mindvégig elkerülték, ásványkincsei a fazekasipar nyersanyagául szolgáló anyagon kívül nincsenek. Városképző energiákkal nem rendelkezett, kis piacközpontjai – Körmend, Szentgotthárd, Muraszombat – a táj határain kívül esnek, a munkaalkalma-



kat kínáló jelentősebb települések az Órség legtöbb községétől ma is távol fekszenek. (Az Órség „főhelye”, Óriszentpéter csak néhány éve nyert városi rangot, városi funkciókkal jelenleg sem rendelkezik, lakosság száma alig haladja meg az ezer főt.) Ráadásul a faluállomány rendkívül elaprózott, a kicsiny falvakban – hiába voltak össze az utóbbi évtizedekben több községet – átlagosan 265-en élnek napjainkban. Márpedig az „*aprófalvas tünetsoport*” (a munkaalkalmak szűkössége, az alapfokú intézmények – iskola, óvoda, orvos, gyógyszerár, jegyzőség stb. – hiánya, a menekülésszerű elvándorlás s az ennek következtében torzuló demográfiai és társadalmi szerkezet, az elérhetetlen eladhatatlan ingatlanok stb.) hosszú idő óta győzri hazánk legtöbb aprófalvas vidékét.

Ugyanakkor az Órség nem sodródott az ország leghátrányosabb vidékei (kistérségei) közé, nem vált az ország „hátsó udvarává”, mint ahogy erre a sorsra jutott sajnálatos módon jónéhány tájunk, kistérségünk (pl. a Bodrogi köz, a Cseréhat, az Ormánság, Bihar megye „maradék”, az Abauj-Hegyközi kistérség, Szabolcs-Szatmár-Bereg megye nem egy kistája és így tovább). Az Órségben története során mindvégig s ma is „*magabíró*” helyi társadalmak éltek-élnek; az itt élők a lehető legtöbbet hozták ki mostoha környezetükből. Erről tanúskodnak az 1. táblázat adatai, melyek még nem is tükrözik mara-

déktalanul egy-egy kistérség állapotát (a települések, épületek, porták rendezettségét vagy elhanyagolt voltát, a kultúrtáj állapotát, a devianciákat stb.).

Kistérségek ill. területjegységek	Az 1000 lakosnál kisebb községek aránya, %	Nyilván- tartott állás- kereső, %	1000 lakosra jutó adózó	1 adófizető- re jutó szj adóalap	1000 la- kosra ju- tó szociá- lis segé- lyezett	1000 lakosra jutó személy- gépkocsi	1000 lakosra jutó vállalko- zás	Vándor- lási kü- lönbözlet, 2000– 2007, %*
<i>Őriszentpéteri Kistérség</i>	100,0	8,3	446	1 307 754	11	329	100	-0,4
Abaúj-Hegyközi Kt.	86,4	24,0	315	1 271 395	82	199	50	-9,2
Encsi Kt.	85,7	22,4	313	1 330 275	92	196	47	0,2
Bodrogközi Kt.	68,8	21,7	294	1 157 986	102	186	30	-6,8
Fehérgyarmati Kt.	87,5	19,6	319	1 231 182	83	240	69	-7,0
Vásárosnaményi Kt.	80,8	20,1	316	1 358 457	79	241	75	-8,7
Sellyei Kt.	97,1	21,4	372	1 184 142	85	223	58	-7,7
<i>Borsod-Abaúj- Zemplén megye</i>	66,7	12,9	377	1 599 527	54	234	79	-5,1
<i>Országos átlag</i>	60,8	6,7	431	1 757 931	19	300	123	-

*Belföldi vándorlás, évi átlag

1. táblázat: Az Őrség s néhány más kistérség társadalomstatisztikai mutatói, 2007

Mielőtt alaposabban szemügyre vennénk a vázolt ellentmondás elemeit, határozzuk meg vizsgálódásunk tárgyának, az Őrségnek kiterjedését, határait. Meglepő módon a tájhoz tartozó települések köre annak ellenére sem egyértelmű, hogy az Őrség azon tájaink közé tartozik, melyek egykor közjogi kategóriát is jelentettek,¹ nem úgy, mint számos néprajzi, földrajzi tájunk, melyek „csak” a környéken élők tudatában (mentális térképén) jelentek meg, nyerték el többnyire bizonytalan határaikat, mint pl. az Ormánság, Göcsej, a Rábaköz, a Palócföld, a Zselic. A „történeti” Őrséghez való tartozás nem lehet vita tárgya; az őrt-állóknak kiállított adománylevelek, az őrkapitányok működési területét rögzítő iratok következtetésen 18 községet soroltak a XVI. század óta az Őrséghez (1. ábra). A „történeti” Őrség területén ma 11 község osztozik;² az „eredeti” 18 községből többet közigazgatásilag egyesítették (Bajánsénye = Őrbajánháza+Senyeháza+Kotormány+Dávidháza, Kercaszomor = Kerca+Szomoróc), három pedig a trianoni békeszerződés a Szerb-Horvát-Szlovén Királyságnak ítélt, s ma Szlovéniához tartoznak.³ Az őrségi „köztudata” egyértelműen az Őrséghez sorolja az ún. *Belső-Őrséget* a rokoni-házassági kapcsolatok, az azonos – református – vallás, a gazdálkodás- és településformák hasonlósága alapján, noha a Belső-Őrség falvai nem voltak részei az őrkapitányságnak, a Batthyányi-birtokoknak, más járáshoz tartoztak. A Belső-Őrséghez Velemér, a ma már egy községet alkotó Magyarszombatfa és Gödörháza tartozott, valamint a szintén Szlovéniához csatolt Csekeháza (Likečka Vas) és Kisszerdahely (Središće). A *Külső-Őrség* falvai a középkorban ugyancsak az őrtálló-vidék részét alkották, de a kiváltásait többé-kevésbé megőrző községek közé nem sikerült bekerülniük. A néprajzi irodalom e községeket olykor a (Vasi) Hegyhát területéhez sorolja, viszont a közelmúltban létrehozott őriszentpéteri kistérség területe pontosan egybeesik a „történeti” Őrség, valamint a Belső- és Külső-Őrség területével.⁴ Az így elhatárolt Őrséget ma egy városi rangú település, Őriszentpéter és 21 község alkotja, területe épp hogy meghaladja a 300 km²-t (jóval kisebb kiterjedésű tehát, mint Budapest) s alig hét ezren lakják nap-

¹ Hasonlóan a Jászsághoz, Kis- és Nagykunsághoz, a Hajdúsághoz, a Hegyaljához stb. Az egykori közjogi különállás, a lakosság közösségi tudata, a táj jó „marketingje”, a tudományos-irodalmi érdeklődés nyomán az Őrség felkerült a magyar lakosság „mental map”-jére.

² Szalafő, Ispánk, Kistrákos, Szaknyér, Pankasz, Nagyrákos, Szatta, Őriszentpéter, Kerkáskápolna, Bajánsénye, Kercaszomor.

³ E három község: Őrihodos (Hodoš), Domonkosfalva (Domanjzovci), Kapornak, (Krplivnik)

⁴ A Rába-völgy s a dombvidék határán fekvő falvakat – Rábagyarmat, Csörötnek, Magyarlak –, sőt magát Szentgotthárdot is többben, így a Dunántúl geográfus leírója, Kogutowicz Károly és az etnográfus Dömötör Sándor szintén az Őrség részének tekintette, már kevésbé megalapozottan. A természeti földrajzi irodalom a Rábától északra fekvő dombvidék országhatárig húzódó keskeny sávját Felső-Őrségnek nevezi, tévesen.

jainkban (2007: 6784 állandó lakos); 2001-ben a táj lélekszáma még megközelítette a 9 ezer, 1949-ben pedig meghaladta a 17 ezer (!) főt.

S akkor térjünk vissza ahhoz az ellentétpárhoz, az „ellentetek” között feszülő „erőterhez”, amely véleményünk szerint alapvetően meghatározta a táj társadalomtörténetét, az itt élők mindennapjait csakúgy, mint helyüket a világban.

Az Őrséget járókat megnyeri a táj bája, természetközelsége, szépsége; az itt élők mindennapjai még ma is a természettel való szoros kapcsolatban telnek. A „természet” a laza településszerkezet részeit is kihasználva szinte a lakások küszöbéig húzódik. Az évezredes kultúrtáj-formáló munka eredményei ellenére nem változott meg a felismerhetetlenségig a természeti környezet; a botanikusok szerint a táj kétharmadát ma is „természetes” növénytakaró fedi. Az erdő napjainkban is a tájkép hangsúlyos eleme (mégpedig az ember számára nehezebben meghódítható bükk- és fenyőerdő, a magyar monda- és mesevilág „fekete erdeje”), behúzódik az épületek köré, a portákra, temetőbe. Kevésbé ismeretes viszont, hogy e szép föld ugyancsak *sűkmarkú* (az „ember” szemzőgéből): az Alpok keleti előteréből a folyók, patakok által idehordott s itt felhalmozott vastag kavicstakarón vékony talajréteg alakult ki, mégpedig az őshonos fenyvesek alatt – a bőséges csapadéktól „támogatva” – kötött, rossz vízgazdálkodású, nehezen művelhető, tápanyagokban szegény, savanyú, szántógazdálkodásra szinte alkalmatlan talaj képződött. Az őrségi földek ún. „aranykorona-értéke” 5 alatt maradt – Farkasfán pl. átlagosan csak 2,4 aranykorona – miközben az Alföld némely tájain, pl. Békés megye déli harmadában a 30 aranykoronát is elérte ez az érték. A mostoha adottságokon egyrészt az ún. „bakhátas” szántással próbáltak úrrá lenni az őrségiek: a szántókon alacsony hátakat alakítottak ki – többnyire öt „fogást” szántottak össze –, a hátak között sekély árkok futottak; ez utóbbiakban gyűlt össze a felesleges csapadékvíz (ám így a szántók kb. 1/3-a kiesett a termelésből).⁵

Másrészt az Őrségben a *szántógazdálkodásnak sajátos rendje* alakult ki. A szántók kialakításának első lépése az erdőirtás volt, ám az erdőirtást erősen korlátozta, hogy az erdőktől elhódított termőföld tápértéke alacsony, rendszeres trágyázás nélkül legfeljebb 1-2 évig adott elfogadható termést. Az irtással nyert földek trágyaigényét istállótrágyával kielégíteni nem lehetett. Így alakult ki az irtványgazdálkodásnak az a rendszere, amelyben az irtványoknak csak egy részét tartották állandó, folyamatos (szántó) művelés alatt, a jobb minőségű talajfoltokon, lehetőleg a települések belsőségei közelében. E földeket – nevezhetjük *belső szántóövnék* is – rendszeresen trágyázták, viszonylag sokféle terménnyel hasznosították (rozs, zab, kevés búza, burgonya, köles, hajdina, len stb.). Az *irtványok külső övezetében* csak az irtást követő egy-két évben vetettek, majd 5-6, esetenként több évig is legelőként hasznosították e földdarabokat, melyeket lassan visszafoglalt az erdő. A fiatal sarjerdőt aztán felégették; a talajba került hamu csökkentette annak savanyúságát s némi tápanyagot is adott. Az így nyert földterületbe aztán ismét vetettek, s a ciklus kezdődött előlről. Így viszont a „papíron” kimutatott szántóterületnek csak egy része állt művelés alatt.⁶ Az irtványgazdálkodás ezen rendszere mellett természetesen nem alakulhatott ki a „szokványos” határhasználati rend, a nyomásos gazdálkodás, így nem volt nyomáskényszer sem, csakúgy mint vetésforgó, s az erdők is egyénileg birtokolták. Még a két világháború között is 3–4–5 mázsás búza- és rozstermést takarítottak be egy-egy holdról, kukoricából 6–7 mázsát, burgonyából 18–20 mázsát. A mezőgazdasági termelés természeti adottságai tehát *kifejezetten kedvezőtlenek* az Őrségben, márpedig a XX. század közepéig a mezőgazdaságnak kellett eltartania a táj majd minden lakóját.

A természeti környezet messzemenően befolyásolta a *településrendet* is. A táj meghódítói a folyó- és patak völgyek felől vették birtokukba a hatalmas erdőségeket. Lakóházaikat, gazdasági udvaraikat azonban nem a vizenyős, nehezen járható, lápokkal meg-megszakított völgytalpakon építették fel, hanem a lankásabb lejtőkre, a fennsík peremére, a völgyvállakra. Itt futottak az utak is. Ráadásul a „magyar” középkor elején idetelepített őrtállók s családjuk egymástól távolabb, egy-egy irtványon vetették meg lábukat. Az egyes családok irtványai többnyire nem érintkeztek egymással, nem alakultak ki elkülönült belterülettel rendelkező települések. A család osztódása esetén újabb lakóalkalmatosságok, gazdasági épületek, ólak, a gazdasági udvar kiegészítő kellékei létesültek az „eredeti” épületek mellett, azok közelében; épületesoportok, gazdasági udvarok, gyümölcsösök-kertek laza csoportjai alakultak

⁵ Az Őrségben a csapadék éves átlaga meghaladja a 800 mm-t (az Alföldön alig több 500 mm-nél), a napsütéses órák száma 1770 évente (az Alföld déli peremén ez az érték meghaladja a 2100 órát). Míg az ország nagyobb részén a párolgás és a csapadék egyenlegében vízhiány mutatkozik, az Őrség évi 125–150 mm vízfelesleggel rendelkezik.

⁶ Pl. az 1828-as összeírás szerint Szalafőn a 44 jobbágytelek 2640 holdjából csak 780 holdon volt vetés, többnyire rozs, és némi zab és búza.

ki, az ún. szerek.⁷ A szereket *Nemesnépi Zakál György*, az Őrség első leírója (1818) Szalafő esetében a következőképp jellemezte: „...a mely szerek egymástól távol esnek; mezők és rétek választják el azokat egymástól, sőt néha még az ugyanazon Szerben lévő Házakat is...”⁸ Egy-egy mai község több, akár 5–10 szerből áll.

Ásványkincsek nem gazdagították az őrségieket, igaz, a fazekaskodáshoz jó minőségű anyag állt rendelkezésükre; működött is jónéhány gerencsér vidékünkön, különösen a Belső-Őrségben. Gyártmányaikkal többnyire Somogyba szekereztek, azt gabonára cserélendő. Az Őrség távol esett az ország „közepétől”, gazdasági központjaitól. Messze környék híján volt városfejlesztő energiákból is; Szombathely, a mai megyeszékhely csak a XIX. század derekán indult gyorsabb fejlődésnek. Még leginkább Körmend, a Batthyányi-uradalmak egyik központja, a meglehetősen élénk forgalmú mezőváros számított a környék piacközpontjának. A rómaiak borostyánkő útja ugyan elhaladt a mai Őrség közelében (a Szombathely–Körmend–Zalalövő–Ljubljana vonalon), de a középkor vagy az újkor fontosabb útvonalai elkerülték. *Periféria* volt tehát az Őrség, de stratégiai jelentősége nem becslhető le, délnyugatról határolta-védte az országot. A környék a gyepek részévé lett, s stratégiai szerepét III. Henrik német-római császár 1051-es hadjárata igazolta.⁹ Ettől az időponttól számítható a *kaputáj-jelleg* ellentmondásos volta: hátrányos volt periférikus helyzete, határzóna-volta a török hódoltság idején – Kanizsa eleste (1600) után a török számos rablóportyát vezetett az Őrség területére, adóztatta a falvak népét –; a „trianoni” hátramegvonás az ország zárt zugába szorította a tájat; a szocialista korban, különösen az elején a „holt” határzóna részévé vált.

De olykor *kedvező* hatásai is megfigyelhetők.

A határmentiség első kedvező következménye maguknak az „*öröknek*” a *letelepítése* volt. Az örököt az addig birtokba nem vett, királyi tulajdonban lévő területre telepítették a XI. században (nemcsak az Őrségbe, hanem Zala megye egyes vidékeire, meg a Rábától északra, a mai Ausztria területére is). A királyi népei voltak, a királyi birtok használatáért a határőrzéssel szolgáltak, saját őrnagyuk vezetésével álltak, ami bizonyos autonómiát, különállást és szervezetséget nyújtott számukra. Az államalapítás utáni másfél-két évszázadban nem tartoztak a vármegyék szervezetébe. Az Őrség népe nem volt szolgánép. Joggal feltételezzük, hogy az a „tartás”, magabírási, amelyet korábban említettünk, erre az állapotra vezethető vissza, meg arra a kemény, küzdelmes életmódra, melyre az őrtállók kényszerültek. Nem is csak, vagy nem elsősorban a „hadí életmódra”, hanem arra a kemény munkára, amelyet a magát nem könnyen megadó természet meghódítása, eke alá fogása jelentett. (A szomszédos szentgotthárdi ciszterciata gazdaságban 1 kh erdő égetéses irtása 135 munkanapot igényelt.) Akkor is helytállóan bizonyul ez a feltételezés, ha a XIII. században fokozatosan megváltozott a határőrizet mikéntje. A gyepek, gyepelemek szerepét a tatárjárás során jól bevált várak, városok-városfalak vették át. A gyepek védelmére kirendelt őrtállók szerepe csökkent, kedvező közjogi helyzetük *jogalapja megszűnt*. Pont akkor, amikor felgyorsult hazánkban a rendi társadalom (a feudalizmus) szervezeteinek kialakulása, majd megszilárdult ez a társadalmi tagolódás. Az őrtállók választás előtt álltak, számukra fel- s lefelé, a nemesi osztály vagy a jobbágyi állapot felé is vezetett út. Zalában vagy a Felső-Őrségben (ma Ausztria) egy sor falu lakossága nemességet nyert. Az őrségiek nem tudtak a nemesség soraiba kerülni, de a jobbágyi állapot felé vezető lejtőn sikerült megkapaszkodniuk. Egy 1270-ben kelt, Órimagyaródnak adott kiváltságlevelé szerint az őrségiek még saját őrnagyuk vezetésével állottak, földesuruk nem volt, vámmenteséget élveztek, ám már a vármegye joghatósága alá tartoztak. Ebben s a következő évtizedekben már egységesen a korábban említett 18 községet sorolták az Őrséghez. 1392-ben aztán magánföldesúr kezébe került a 18 község is, ám továbbra is őrizték korábbi kiváltságaik egyes elemeit: hivatalában maradt az őrnagy, a földesurak saját kezelésű uradalmakat nem létesítettek itt.¹⁰ A földesúri fennhatóság alatt is

⁷ A szereket a Néprajzi Lexikon a következőképp jellemzi: szer: 5–10 házból álló kis, domboldali vagy dombháti település. Átmenet a *szórványtelepülés* és a *halmazfalu* között. Eredetileg valószínűleg minden szer helyén egy család lakóháza és gazdasági udvara állt a körülötte irtott föld egyik pontján. Később a család szaporodásával újabb házak épültek az első mellé... A telkek általában nem sorban helyezkedtek el, hanem rendezetlenül, szétszórtan. Egy-egy szeren még a XX. században is nagyrészt rokonok laktak.”

⁸ *Nemesnépi Zakál György*: Eörseghnek leírása. 1818.

⁹ III. Henrik császár, aki Magyarországot a Német-Római Császárság hűbérésével kívánta tenni, 1051-ben a Passauban gyülekező birodalmi seregével 1051-ben délről, a Mura völgyén keresztül, a Zala forrásvidékén át nyomult be az országha, mivel a Duna melletti „kapun” az árvizek miatt nem tudott áthaladni.

¹⁰ *Stahl Ferenc* a következőképp jellemezte az Őrség jogállását az 1500 körüli években: „Viszonylag szabadon éltek elzárt falvaikban. Az egykori szabad státútumok fennmaradt szervezeti kereteit a földesúri hatalom beépítette birtokai igazgatási rendszerébe. Ez a továbbélt ősi szervezet segítette őket az egykori szabadság emlékének továbbörökítésében. Ez a hagyomány vált azután a következő század végén, a földesúri családdal folytatott küzdelmek idején öntudatos fellépésük egyik mozgatójává”. (Az Őrség jogállása. Vasi Szemle, 1974.)

több tényező erősítette az őrségiek öntudatát. Így maga a természeti környezet, a hozzá igazodó határhasználati-gazdálkodási rend, amely távol tartotta az allodiális gazdálkodást (a földesúr saját kezelésű földjeit) a táj falvaitól, ritkította a „feudalizmus” képviselőinek jelenlétét. Aztán a hódoltság másfél százada: az Őrség a Királyi Magyarország és a Hódoltság határzónájába esett. A határhelyzet növelte ugyan az Őrség lakóinak terheit, a rablóportyák veszélyét, de lazította a magyar földesúrtól való függetlenségét. Végül az őrségiek öntudatát erősítette a táj „kölcsonkapcsolata” a protestantizmussal. A XVI. században, amikor a Dunántúl népe is áttért a protestáns vallás(ok)ra, az Őrség is kálvinistává, kisebb részben lutheránussá lett. Aztán amikor az ellenreformáció a XVII. század végén a Dunántúl nagy részét visszahódította, az Őrség, épp bizonyos autonómiájának köszönhetően protestáns maradt. A későbbiekben aztán a protestáns vallás-egyház is támogatta az őrségieket antifeudális törekvéseikben. Ellenálltak a katolikus egyház – a Battyhányak által is támogatott – erőszakos templom – visszafoglalási kísérleteinek, öngazgatási mintákat kölcsönöztek a protestáns egyházaktól.

Ez a pislakoló szabadságvágy illetve identitástudat aztán 1795-től kezdődően ismét ösztönzést, megerősítést nyert a nemesi jogállásért indított per során. A per egészen 1848-ig húzódott, addig eredmény nélkül, ám az 1848. évi áprilisi törvények, a jobbágyfelszabadítás törvénybe iktatása nyomán okafogyottá vált. Ám hozzájárult az őrségiek öntudatának, feltörekvési vágyainak, „öngondoskodó” felfogásának-életvitelének erősödéséhez, végső soron a helyi társadalmak polgárosodásához. Az Őrség lakossága pl. már a XIX. század derekára kivetkőzött hagyományos viseletéből, a (paraszt)polgári életmód-életvitel elterjedt köreiből (pl. a lakásberendezésben – asztalos bútorok használata –, a gazdálkodásban, „polgári” ételek terjedésében stb.). A táj etnográfus kutatója, Bíró Friderika szerint az Őrségben az 1860-as, 1870-es években megtörtént az „...ugrás a középkorias rendi világból a XIX. századi civilizációba.”¹¹ A táj „társadalmi arculatát” az is befolyásolta, hogy a mezőgazdaságból élő lakosság zöme birtokos paraszt volt, s nem mezőgazdasági cseléd, napszámos vagy summás (1930-ban az önálló gazdák aránya Szattán 96,6, Szaknyéron 99,4, Magyarzombatán 95,1, Dávidháza 94,1%-ot tett ki). Az őrségi parasztgazdaságok a szűkös adottságok ellenére is igyekeztek hatékonyan, korszerűen gazdálkodni; pl. az 1935-ös mezőgazdasági összeírás szerint az őrségi sertésállomány 90%-a az akkor „korszerűnek” tartott hússertés volt, szemben az országos 20%-kal.

Erre a „magabírásra” a szocialista éra négy évtizede alatt különösen szüksége volt az Őrség népének, hogy lakóhelye ne váljék „rozsdáövezetté”.¹² Az Őrséget is sújtották azok a vidéki térségeket, a falvakat, a mezőgazdaságot hátrányos helyzetbe hozó gazdaság- és társadalmpolitikai intézkedések, amelyek minden magyarországi falusi térséget s a mezőgazdaságot. Az ideológiai kényszer hatására – hogy ti. „a szocializmus a világ legfejlettebb társadalmi rendszere” – csak a végeredményre tekintettel lévő, ezért pazarló, csupán a preferált ágazatokra – bányászat, energetikai-, nehéz- és hadiipar – és településekre – az „ipari tengely” városai-községei, az ún. szocialista városok, később a hatvanas-hetvenes években a megyeszékhelyek – korlátozódo beruházások, felülről vezérelt s diktatórikus gazdaságpolitika korában a gazdaságnak „kiélhető forrásokra” volt szüksége (vagyis a fejlesztések csak erősen selektívek lehetnek). A kiélhető forrásokat az akkori államvezetés a mezőgazdaságban, a falvakban, az infrastruktúrában, az életszínvonalban találta meg. Ezt a szisztémát támogatta a korabeli településtervezés, a településpolitika.¹³ Mindez sújtotta az Őrséget is, de emellett a határ menti fekvés – ráadásul a „határon túl” nem tartozott a „szocialista táborhoz” – távol tartott minden beruházást, „fejlesztést” közel s távol – így az ingázóvá válás lehetőségei is korlátozottak voltak –, a viszonylag sok, de igen alacsony termőképességű földdel rendelkező parasztgazdaságok tulajdonosai kuláknak minősültek, a kedvezőtlen adottságú tsz-ek ráfizetéseknek bizonyultak. Ráadásul egy-egy térség életminőségének alakításában az évtizedek során megnövekedett az alapfokú intézményekkel – tanács, illetve jegyzőség, óvoda, iskola, orvos, gyógyszerár, posta, boltok stb. – való ellátottság mértéke. Márpedig ezek többsége az aprófalvakban megszűnt, „körzetesítették” azokat egy olyan időszakban, amikor a „centrumfal-

¹¹ Bíró Friderika: *Az Őrség ház- és lakáskultúrája a XVIII. század végétől napjainkig*. Szombathely 1975.

¹² A „rozsdáövezet” kifejezést ugyan a termeléstüket beszüntető, elhagyott, pusztuló bányászati- és nehézipari körzetekre alkalmazzák, e helyütt az elnéptelenedő-öregedő-szegényedő, mezőgazdasági termelést már alig folytató, pusztuló falusi térségekre használjuk.

¹³ Az 1950-es évek elején készült településhálózat-fejlesztési koncepció a 3000 főnél kevesebb lakosságú falvak fenntartását gazdaságtalannak tartotta. Az 1971-ben jóváhagyott Országos Településhálózat-fejlesztési Koncepció is szorgalmazta az alapfokú intézmények körzetesítését, a falusi településállományt is fejlesztési kategóriákba sorolta, a hierarchia alján az „egyéb” településekkel, az apró- és kisfalvakkal. E koncepciókat számos településpolitikai intézkedés szolgálta (a helyi államigazgatás – tanácsok – az indokoltnál gyakoribb megszüntetése, a falvak többségének társközséggé minősítése, építési tilalom a külterületeken, a lakásépítési kölcsönök igénybevételi feltételeinek településtípusok szerinti differenciálása stb.).

vakban” működő intézmények felkeresése, igénybevétele nehézkes volt. Az Őrség az ország egyik legjellegzetesebb aprófalvas vidéke (ezt a szerves településrend még szélsőségesebbé teszi), nem véletlen, hogy a szocialista korszak végén csak Őriszentpéter tekinthető alapfokon ellátottnak, s Bajánsenyén és Pankaszon működött több alapfokú intézmény.¹⁴ A falvak többsége a közigazgatási beosztásban is „társközségnek” minősült (Őriszentpéterhez 5, Bajánsenyéhez 4 társközség tartozott az 1980-as években).

A vázoltak ellenére nagy (népesség)vesztések árán ugyan, de talpon maradt az Őrség. Jelen állapotának akár csak vázlatos leírására sincs itt lehetőségünk. Az Őrség sorsának alakulásában döntő szerepe van *munkaerő-piaci helyzete* alakulásának (illetve ma már, úgy tűnik, vendégforgalmának, sajátos „második otthon”-jellege kiformalódásának is). A második világháború után, az 1949-es népszámlálás szerint a keresők több, mint 80%-a a mezőgazdaságban dolgozott; az Őrség egyveretű agrártáj. Ingázók csak mutatóban akadtak, a nem a mezőgazdaságban dolgozó 17%-nyi kereső a mezőgazdaságiak közvetlen ellátását végezte (szatócs, kocsmáros, kovács, borbély, tanító, jegyző, pap, postás stb.). Az Őrség kerekén 6500 keresőből 1949-ben 5372 élt a mezőgazdaságból (82,7%), 1990-ben 1249 (40,7%), 2001-ben (újabb adattal egyelőre nem rendelkezünk) mindössze 258 fő (8,0%), vagyis 1990-ben a „49-es” agrármérséklet kb. 23%-ra, 2001-re 4,8%-ra csökkent. A táj mezőgazdasága *megszűnt a lakosság munkaadója lenni*. Akadnak községek, ahol 2001-ben egyáltalán nem írtak össze agrárkeresőt (Velemér, Kerkáskápolna) vagy számuk legfeljebb 1–5 (Ispánk, Hegyhátszentjakab, Viszák, Magyar-szombatfa). Természetesen ennél többen végeznek több-kevesebb mezőgazdasági munkát mellékfoglalkozásként, nyugdíjasként, „háztartásbeliként” a házi kertekben, gyümölcsösökben, tartanak néhány állatot – szarvasmarhát már nem, pedig valamikor ez volt a gazdák legfontosabb bevételi forrása –, olykor csak a falusi turizmus, az idelátogatók kedvéért. A munkalehetőségek nélkül maradt őrségiek előtt több lehetőség állt:

- (1) elvándorolnak,
- (2) foglalkozást váltanak és „ingázni” kezdenek,
- (3) nyugdíjassá, eltartottá, netán munkanélküliként segélyezetté válnak (ez a lehetőség természetesen csak 1990 után teremtődött meg) vagy szociális segélyen élnek,
- (4) végül, bármennyire is morbid „lehetőség”, a temetőbe költöznek.

Valamennyi „lehetőséggel” éltek az őrségiek.

Ad (1): Az elvándorlás évtizedek, sőt évszázadok óta tart (egy sor községnek a második világháború előtt volt a *népesezési csúcsa*, Ispánnak egyenesen 1880-ban, Velemérnek 1900-ban, Bajánsenyének, Hegyhátszentmártonnak, Szattának 1910-ben stb.), az elvándorlás olykor menekülésszerű, noha 1990 után annak üteme mérséklődött, mert a *mobilitás* népesség már elvándorolt, illetve néhány új lehetőség reménye – idegenforgalom, magángazdálkodás – is mérsékelte az elvándorlást. Így 1990 és 2001 között 1–8%-kal csökkent az elvándorlás révén a falvak lakossága, s akadt olyan község, mint pl. Ispánk, Őriszentpéter, Órimagyarósd, ahol a beköltözők száma meghaladta az elvándorlókat, s 2000 után is korlátok közt maradt az elköltözés (2000–2007 között évi átlagban 0,4%-os vándorlási veszteség). 1949 és 1960 között, az Őrség történetének egyik „legrosszabb” évtizedében viszont a lakosság 18,2%-kal csökkent az elvándorlás következtében, a ’60-as években pedig újabb 16,3%-kal. Az elvándorlás és a természetes fogyás következtében az Őrség népességszáma 17 241-ről (1949) 6784-re csökkent; a csökkenés kerekén 60%-os, vagyis az Őrség népe *majd egyharmadára zsugorodott* hat évtized alatt.

Ad (2): 1960 után a munkaerő-piaci problémák „megoldásában” elsősorban az ingázás általánossá válása játszott szerepet. Az 1990-es népszámlálás szerint az Őrség keresőinek *több mint fele lakóhelyén kívül* dolgozott. A táj határain kívül fekvő Kőrmend és Szentgotthárd jelentős munkaerő-vonzásra tett szert; noha az őrségi községek többsége meglehetősen távol esik az e kisvárosok kínálta munkahelyektől, mégis sokan választották ezt a lehetőséget.

Ad (3): Az itt élők *kétharmada (!) nyugdíjas, eltartott* (iskoláskorú gyermek, háztartásbeli), esetleg munkanélküli (2007 végén a munkaképes korúak 8,3%-a volt „regisztrált álláskereső”), valamint segélyeken élő. (Az utóbbiak aránya a kedvezőtlen munkaerő-piaci helyzet ellenére alacsony: 1000 lakos közül mindössze 11 részesül rendszeres szociális segélyben. Számuk az ország más, hátrányos helyzetű

¹⁴ Az is tévhit viszont, hogy „egykor” – pl. a két világháború között – ezek az intézmények minden kis faluban jelen lettek volna. Az Őrség és környéke 51 községéből 1930-ban 37-ben nem volt jegyzőség 15-ben nem működött iskola, felülben posta, de még lelkeszi hivatal sem létezett minden faluban.

térsegeiben többszöröse az őrséginek; pl. a Bodrogközi kistérségben 102, az Encsi kistérségben 92, a Csengeriben 88, az Edelényiben 85, a Fehérgyarmatiban 83 és így tovább. Az országos átlag is 19, ami utal az őrségiek sokat emlegetett „öngondoskodására”).

Ad (4): A táj lakosságának *természetes fogyása* tetemes; a hetvenes években a születések száma már csak hajszállal múlta felül a halálozásokét, az 1980-as évtizedben már természetes fogyást kellett elkönyvelniük az őrségi községeknek. 1990 és 2001 között a legtöbb falu lélekszáma legalább 10%-kal csökkent a természetes népmozgalom hatására (Szatta 18,2, Kerkáskápolna 15,4, Velemér 14,1, Hegyhátszentjakab 13,3, Ispánk 13,2% stb.). A 2000 utáni adatok szerint sem csökkent a természetes fogyás: 2000 és 2007 között, évi átlaga 12,1‰ (Vas megyében 4,9‰, az országos átlag 3,6‰). Ez a sajnálatos folyamat érthető, hisz az elvándorlás nyomán a helyben maradt lakosság átlagéletkora magas, a 60 évnél idősebbek aránya a kistérségben 27,2% (Vas megyében 21,6, az országos átlag 21,3%).

Megjegyzendő, hogy nem jellemző a „mélyszegények” beköltözése az Őrségbe – ezt az itteni magas ingatlanárak sem teszik lehetővé –, viszont a természeti környezet kellemes volta, a táj, a települések „rendezettsége” jónéhány tehetősebb városi lakost vonz, akár állandó letelepedés céljából is.

Mindazonáltal a nyugdíjasok-eltartottak-járadékosok magas aránya, a keresők jelentékeny hányadának a tájon kívüli munkavállalása azt eredményezi, hogy a *lakosság szinte „lébeg” a táj felett*, feltételezhetnénk, hogy egy „szelíd fuvallat” is elnépteleneíthetné az Őrséget. A valóság természetesen – s szerencsére – bonyolultabb: már maga a kellemes otthont nyújtó táj szeretete, előnyei – rusztikusabb, természetközeli élet – is kötőanyagot jelent a táj s lakói között. Ezek az adottságok, mint említettük, ma már állandó idetelepedésre is készítetnek némelyeket, vagy legalábbis huzamosabb tartózkodásra (második otthonok). Ez a folyamat a jövőben fel is erősödhet. A „szokványos” idegenforgalom is növekszik, ez azonban elsősorban rövid időre korlátozó, látogató turizmus. Az Őrségben töltött évi vendégéjszakák száma 1 főre számolva 4,3, ami meglehetősen kevés (a Csepregi kistérségben – Bük! – ez az érték 64,8, a Sárvári kistérségben 5,4, az extrém példaként felhozható Hévízi kistérségben 93,4). A látogató turizmus eltartó képessége viszont csekélyebb, mint a tartósabb helyben maradás esetén lenne.

Csak remélhető, hogy az őrségiek – „megfogyva bár, de törve nem” – továbbra is „magabíró” tájként őrzik meg őseik lakhelyét.

Dr. Beluszky Pál

Pável Ágoston és követői

A huszadik század első felében a különböző tudományok még nem ágazódtak sok-sok részterületre, számos tudományág még nem önállósodott. Egy-egy tudós több tudományággal is foglalkozott, akiket polihisztoroknak neveztek. Az Osztrák–Magyar Monarchia területén sok nemzet élt, akiknek saját kultúráját többnyire helytörténeti, honismereti érdeklődésű értelmiségiek kutatták, kevés volt a hivatásos tudós. A történeti Magyarország dél-nyugati szegletében, Vas és Zala vármegyében az első világháború végén 70 ezer szlovén élt. Vallási és oktatási célokat szolgáló könyveket adtak ki a vidék szlovén nyelvjárásában. Írástudóik többnyire papok voltak. Első hivatásos tudósuk, Pável Ágoston Budapesten járt egyetemre, majd Szombathelyen élt és dolgozott. Magyar-latin szakos tanári diplomájával nyelvész-ként, irodalomtörténész-ként, néprajzkutatóként, folyóirat-szerkesztőként polihisztornak nevezhető. Fordított és közvetített a kultúrák között, verseket írt anyanyelvén és magyarul. Személyiségében össze tudta egyeztetni a szlovén származástudatot és a magyar patriotizmust. Tanítványa, majd barátja Illyés Gyula költő ezert nevezte „*két nép hű fiának*”, mely állandósult jelzője lett a Pável névnek.¹

Élete

Vashidegkúton (ma: Cankova, Szlovénia) született 1886. augusztus 28-án, az osztrák határ mellett, a történeti Magyarországon. Természetes volt, hogy három nyelven beszéltek a családban – szlovénül, magyarul és németül. Szülei 1883-ban házasodtak össze és 1910-ig éltek Vashidegkúton, majd hét évig a két kilométerre fekvő Laafelden (ma az ausztriai Radkersburg része). Pável Ágoston már 1897-ben elhagyta a szülői házat. Négy évig a szentgotthárdi, majd négy évig a szombathelyi premontrei gimnázi-

¹ *Illyés Gyula: Két nép hű fia. Lirai emlékezés Pável Ágostonra.* In: Jelenkor, 1975. 7. sz. 644–647. old.

um tanulója. A budapesti Pázmány Péter Tudományegyetem magyar-latin szakára járt, s szerb-horvát és orosz nyelvű, illetve szláv összehasonlító nyelvészeti előadásokat is hallgatott. Tanári diplomájának megszerzése után, 1911 és 1913 között az erdélyi Tordán lett gimnáziumi tanár, 1913 és 1920 között pedig Dombóvárott. Közben – 1913. december 13-án – Budapesten doktorált. Egy évvel később Szentgotthárdon feleségül vette Benkő Irént, akivel szülőfalujában ismerkedett meg. Pávelt hamarosan behívták katonának, megsebesült az első világháborúban, s öt évig rokkant volt.

Szombathelyre 1920-ban került, ahol 1933-ig a leánygimnáziumban, majd haláláig a fiúgimnáziumban tanított magyar és latint. 1924-ben átvette a Vasvármegyei Múzeum könyvtárának vezetését, 1928-tól pedig a Vasvármegyei Múzeum helyettes vezetője, a Néprajzi Tár öre volt 1946-ig. 1933-ban megalakította a Vasvármegyei Múzeumok Barátainak Egyesületét és megalapította a Vasi Szemle tudományos folyóiratot, amely máig megjelenik. 1941-ben a szegedi egyetem bölcsészettudományi karán a délszláv nyelv- és irodalom tárgyköréből magántanárrá habilitáltak. 1946. január 2-án súlyos betegségben elhunyt. A szombathelyi Szalézi (Szent Quirin) templom kriptájában nyugszik. Sírhelyét a 2007-ben a részévé nyilvánította.²

Megemlékezések

Születésének és halálának kerek évfordulóin tisztelői és követői megemlékeznek munkásságáról. Publikációiról és a róla szóló irodalomról az 1986-ban készült bibliográfiából tájékozódhatunk.³

Az első megemlékezés 1956-ban volt Szombathelyen és Felsőszőlőnkön. Magyarország és Jugoszlávia között 1948 után megromlott a viszony. Hivatalos küldöttként Jugoszláviából először 1956-ban jött Magyarországra dr. Vilko Novak egyetemi tanár, aki Pável Ágoston munkatársa és barátja volt. Előadást tartott Pável Ágostonról a Szombathelyen megrendezett ünnepségen és Pável családi házában elhelyezett emléktábla avatása alkalmából. Másnap pedig Felsőszőlőnkre utazott megyei vezetők és a jugoszláv nagykövetség munkatársának kíséretében, ahol a kultúrhatár Pável Ágostonról nevezték el. Itt Vilko Novak helyi szlovén nyelvjárásban tartott beszédet Pável tudományos értekezéseiről.⁴ Tíz év múlva Muraszombaton és Szombathelyen egy-egy konferencián tárgyalták a nyelvészet, irodalomtörténet, néprajztudomány területén végzett tevékenységét.⁵ Pável halálának 30. évfordulójára jelentek meg válogatott tanulmányai Szombathelyen⁶. Születésének 100. évfordulóján (1986) a Savaria Múzeumban rendeztek kiállítást, s műfordításaiból állítottak össze egy kötetnyit.⁷ Ekkor készült két másolat mellszobráról, melyből egyet a Savaria Múzeum előtt, egyet pedig Cankován, a szülőháza előtti parkban állítottak fel. A Szentgotthárdi Helytörténeti és Nemzetiségi Múzeum felvette a nevét. A szombathelyi Vasi Múzeumfaluban fát ültettek a szabadtéri múzeum megálmodói és létrehozói – Pável Ágoston, Tóth János építész és Bárdosi János néprajzkutató – emlékére. 1996-ban Pável fényképeit kiállítás és tanulmány mutatta be.⁸

A 2006-os Pável-év ünnepségeit a szombathelyi Szlovén Kisebbségi Önkormányzat és Pável Ágoston Szlovén Kulturális Egyesület szervezte a munkásságával kapcsolatos intézményekkel közösen. A Radgona-Laafeld-i Pável-ház (Ausztria) kórusa szerepelt a szombathelyi házon lévő emléktábla megkoszorúzásán és a Savaria Múzeumban a Múzeumbarát Egylettel közösen rendezett emlékülésen. A múzeum júniusban emléktúrát szervezett az Őrségbe Pável „Őrségi képek” tanulmánya nyomán. A túra első állomásán, a szentgotthárdi Pável Ágoston Múzeumban volt a Pável életéről és munkásságáról szóló DVD bemutatója. Augusztusban Szentgotthárdon a magyarországi szlovének országos találkozóján a Pável Ágoston nevet viselő és szellemiségében működő kórusok léptek fel. A szombathelyi Savaria Múzeumban „Pável Ágoston – a néprajzkutató” címmel nyílt kiállítás, a kiállításához Pável nép-

² A Nemzeti Emlékhely és Kegyeleti Bizottság közleménye. Magyar Közlöny 2007/173. 13043.

³ *Tilcsikné Pásztor Ágnes* (szerk.): Pável Ágoston. *Vasi életrajzi bibliográfiák XIX.* BDMK, Szombathely 1986.

⁴ A magyar, a jugoszláv és a délszláv népek barátságának jegyében. Névadó ünnepség, kulturális fesztivál Felsőszőlőnkön. In: *Vasmegeye*, 1956. márc. 13. 2. old.

⁵ *Pável Ágoston, dr.* Előadások gyűjteménye az 1966. május 27-én megtartott Murska Sobota-i symposionról és az 1966. augusztus 27-én megtartott szombathelyi symposionról. Szombathely-Murska Sobota 1967.

⁶ *Dr. Simon Endréné Pável Judit és Rózsa Béla* (szerk.): Pável Ágoston válogatott tanulmányai és cikkei. Szombathely 1976.

⁷ *M. Kozár Mária*: Pável Ágoston – néprajzkutató és múzeumszervező. Kiállítás születésének 100. évfordulóján. Savaria Múzeum 1986.; *S. Pável Judit* (szerk.): Pável Ágoston válogatott műfordításai és versei. Szombathely 1986.

⁸ *M. Kozár Mária*: Pável Ágoston „népies tárgyú fényképfelvételei”. In: *Vasi Szemle*. Szombathely 1996. 13–18. old.

rajzi fotóiból készült egy kis album. A múzeum előtt álló szobrát a munkásságát folytató intézmények, szervezetek, s a szülőfalu, Cankova küldöttsége koszorúzta meg. Szeptember 9-én a Vasi Múzeumfaluban a III. Szombathelyi Nemzetiségi Napon a skanzen alapítójaként emlékeztek Pávelre. A kulturális műsorban fellépett a cankovai tamburazenekar, s a rendezvényen részt vett a cankovai Pável Egyesület is. Novemberben a Berzsényi Dániel Könyvtárban egy német és szlovén nyelvre is lefordított válogatott verses kötetet mutattak be. A könyv az ausztriai Radkersburghoz tartozó Laafelden lévő Pável-ház Irodalmi sorozatának 1. kötete. A kiválasztott versek Pável Ágoston kettős kötődését tükrözik, valamint, azt, hogy az ember élete derekán visszavágyik a gyökerekhez. Ez különösen jellemzi az úgynevezett kisebbségekhez tartozókat, akiket anyanyelvük, hagyományaik kötnek erősen gyökereikhez, gyermekori emlékeikhez.

2006. december 13-tól „Pável Ágoston – emlékszoba” mutatja be a filológus Pávelt a szombathelyi Savaria Egyetemi Központ (SEK) Szlovén Nyelv és Irodalom Tanszékén. Filológiai tevékenységgel főként otthon foglalkozott, íróasztala mellett. A felhasználta szakirodalmat könyvszekrényében tárolta. Az íróasztal bal fiókjában láthatunk egy nyelvtant és két szótárt, Pável Ágoston aláírásával. Középen egy szerb népballadát és Pável magyar fordításának kéziratát. A jobb fiókban Pável kéziratot szerb-magyar szótára látható. Az asztalon, üveg alatt, vannak kéziratok. A könyvszekrényben Pável publikációjából válogattunk. A Szentgotthárd környéki szlovén falvakban is gyűjtött „nyelvi, irodalmi és néprajzi kincseket”, amiket a „Nyílttűzhelyű konyhák a hazai szlovéneknél” című tanulmányában jelentetett meg. A rigászás kétnyelvű leírása arról tanúskodik, hogy Pável Ágoston a dialektológia és a nyelvészet iránt is érdeklődött. „A vashidegkúti nyelvjárás hangtana” című tanulmány bevezetőjében bemutatja „a hazai szlovén nyelvterületet”. A tanulmány mellett helyeztük el Asbóth Oszkár recenzióját. Az alsó polcon Pável akatáskájából egy folyóirat és a Vasí Szemle részére készült fotók kliséi kandikálnak ki. A könyvszekrény két zárt ajtaja mögött helyben kutatható szakirodalom rejlik. Könyvek Pável könyvtárból, szláv nyelvészeti tanulmányok, Pável Ágoston fordításai, értékelések, szlovén és német nyelvű könyvek. Két tablón bepillantást nyerünk Pável filológiai munkásságába. Nyelvész és irodalomtörténész, költő és fordító volt, s közvetített a szlovén és magyar kultúra között. Pável Ágoston emlékét őrzik kulturális csoportok és épületek: a felsőszőlőki vegyeskar és kultúrház; a szentgotthárdi múzeum és lakótelep; Szombathelyen a múzeum melletti sétány és egy kollégium; a szombathelyi szlovén egyesület és népdalkör, a Laafeld-i Pável-ház kórusa Ausztriában.

Vas Megye Közgyűlése 1986 óta évente Pável Ágoston Emlékplakettel ismeri el a megye négy honismereti aktivistájának, kutatójának kiemelkedő munkáját.

Követői

Egyének és szervezetek folytatják az általa megkezdett munkát és követik abban, hogy közvetítenek a szlovén és a magyar kultúra között. Példaként most csak az 1955 és 1961 között tevékenykedő Pável Ágoston Néprajzi Munkaközösséget és a szombathelyi szlovén közösség elmúlt tíz évben szervezett rendezvényeit említeném.

A Pável Ágoston által szerkesztett Vasí Szemle „Tulipántos láda” című rovatának (1934–1944) példáját követve tette közzé 1948-ban a szombathelyi Népünk-ben Kuntár Lajos a felhívást: „Mentsük meg a falu veszendő kincseit!”. Pável Ágoston után Dömötör Sándor lett a Savaria Múzeum néprajzkutatója és igazgatója (1949–1957). A „Szalai Veronka balladája. Búki népmesék” című brossurájában 1954-ben megjelentetett egy útmutatót „néphagyomány-gyűjtők” részére. Kuntár Lajos 1955-ben a Megyei Könyvtárban érdeklődő diákok és felnőttek részére megalapította a *Pável Ágoston Néprajzi Munkaközösséget*. Hetente, majd havonta tartottak összejöveteleket, ahol néprajzi ismeretekről és gyűjtési módszerekről volt szó. A szombathelyi diákok a nyári szünidőben helyi hagyományokat (népdalokat, mondókat, gyermekjátékokat, mondákat) gyűjtöttek saját falujukban (például Szelesten, Váton, Toronyban, Csörötneken, Szentpéterfán, Celldömölkön, Olaszfán). Megalakuláskor a munkaközösségnek 41 tagja volt, hat fős vezetőséggel. Célja a gyűjtők összefogása, a tervszerű gyűjtés megszervezése, a gyűjtött anyag szakszerű feldolgozása volt. Publikálási lehetőségként szorgalmazták a Vasí Szemle újraindítását. A könyvtárosok a falvak könyvtárait járva találkoztak olyan emberekkel, akik meséket tudtak. A munkaközösség tagjai kezdetben kézzel, majd magnóval rögzítették a meséket, népdalokat, gyermekjátékokat. Ha lehetett, közönség előtt készült a felvétel. A magnószalagról egy gyorsíróval jegyeztették le a meséket, melyeket feldolgozva három kötetben tett közzé a Pável Ágoston Néprajzi Munkaközösség.⁹ A Vas megye területén néprajzi gyűjtéssel foglalkozókat nem sikerült ebbe az egy

⁹A furfangos Tilinkó (1955), Az aranyrózsafa (1957), A bűvös ládikó és más mesék (1959)

munkaközösségbe tömöríteni, mely soha senkitől anyagi támogatásban nem részesült. Működési kiadásait az elsőként (5000 példányban) megjelent mesekönyv bevételeiből fedezte. Vezetői munkájukat nem tiszteletdíjért, hanem lelkesedésből, szabadidejükben végezték. A pénz elfogyott, a tagság lassan lemorzsolódott. A munkaközösség 1961-ben megszűnt. Kuntár Lajos és Dr. Kiss Gyula a továbbiakban a Vasi Szemle, illetve a Vasi Honismereti és Helytörténeti Közlemények szerkesztőiként szorgalmazták a néprajzi írások publikálását.¹⁰

Szombathelyen az 1960-as évektől telepedtek le nagyobb számban a szlovének. Gyökereikkel a Szentgotthárd környéki szlovén falvakhoz kötődnek. Kisebbségi Önkormányzatot először 1998-ban alapítottak, melynek kezdeményezésére 1999-ben megalakult a *Pável Ágoston Szlovén Kulturális Egyesület*.

Az önkormányzat és az egyesület fő tevékenysége a szlovén kultúra és anyanyelv (helyi nyelvjárás) ápolása, kulturális kapcsolatok fejlesztése a Rábavidéken és a Magyarországon szétszórta élő szlovénekkel, illetve az anyaországgal, Szlovéniával, valamint közvetítés a szlovén és a magyar kultúra között. A megemlékezésekről szóló fejezetben már említettük, hogy a 2006-os Pável-év ünnepségeit a szombathelyi Szlovén Kisebbségi Önkormányzat és Pável Ágoston Szlovén Kulturális Egyesület szervezte a tudós munkásságával kapcsolatos intézményekkel közösen. Az elmúlt tíz évben közel kétszáz rendezvényt szerveztek. A szombathelyi szlovének kapcsolatban állnak a muravidéki magyarokkal, az ausztriai Stájerországban, Karintiában és Olaszországban élő szlovénekkel is.

A szombathelyi Szlovén Önkormányzat népdalköre – *Sombotlske spominčice/Szombathelyi Nefelejcsék* – 2004-ben alakult az Egyesület tagjaiból, Pável Ágoston leánya Pável Judit vezetésével. Archaikus rábamenti szlovén népdalokat énekelnek, némelyiket magyar fordításban is. A nefelejcs Pável Ágoston kedvenc virága volt, ezért lett a népdalkör neve: „Szombathelyi Nefelejcsék”. Ugyanakkor utalás arra is, hogy a szülőföldről távol sem kívánják elfelejteni szlovén anyanyelvüket, népdalaikat, kultúrájukat.¹¹

A polihisztor Pável Ágoston nyomdokain nemcsak a szombathelyi szlovének haladnak, hanem több kutató, intézmény is, megfogadva tanítványa, Szemző Magda tanácsát: „*tegyük magunkévá megfoghatatlan szellemi hagyatékát is: az irodalom, a tudományok szeretetét, a közügyekért végzett önfeláldozó lelkes munkát, a szellemi kapcsolatokat a szomszéd népekkel...*”.

M. Kozár Mária

A kőszegi gimnázium 333 évéről

Kőszeg az utókor a történeti Vas megye egyetlen szabad királyi városaként őrzi emlékezetében. Talán ezért nincs mit azon csodálkozni, hogy a vármegye első gimnáziumát is itt alapították: „*A kőszegi hely is igen alkalmas, és lehetséges is, mert fészke az eretnokségnek, és nincs már Sopronytól egész Varasdig semmi arra való város, és három nemzet: magyar, német és horvát lakja*” – írta 1632-ben Draskovich György váci püspök Kőszegről. Ezzel indokolta, hogy Kőszegre jezsuitákat kell telepíteni.¹ Ezt akarta már 1626-ban Pázmány Péter, aki a kőszegi katolikus gimnázium alapítását ugyancsak a jezsuita rendre bízta volna.² Az ekkor koronazálogként még Alsó-Ausztriához tartozó protestáns város 1675-ig vissza tudta verni a telepítési kísérleteket. „Nihil nisi patientia sed vincet” (“soha semmi, csak a türelem győz”) – írta a város jegyzője 1674-ben az ülésjegyzőkönyvek élére.³

¹⁰ M. Kozár Mária: Pável Ágoston Néprajzi Munkaközösség. Beszélgetés Kuntár Lajossal. Vasi Honismereti és Helytörténeti Közlemények. 1996. I. 15–19. old.

¹¹ M. Kozár Mária: A szombathelyi szlovének tízéves jubileuma. Barátság. 2009. 3. Bp. 2009. 6077.

¹ Kovács József László: Közműveltség Nyugat-Dunántúlvárosaiiban a XVI. századtól. In: Régen volt iskolák. Főiskolai Füzetek Zsámbék. Zsámbék 1984. 3. 38. old.

² Bariska István: Kőszeg legrégebbi iskolája. In: A kőszegi Jurisich Miklós Gimnázium és Középiskolai Kollégium jubileumi évkönyve. 1677–2002. Kőszeg 2002. 4. old.

³ Vas Megyei Levéltár Kőszegi Fiókleveletára VaML KFL. Kőszeg város tanácsának ülésjegyzőkönyve. Protocolum 1674–1681. I. fol.

Nem lett igaza. A Magyar Királysághoz visszacsatolt, majd 1648-ban szabad királyi várossá emelt Kőszeg a katolikus hitre tért Batthyány-, Nádasdy- és Draskovich-család uradalmi közé szorítva csak néhány évtizedre odázhatta el a nagy fordulatot. Széchenyi György esztergomi érsek hathatós közbenjárására és támogatásával végül 1677. június 5-én létrejött a jezsuita rendház és gimnázium építését szolgáló szerződés.⁴ Am, nem is ez volt az igazi baj. Sokkal inkább az, hogy a korabeli türelmetlenség jegyében ezzel megszűnt a korábbi, községi, protestáns kisgimnázium. 1645-ből még ma is örizzük az iskola rendszabályzatát, a „*Norma Vivendi Studiorum in Schola Ginziana*”-t.⁵ A jezsuita gimnázium alapítása maga alá temette az akkor már évtizedek óta virágzó protestáns kisgimnáziumot. A mai intézet ennek 333 éve alapított gimnáziumnak a jogutódja.

A jezsuita rend a maga nemzetek fölött álló, 1599-ben elfogadott tanulmányi szabályzatát természetesen a katolicizmus szolgálatába állította. A tanítás és a nevelés ebben egyenlő szerepet kapott, és érvényben is maradt 1773-ig. Mint minden ilyen gimnázium, a községi is a humaniorák oktatásának színhelye lett. A szabályzat megkövetelte hat osztály kiépítése Kőszegen 1691–1692. tanévre fejeződött be.⁶ A községi belváros legnagyobb épületét, a rendházat és a gimnáziumot 1680-ban nyitották meg. Fenntartására további érseki alapokat biztosítottak. A tanítás nyelve latin volt, ami akkor mind a közigazgatásban, mind pedig az oktatásban élő nyelvnek számított.

Mindazonáltal a jezsuiták vezették be az iskolákba a vallástant, amely persze a rekatolizációt szolgálta. Sok újdonság jelent meg az iskolák szervezetésben. Az osztályrendszer meghonosítása kétségtelesen az ő érdemük. A tantárgyi és nevelési módszereik is teljességgel megújult. A folytonos gyakorlás és ismétlés nagyot lendített a hatékonyságon. Víták, szónoklatok, iskoladrámák és színelőadások pedig az iskola életszerű ritmusát nyújtották. Jellemző, hogy a nagy igyekezetben elfelejtették a városnak a színház építését bejelenteni, ezért büntetést kaptak.⁷ Hogy színpadot emelhessenek, azt Kőszeg városa mégis engedélyezte.⁸ 1751–1757 között a magyar felvilágosodás irodalmának egyik legnagyobb személyisége, Faludi Ferenc látta el Kőszegen a rektor hivatalát. Már nem volt Kőszegen, amikor előadták a „*Caesar in Aegypto*” („*Cézár Egyiptomban*”) című művét.⁹

A jezsuita oktatási rendszer vezette be a gimnáziumi akadémiát is, amit ma önképzőkörnek nevezünk. Az oktatás és nevelés eszközei között a jezsuita gyakorlat alkalmazta tudatosan elsőként a büntetést és jutalmazást is. Ezeket a célokat az 1741-ben Kőszegen alapított első magyarországi árvaház is magáévá tette, amely lényegében a gimnázium háttérintézménye lett. Persze, ahogy az új intézet beépült a város életébe, osztozott is annak sorában. 1700–1720 között három tűzvész is pusztított a városban. Az utolsó igen nagy károkat okozott a gimnázium épületében is. A tanítás így csak három évvel később folytatódhatott. Érdekes, hogy sem a Thököly-, sem pedig a Rákóczi-szabadságharc helyi történései nem törték meg annyira a tanítás folytonosságát, mint éppen ezek a tüzesetek.

A községi gimnázium jezsuita korszakát tehát nem annyira az állam, hanem az egyház tartotta ellenőrzése alatt. A rend helyi működését a bécsi központú jezsuita rendtartomány irányította. Az 1717-ben készített közös városi és kollégiumi rendszabályt is fel kellett terjeszteni a bécsi provinciálishoz, noha ez a város önkormányzata sérelmére volt.¹⁰ Az összejelentkezések így is elkerülhetetlenek voltak. Olyan esetről is tudunk, hogy csak a Magyar Királyi Helytartótanács közbenjárására sikerült a konfliktust elsimítani.¹¹

A jezsuiták egyre nagyobb szerepvállalására mi sem jellemzőbb, mint hogy ők lettek az új Kálvária-templom építkezésének irányítói, és egyben gondviselői.¹² 1743-ban a rendház utca felőli oldalán

⁴ VaML KFL. *Historia Domus Ginsiensis seu Keuszeög Societatis Jesu 1670–1748*. H. D. Mikrofilmtár. 4. dob. Kőszeg, 1677. jún. 5. 35. old.

⁵ VaML KFL. *Acta Miscellanea*. 1645 körül. Hó és nap nélkül. *Norma vivendi Studiorum in Schola Ginziana*.

⁶ VaML KFL. *A Pannonhalmi Szent Benedek-rend I. Ferenc József Kőzségi Főgimnáziumának iratai. Nomina Praefectorum, Professorum et Discipulorum. Archiepiscopalis Gimnasii Societatis Jesu Ginssi 1689–1777*. fol. n. valamint H. D. 1692. 133. old.

⁷ VaML KFL. *Protocollum*. 1681–1691. Kőszeg, 1682. júl. 24. 45. old.

⁸ VaML KFL. *Protocollum*. 1691–1692. Kőszeg, 1691. júl. 13. 57–58. old.

⁹ VaML KFL. H. D. Mikrofilmtár. 4. dob. 335. old.

¹⁰ VaML KFL. *Protocollum*. 1714–1717. Kőszeg, 1717. nov. 17. 582–583. old.

¹¹ VaML KFL. *Protocollum*. 1750–1752. Kőszeg, 1750. jún. 16., valamint 1750. jún. 30.

¹² *Pacher Donát: A községi gimnázium története. A pannonhalmi Szt. Benedek-rend községi gymnasiumának értesítője az 1804/95. iskolai évről. Kőszeg, 1895. 10–13. old.*

közvetlen belépővel megnyitották a város első egyházi patikáját. Messze földön ismert, barokk berendezése ma az Arany Egyszarvú Patikamúzeum (Jurisics tér 11.) legszebb kincse.¹³

1773-ban, a jezsuita rend feloszlásakor attól kellett félni, hogy Kőszeg elveszti a gimnáziumát. A város a Helytartótanácshoz fordult, hogy megtarhassa az intézetet.¹⁴ A XVIII. századra többségbe került katolikus községi városvezetés felismerte, hogy a katolikus gimnáziumban szövetségesre talált. A szombathelyi premontrei gimnázium megnyitásával (1772), valamint a püskökség felállításával (1777) a megszékhelyben igen komoly vetélytársa akadt.

Mária Terézia a *Ratio Educationis* címet viselő rendeletében az egész magyarországi iskolaügyet állami ellenőrzése alá vette. A rendtelé létrehozott állami tankerületi rendszerben az udvar gróf Niczky Kristófot, a községi intézet volt növendékét nevezte ki a győri és a pécsi tankerület élére. Ennek köszönhető, hogy 1777-ben a *piarista rend* vállalta a községi gimnázium működtetését.¹⁵ A Magyar Királyi Kancellária ragaszkodott ahhoz, hogy a piaristák már az új, állami tanügyi reform szerint tanítsanak. Ugyanakkor ahhoz is, hogy vállalják a feloszlott jezsuita rend háza és templom (a Szent Jakab-templom) vezetését is.¹⁶ A kancellária feltételeit is teljesítették, így az első piarista igazgatót 1777. november 4-én be is iktatták.¹⁷

Az 1777 augusztusában kihirdetett, Codex Teresianus néven emlegetett tanügyi törvénykönyvben az oktatást uralkodói felségjognak és politikumnak nyilvánították.¹⁸ A törvény létrehozta a nemzeti iskola (*schola nationalis*), a három osztályos latin iskola (*schola grammatica*) és a ráépülő két gimnáziumi osztály három osztatú iskolatípusát. A községi nemzeti iskolát Szily János, a szombathelyi egyházmegye első püspöke alapította 1780-ban (ma a Kelcz-Adelfly u. 3.).¹⁹ A piaristák pedig egyesítették a három osztályos latin iskolát a két osztályos gimnáziummal. Így a községi piarista gimnázium öt osztállyal működött tovább. Nagy vívmánynak számított, hogy 1778-ban bevezették a testmozgást.²⁰ A második osztályban pedig a biblia történetek magyarázatánál helyet szorítottak az ország történelme oktatásának is. A hasznosság elvét úgy érvényesítették, hogy tantárggyá emelték a reáliákat, noha a humán tárgyak túlsúlya megmaradt.

A piarista oktatás rendszeresítette a diák-felvigyázókat, továbbfejlesztették a tanulók közti vetélkedőket, a nyilvános vitákat, és rendszeresítették az ünnepélyes versenyvizsgákat is. Megkülönböztetett figyelemmel kísérték a tanári könyvtár és az iskolai szertár állományát és állapotát. Egy fennmaradt jegyzék szerint a községi gimnáziumi könyvtár 1778-ban 1329 kötetet tartalmazott.²¹

II. József átfogó reformjai is a piaristák községi működésére estek. A piarista rend mint tanító rend tovább működhetett, de a katolikus tanulmányi alapot is a Magyar Királyi Kamara kezelésébe utalták. A reformoknak köszönhetően Kőszegen a XVIII. század végén evangélikus magángimnázium is működhetett.²² 1783-ban „*királyi községi iskolában*” is megszűntették az ájtatosságokat, a jezsuiták kongregációit. Ezek az ájtatos, iskolai társulatok majd csak a bencés korszakban tértek vissza. Az iskolai év kezdetét októbertől november elsejére helyezték át, és rendszeresítették az év végi minősítési rendszert, az iskolai bizonyítványokat. Lehetőség nyílt arra, hogy a gimnázium első és második osztályában korlátozottan megjelenhessenek a polgári és paraszti nem fiai is. A latin helyett a németet tették az oktatás kizárólagos nyelvévé. Nincs mit csodálkozni tehát azon, hogy a községi intézet igazgatója, Piller Celsztin a helyi nemzeti ellenállás egyik vezetője lett. A községi gimnázium egykori növendéke, gr. Sigray Jakab pedig a jakobinus szervezkedés részesévé is vált.²³ Érdemes megemlíteni, hogy a piaristák kezdeményezték az iskolai kirándulások bevezetését is.

¹³ *Szigetváry Ferenc*: Patikamúzeum – Kőszeg. Vas Megyei Múzeumok Katalógusai 83. Szombathely, é. n., osz. n.

¹⁴ VaML KFL. Protocollum. 1770–1778. Kőszeg, 1773. nov. 12. 86. old.

¹⁵ *Bariska*: i. m. 2002. 11. old.

¹⁶ *Pacher*: i. m. 45–46. old.

¹⁷ VaML KFL. Protocollu. 1770–1778. Kőszeg, 1777. nov. 4. 149. p.

¹⁸ *Ratio Educationis*. Előszó. 1. §. Bp. 1981. 17. old.

¹⁹ VaML KFL. Titkos Levéltár 168. sz. Kőszeg, 1780. máj. 31.

²⁰ VaML KFL. Protocollum, 1770–1778. Kőszeg, 1778. jan. 9. 3. p.

²¹ *Pacher*: i. m. 146. old.

²² *Marthon Joseph*: Lexicon trilingue latino-hungarico-germanicum Viennae, 1818. II. köt. 2. old.

²³ *Bariska István*: „Véthet-e az ilyen annyit, hogy meghaljon érte?” Gróf Sigray Jakabról halálának kétszázadik évfordulója múltán. *Vasi Szemle* 1996. 1. sz. 65–85. old.

A Niczky Kristóf főgazgató alá tartozó iskolák 1777. október 17-én közös fegyelmi szabályzatot alkottak.²⁴ Ekkor vezették be a havi háromszori tanári értekezleteket. Ez sokat segített az egységes szemlélet kialakításában. A hiányzó tankönyveket pótolták, jegyzeteket készítettek, gyakran fordítottak is. 1778–1780 között pedig teljesen átépítették a gimnázium épületét, hogy a szükséges öt osztálynak helyet adjanak. Az új iskola homlokzatának kicsinyített mása ma is látható a rendház keleti falába illesztett emléktáblán. A homlokzatot díszítő egykori mellszobrokat a Jurisics Miklós Gimnázium udvarán állították fel. Az 1806. évi második *Ratio Educationis* már felvette a magyar nyelvet is a rendes tantárgyak közé. A tanítást viszont a latinhoz kötötte. A tantárgyak zsúfoltságán inkább a reáliák kárára enyhítettek.²⁵

A piarista rend községi működése 1815-ben lezárult. Érdekes, hogy a gimnázium első osztálya még mindig a Nemzeti Oskolában tanult (ma a Brenner János-ház a Kelcz-Adelffy utcában). Az történelmi tény, hogy a piaristák nagy történelmi kihívások közepette vállalták az oktatást, de az ő érdemük, hogy Kőszegen megmaradt a színvonalas középfokú oktatás.

A *bencés rendet* 1802-ben állították vissza a jogai-ba. 1815-ben pedig beiktatták a községi kollégiumba, annak templomába, iskolájába és tartozékaiba. A *Schola Nationalis*-ban működött első gimnáziumi osztály az iskola szerves része lett. 1817-ben a budai kormányhivatal a bencés kollégium rektora kezébe tette a „*falusi mesteremberek*” vizsgáztatási és hiteles bizonyítvány-kiadási jogát. Afféle iparhatósági jogkör.²⁶

Mínthogy a rendi autonómia is újjászerveződött, visszakapta a rend az iskolafenntartói szerepkörét. A vallásoktatás helyezett szilárd maradt, a latin nyelv tanításában is főleg az életszerűség dominált. A teljesítmény-értékelés jelentőségét mutatja, hogy bevezették a röpdolgozatok (*extemporale*), továbbá a heti és havi dolgozatok gyakorlatát. A bencések tudatosan ápolták a magyarságtudatot. Olyannyira, hogy Bécs a községi bencéseket külön megvádolta azzal, hogy előkészítették a forradalmat.²⁷

Az forradalom és szabadságharc levetése, valamint a neoabszolutizmus: a Bach-rendszer előadta ugyan az 1848-as törvények életbelépését, helyette a tanügy szervezeti reformja címén bevezették a Leo Turn-féle „*Organisationsentwurf*”-ot, az Osztrák Birodalmi összállamiság szervezeti tanügyi szabályzatát.²⁸ Ennek nyomán a községi intézet 1850 és 1908 között 4 osztályos algimnázium lett. Nagy előrelépés volt, hogy átálltak a szaktanári rendszerre, de fájdalmas volt a német nyelvű tanítás kötelezővé tétele.²⁹ A községi bencés atyák mégis a kétnyelvűség gyakorlatát követték. Máskülönbem nem tudták volna a tanulókat megtartani. 1862-ben a Helytartótanács a községi intézetet a *részben* németül tanító iskolák közé sorolta.³⁰ Nem tehetett mást: 1879–1880-ban a diákok 66,6%-a magyar anyanyelvűnek vallotta magát.³¹ Azaz a gimnáziumban fordított arány uralkodott, mint a városban. Mínthogy nem jutott elég idő a lényegre, az *Entwurf* haladó szellemű rendelkezései, így a szaktanári rendszer is csak részben valósul meg. 1867. esztendőre azután a magyar oktatási kormányzat is kidolgozta a tanügy polgári átalakítását. Így lett a községi bencés algimnázium reálgimnázium, 1868-tól pedig *kisgimnázium*.



Jurisics Miklós Gimnázium
(Mészáros T. László felvétele)

²⁴ Pacher: i. m. 67. old.

²⁵ Magyar Pedagógiai Lexikon. Bp. 1932. II. rész. 567–568. old.

²⁶ VaML KFL. Protocollum. 1793. Kőszeg, 1793. febr. 28. p.

²⁷ Pacher: i. m. 94. old.

²⁸ Leo Thurn: Entwurf der Organisations der Gymnasien und Realschulen in Österreich. Bariska: i. m. 2002. 16–17. old.

²⁹ Pacher: i. m. 98. old.

³⁰ Pacher: i. m. 104–105. old.

³¹ A pannonhalmi Szent Benedek-rend községi gymnasiumának értesítője az 1879/80. tanévről. Szombathely, 1880. 29. old.

1883-ban megszületett az első, önálló magyar középiskolai törvény is. 1888-ra így a községi gimnáziumban is teljes lett a szaktanári rendszer. 1890-től az egységes rendtartás értelmében szeptember 1-én kezdődött az iskolai év, és rendszerek lettek a módszertani és ellenőrző tanári értekezletek is. Nyilván ennek az új irányítási rendszernek és a helyi igényeknek is köszönhető, hogy Kőszeg városa hosszabb előkészítés után állami segítséggel az algimnázium főgimnáziummá fejlesztése mellett döntött.

A főgimnázium új épületet kívánt. Az Esterházy család erre a célra nagyobb területet engedett engedett át Kőszeg városának. 1907. január 5-én pedig a bencés rend és a város megkötötte az elhíresült tanulmányi szerződését, amelyben a város a tulajdonát képező épület fenntartását, a Szent Benedek-rend pedig a tanításért, a tanárok alkalmazásáért és fizetéséért lett a felelős.³² 1908 júliusára készen állt a Alpár Ignác építész által tervezett községi főgimnázium épülete a mai Hunyadi u. 10. alatt.³³

Sem az I. világháború, sem pedig a Tanácsköztársaság nem tétette el a bencés rendet, hogy feladja eredeti céljait. A két világháború közötti negyedszázad sok tekintetben a bencés oktatásügy legszebb fejezetévé vált, hiszen a hivatalos rangra emelt keresztény-nemzeti nevelés amúgy is a rend alapeszméje volt. Újra alapították a hitbuzgalmi köröket, központi intézkedés rendelte el a leventegyuletet és a cserkészcsapat felállítását. Az Isteni Ige Társaság alapította Szent Imre Missziós házt (ma Park u. 2.), valamint a gróf Mikes János megyéspüspök kezdeményezésére 1930-ban megnyílt új Kelcz-Adelffy r. k. Fiúnevelőintézet (ma Szent Imre herceg u. 9.) növendékei is a gimnáziumba jártak. Az 1929–1930-tól már a községi fő-reálgimnáziumként működő intézet autonómiája 1935-től tovább bővült, de irányítása a Katolikus Középiskolai Főhatóság alá került.

A II. világháború vége Kőszegen 1945. március 29-ére esett, szerencsére a gimnázium épületét nem érte kár. A 6650-1945. sz. M. E. sz. rendelet átalakította az oktatás szerkezetét, s négy év alatt kiépült a 8 osztályos kötelező általános iskolai rendszere. Az utolsó, 8 osztályos gimnáziumi osztály 1951–1952-ben érettségizett Kőszegen.

1948-ig a gimnáziumot még a bencés rend működtette. 1948. augusztus 13-án az 1948/XXXIII. tc. értelmében sor került a községi Szent Benedek-rendi Katolikus I. Ferenc József Gimnázium *államosítására* is. Hivatalosan ekkor vette fel a 1532. évi nagy török ostrom hős vár- és városkapitányra emlékezve a *Jurisch Miklós Gimnázium* nevet.³⁴

Ingatlan- és tárgyi feltételei adva voltak. A bencés tanárok kényszerű távozása után úgyszólván helyi erőkből pótolni tudták a személyi feltételeket. Az ország tanácsosításával (szovjetizálásával) a tanügyigazgatást is a tanácsok és uralkodó kommunista párt ellenőrése alá vonták. Ez a rendszer lényegében 1990-ig állt fenn. Az 1951. évi 14. törvényerejű rendelet alapján az 1953-1954. tanévtől négy reál- és három humán osztályt hoztak létre Kőszegen.³⁵ 1958-ban pedig létrejött a német nemzetiségi tagozat. 1973-ban hosszú időre kimondták a községi középiskola általános gimnáziumi jellegét.³⁶ Az 1962–1963. évben azonban ezt a képzést német nyelvi tagozattá alakították át. 1958–1970 között ugyanakkor létrehozták az 5+1-es rendszeren belül a gimnázium és gyakorlati oktatás modelljét. Ezt a rendszert 1975-től a fakultatív tantárgycsoportos oktatási szisztéma váltotta fel. A beiskolázási körzet meglehetősen nagy volt. A távolról érkező tanulóknak a Dobó Katalin Leánykollégium (az 1930-ban épült új Kelcz-Adelffy Intézet), valamint a Wilhelm Pick Fiúkollégium (a községi Domonkos-rendi Növérök egykori rendháza a Gyöngyös u. 2. sz. alatt) adott otthont. 1977-ben a diákok 57,5%-a e diákotthon lakója volt.³⁷ A diákokat politikai szervezetbe (DISZ, KISZ) tömörítve tartották ellenőrzés alatt az iskolai mozgalmi és művészeti munkát is. 1975-ben kiépült a gimnázium sportkombinátja, és a felújított díszteremben iskolamúzeum nyílt. Az intézet fennállásának 300. évfordulója alkalmából az akkor éppen hetven esztendősen teljes rekonstrukciót hajtottak végre. 1985-ben átadták a Magyarok Világszövetsége által kezdeményezett angol-magyar gimnázium új diákotthonát is.³⁸ Ebben a rendszerben főleg a nyugati emigráns szülők gyermekei tanultak. Az 1980-as évektől pedig beindult a biológiai tagozat is.

³² VaML KFL. Xeroxmásolatok Gyűjteménye. 13/1977. sz. A községi I. Ferenc József Szent Benedek-rendi Főgimnázium iratai. 24/1933. az 1907. jan. 5-i szerződés másolata.

³³ Gy. Lovassy Klára: Megemlékezés Alpár Ignácra. A Jurisch Miklós Gimnázium értesítője 2008–2009. Kőszeg. é. n. 9–20. old.

³⁴ Noha a délszláv nevek átírásának szabálya értelmében a helyes változat Jurisics lenne, a nyugat-magyarországi és osztrák hagyomány értelmében a gimnázium elnevezésében megtartották a „Jurisch” változatot.

³⁵ Bariska: i. m. 2002. 25. old., valamint A községi Jurisch Miklós Gimnázium iratai. JMG ir. 475/1957. sz.

³⁶ JMG ir. 132-10/1973. sz.

³⁷ JMG ir. 10/1977. sz.

³⁸ Preininger Ferenc: Tények és gondolatok Kőszegről. Kőszeg, 2000. 125. old.

A rendszerváltás nagy kihívás volt a községi gimnáziumnak is. Itt nem tűnt célszerűnek a 8 osztályos rendszerre való áttérés. A tanügyirányítás azonban hol Kőszeg Város Önkormányzatához, hol Vas Megye Önkormányzatához rendelte a fenntartást. Az évek során a községi gimnázium kialakította profilját. Így többek között az 5 éves Arany János Tehetséggondozó Programját, a két tanítási nyelvű (magyar-angol) tagozat kínálatát, az angol nyelvű inzentív előkészítővel évfolyammal induló képzést, a 4 éves idegen nyelvi idegenforgalmi-turisztikai oktatást emelt óraszámában, továbbá a biológia-kémiai oktatását ugyancsak emelt óraszámában.³⁹ De rendkívül vonzó az is, hogy 2000-től az iskola bekapcsolódott a Comenius-programba is, amelynek keretén belül az intézet és diákjai kiterjedt nemzetközi kapcsolatok ápolója lettek.

A községi Jurisics Miklós Gimnázium mint a jezsuita, a piarista és a bencés gimnázium jogutódja Vas Megye legrégebbi középiskolája. Olyan tanárok tanítottak itt, mint *Faludi Ferenc* költő, *Fréh Alfonz* botanikus, *Korányi Szavér* metamatikus és fizikus, *Rezek Román* foliózofus, *Rómer Flóris* régész. A növendékek között pedig olyan hírességeket találni, mint *Almásy László* Afrika-kutatót, *Hadik Andrást*, a bécsi haditanács elnökét, *Chernel István* ornitológust, *Csákányi László* színművészt, *Fábchich József* nyelvész, *Jaross István* postatörténészt, *Küttel Dezső* gyógyszerészt, *Lóránt Gyula* olimpiai bajnok labdarúgót, *Németh G. Béla* irodalomtörténészt, *Niczky Kristóf* gróf tanfelügyelőt, *Radvány Mihály* a szombathelyi székesegyház karnagyát, *Rajnis Ferenc* költőt, *Sigray Jakab* gróf jakobinus mártírt, *Szabadvány Ferenc* Széchenyi-díjas vegyész-mérnököt, *Szövényi István* múzeum-igazgatót, *Ujlaki László* színművészt, *Urbán Ernő* író. A mai intézet méltó akar lenni elődeihez,

Dr. Bariska István

Tűzvész Aggtelek faluban

1858. április 20.

Aggtelek Gömör megyéhez tartozott e tragikus időben... Apró település, lakosainak száma 450–500 fő volt. Református temploma, iskolája már akkor megvolt. Az oklevelek tanúsága szerint először az 1295. évben egy határjárás során említik nevét.

1858. április 20-án kora tavaszi reggelre ébredtek az emberek. Erős szélvihar sodort végig a falun. Korai vendégnek vélték, ahogy a szólás is tartja: „reggeli vendég nem hál meg!” A falu lakói igyekeztek az állatokat megetetni, megitatni, majd visszahúzódtak házaikba. A tél soká tartott, nehezen tavaszodott. A reggeli széljárás nagy, elemi erővel tombolt, szinte felkapta, sodorta, ami elé került. A falu végén, a Tóvégben¹ a pásztorházak állottak, szerényen, faravós falazattal,² szalmatetővel. Ezekben laktak a pásztorok családjaikkal: csordás, gulyás, kondás; a juhászok a faluban éltek. Ezen az áprilisi reggelen a pásztorok is bosszankodtak, mert a disznókat már hajtani kellett volna. A szarvasmarhák még ólon voltak, mert a hidegben még nem volt legelő. Azért a kondás mégis elindult hajtani, a csordás meg etetni készült a már türelmetlen villásszarvú – magyarszürke – bikákat.

Régi szokása szerint, kis házacskájából kicsoszogott az öreg csordás is. Otthagyta meleg dikóját,³ és szidta a szelet, mely szinte átfújta öreg csontjait. Szokása szerint elővette miska-pipáját, kereste kosztók-sallangos dohányos zacskóját,⁴ és elővette tűzcsiholó eszközeit: a taplót, kovát és az acélt. De hiába

³⁹ A Jurisics Miklós Gimnázium és Középkisfalvi Kollégium Fevélteli Tájékoztatója a 2010/2011. tanévre. Kőszeg, 2010. 7. old.

¹ Tóvég: az ott található tóról kapta a nevét.

² Faravós ház: a ház falainak helyére talpfákat vagy talpgerendákat fektettek le. A talpgerendákba vésett csapokba tölgyfaoszlopokat illesztettek, amelyek közét faragott deszkákkal töltötték ki. Az így keletkezett falat kívülről-belülről sárral tapasztották be. A több rétegben (falvastagság 25–28 cm) létrehozott falat fehérre meszelték.

³ Dikó: fából készült könnyű ágy, melynek fekvő része szalmából vagy kukorica-csuhéból csavart kötélből készült. Ágyneműt nem tettek rá, csak durva pokróccal takarták; általában ócska ruha és ujjas szolgált párnául és takaróul.

⁴ Kosztók-sallangos dohányzacskó: a kos herezacskójából készült, pipadohány tárolására szolgáló eszköz. Készítéskor a kos herezacskóját úgy szabták ki, hogy rajta hagyták a lábszár- és farkbőr egy darabját is, mely díszítésként, ún. sallangként szolgált.

csiholt az öreg, a tapló nem fogott tüzet. Mérgező lett, mert még a nagybundájú kutyája is odaült a lábára bolházkodni. A rossz taplót elhajította, másikat kezdett keresni. De már nem volt idő csiholni, mert az elhajított taplót felkapta a szél, és a kutya nagy bundájába sodorta, ahol szelet kapva meggyulladt. A kutya üvöltve szaladt az udvaron lévő szénakazalba, mely azonnal lángra kapott. Szaladt a csordás is, és verte a tüzet rossz ujjasával; de mintha a szél erre várt volna, tüzes kakasa már messze vitte a tüzet, perenyét, és lángba borult a falu.

Szaladtak az emberek menteni, ami még menthető volt. Azonban rövid időn belül a falu üszkös romokban hevert. A kisebb-nagyobb házakat, a magas templomtorony tetejét is elérte a zarátnok és pusztulás. A család észrevette, hogy az öreg csordás nincs velük. Kezdetben attól féltek, hogy megégett a kutyájával együtt. Mikor ráébredtek, hogy eltűnt, keresni kezdték az erdőben. A második teberben⁵ találtak rá – keserves sirását hallva – egy öreg fa odvába bújva. Félig hóttan hozták haza, családja gondozta, s csak később mondotta el, hogy a tüzet ő okozta. Így könnyített a lelken. Így emberek nem bántották, hiszen azzal már ügysem segíthettek semmin.

Nagyon szomorú, tragikus leltárt kellett készíteni. 120 épületből egy maradt meg: az öreg iskola és tanítólakás, de körülötte annak is leégett minden melléképülete. Porig égett a falu, a házak, az otthonok. Állataik – amik el tudtak menekülni – a mezőben kóboroltak. Talán az emberek lelke is kiégett? A kétségbeesés, jajongás az égig hatott. Réthy József segédlelkész és Diószegi Sámuel tanító a falusi bíró mellett igyekeztek segíteni. Ilyenkor kell az emberekbe lelket önteni, és biztatásuk mellett hittel tervezni, hogy a jövő keserveit is át tudják élni.

1858 augusztusára a Református Egyházmegye kijelölt egyházmegyei gyűlést tervezett Aggteleken. A tűzvész okozta rombolás miatt a gyűlést nem tudták megtartani, így a helyszín megismerésére és az esettel kapcsolatos tudósítások megírására egy kinevezett vizsgálóbizottságot küldtek a faluba. A bizottság által készített jegyzőkönyv így írja le a látottakat: „Aggtelek porrá égvén 1858. április 20-án. Az ide kijelölt egyházmegyei gyűlést el nem fogadhatta. 120 lakóépületből 1 épület maradt meg.”

A bizottság tudósítása pontos képet fest az akkori állapotokról. Leégett a református harangtorony faszindelyes teteje. A templom, a paplak, még a cserépszindelyes kókamra is leégett.⁶ Elégtek az úrasztali szent edények, készletek. Évkönyvek, anyakönyvek, az egyházközségről írt események is a tűz martalékává váltak. Török Károly „rosszemlékü” pap nem tartózkodott otthon, így nem volt, aki mentse az egyház értékeit, melyek a szolgálatra keltek.

Török Károly lelkészi hivatalának gyakorlata alól „felfüggesztést kapott az egyházmegyéitől” – 1858 őszén Réthy József lett a falu megbízott lelkésze. Öt év múlva, 1863-ban hagyta el Aggteleket. Így az 1864. év május hó 10. napjától először csak ideiglenesen, majd szeptember hónapjától véglegesítve az egyházközség papjává, „közös akarattal” Baksay Danielt nevezte ki az egyházmegye, aki 53 éven keresztül áldott hűséggel szolgálta Aggtelek egyházközség gyülekezetét.

Már az 1864. évben elkészült a templom mennyezete. Az egyházi épületek tető alá kerülése után folyamatosan haladtak az újjáépítések. Ahogy elkezdődött a templom, a paplak rendbetétele és egyéb építő rendezések, az emberek, családok is felismerték, hogy hozzá kell fogni az építkezéshez. Mindezt látta a község bírója, akit segített Réthy József lelkész, Diószegi Sámuel tanító is. Összehívták a férfiakat, asszonyokat, és kérték, legyenek egymás segítségére. Vegyék számba, kiknek mennyi veremben tárolt – és így a tűzvészről megmenekült – vetőmagja maradt. Fontos, életfontosságú feladat volt a krumpli elültetése is. Nemcsak a vermekben megmaradt gabonára építhetett a falu. Vetőmagot ajándékozott báró Ragályi Gyula földbirtokos, de más falvakból – Imola, Kelemér, Kánó, Trizs – is küldtek vetőmagot. A falu kapott babot, lisztet, szalonnát, kukoricát is. Mindezek megfelelően beosztva sokat jelentettek a túlélés, Aggtelek megmaradása szempontjából. Az imolai és trizsi asszonyok kender- és lenmagot adtak. Ezek is fontosak voltak, hiszen az alsó- és felsőruházat vászonból készült.

Az emberek bizakodni kezdtek és összeterelték a megmaradt háziállatokat. A tűzvészből megmenekült állatok: lovak, szarvasmarhák, juhok, ösztönüktől hajtva hazataláltak gazdájuk üres udvarába. Takarmány nem maradt meg még egy lepedővel sem. Így az asszonyok az erdőszélekről hozták a fűvet, illetve avart szedtek, és azt adták az állatoknak. Lassan zöldülni kezdett a kert, a rét, az állatok újra letelelőhöz jutottak. Az emberek sorra vették a lehetőségeiket, tudván „a nyár után tél következik”; a családoknak, az állatoknak hajlékra van szükségük.

⁵ Teber: különböző nagyságú és mélységű, üst formájú bemélyedések, völgyek, melyek közül a kisebbek átmérője alig 10–12 m, a mélységük pedig 2–3 m, a nagyobbak viszont elérik a 150–200 m szélességet, és a mélységük is meghaladja a 30–40 m-t. A víz ösödik óta tartó mészkövidő, korróziós tevékenységének egyik legszembetűnőbb tájképi eredménye.

⁶ Faszindely, cserépszindely: fából illetve cserépből készült tetőfedő anyagok.

Közben a falu vezetői már keresték az Aggtelek újjáépítéséhez vezető utat. Báró Ragályi Gyula földbirtokos engedélyezte, hogy a falu körül levő erdejéből fát vághassanak ki. Építésre alkalmas kö volt a Tóhegyen, meszet tudtak égetni. (A mészégetés tudományát a mai napig ismeri egy-két aggteleki család). Az építkezéshez szükséges válykot a falu végén lévő agyagos területen tudtak hányni⁷. A területet jól ismerték az itt lakók, a Baradla barlang felé vivő út mellett helyezkedett el jobb kéz felől, a falu tulajdonában volt. A *Képek* nevezett területet már régebben is így hasznosították. A válykot mindenki el tudta készíteni, szalmatörökkel⁸ megtaposva és modlába⁹ rakva olyan lett, mint egy tégl. Tető gyanánt zsopot használtak, aratáskor tudatosan úgy csépték ki a gabonát, búzát, hogy a szalmája alkalmas legyen a ház befedésére.

Hangyamód dolgoztak a családok, egymás segítségével haladtak. A kis házacskák sorra készen lettek, hajlékot adtak a családoknak. Csináltak ravásos-tapasztott falakat,¹⁰ de pacsitfonású¹¹ falakat is két oldalról tapasztva. Nem hagyta magára az embereket a református egyház sem. 1864 májusától már Baksay Dániel volt az egyházközség papja. Erős kézzel, Isten segítségével bizva, az újjáépítés során az emberek segítségével is elől járt. Lassan, de folyamatosan növekedett az újjáépített házacskák sora.

A gyűjtés folyamatos volt. A Pesten élő, rozsnyói születésű *Pákh Albert* újságíró, Petőfi egykori barátja, a *Vasárnapi Újság* szerkesztője sorozatosan írja segítségére buzdító cikkeket. Az aggteleki református egyház irattárában az adományozók névsora fel van jegyezve. (Sajnos nem mindenki). Érkeznek a pénzbeli adományok, ebből kettő ismeretes, feljegyezve. Az Óbudai Hajógyár Magyar Iparosok Dalárdája 17 forinttal járult segíteni. A Pelsöci Műkedvelők az akkori színelőadás jövedelmét, 46 forint 18 krajcárt adományoztak.

A pénzbeli adományokon felül a következő – a mai napig a templomban található – tárgyi adományok vannak még bejegyezve:

Egresi Gábor, a Nemzeti Színház tagja: Egy úrasztali ezüst kehely, aranyozott belsővel. Szép ajándékozású levél kíséretében. Felirata két félkörben elhelyezett búzakalász között: „Az aggteleki ref. egyház úrasztalára. E. G. 1858.”; *Az alsószuhai református gyülekezet:* keresztelési edény cink, réz és nikkel vegyületből. Cink boroskancsó bodnármeister véséssel. 1650.; *Felsőszuhai református gyülekezet:* egy darab cink boroskancsó árvácska virág véséssel. 1758.; *Várnay László presbiter (Ablonci Lidiával):* egy darab úrasztali kehely ezüsből, felirat nélküli.

Az Úrasztalát és úrasztali bordó takarót (mezőkövesdi munka) arany rojttal *P. Szegő László* presbiter és családja ajándékozta Isten dicsőségére.

Az ajándékozás biztosította az úrasztali edényeket. Még ma, 2010. év júniusában is köszönet értük.

A berendezés még hiányzott. Az aggteleki cseppkőbarlangba látogató, kiránduló magyar orvosok és természetvizsgálók csoportja 200 forintot adományozott a Református Egyháznak 1867-ben emlékezésként. Ebből a támogatásból elkészültek a padok és a karzat. Kilenc évig nagy kövekre rakott deszkákon, szinte a porban ültek a hívek.

A magyar írók és művészek 1881-ben látogattak el az aggteleki cseppkőbarlangba. Látván a gondolat, 200 forintot adományoztak a Református Egyháznak. Szép emléket hagytak maguk után. A torony új fedél alá vétetett az 1883. évben.

Bódisné Janka Irma

Forrásként szolgáltak: Az adatok egy részét az Aggteleki Református Egyház irattára nyújtotta. Emellett a tűzvészre vonatkozó, szájhagyomány útján fennmaradt emlékeket gyűjtöttem fel a községben lakó idős emberek, atyámfiai elbeszéléséből. *Vass Dániel* (1859–1945) nagyanyám unokatestvére volt. Családunkban élte utolsó 10 évét teljes szellemi egészséggel. Ők még nem felejtették el a falu történetét. Egymás közötti beszélgetéseikben nyilvánultak meg a régi, lassan feledésbe merült történetek. Apai nagyanyám, *özv. Janka Lajosné sz. Bartók Julcsa* (1868–1940) a leírt események részese volt. Aggteleki lakosként, gyermekkorától kezdve itt élte le az életét a faluban. Fonás közben gyakran emlegették: „emlékszel-e, mi történt ekkor-akkor”. Szinte hihetetlen pontossággal idézte vissza *özv. Várnay Jánosné sz. Bódis Terézia* (1892–1982) ezeket az eseményeket, amelyek még születése előtt történtek, s csak szüleitől, nagyszüleitől hallott róluk.

⁷ Válykot hányni: vályogot vetni.

⁸ Szalmatörök: a gabonacséplés mellékterméke.

⁹ Modla: vályog készítéséhez használt, fából készült forma.

¹⁰ Ld. a 2. lábjegyzetet.

¹¹ Pacsitfonás, paticsfonás: az építmény nagysága szerinti méretben faragott oszlopokat ástak a földre (távolság: 2–3 m). Az oszlopokra keskeny deszkákat, ún. *rigereket* szögeltek, majd somfa és gyertyánfa suhángokkal fonták át függőlegesen. Ezt a pacsitfonást két oldalról sárral betapasztották, és ez lett a ház falazata.

„Múltunk ismerete nélkül, nem épülhet jövő”

Húszéves a Vas Megyei Honismereti Egyesület

Előzmények, elődök

Az 1960-as években kibontakozó, majd az 1970-es években országosan és megyeileg is megerősödő honismereti munkának az eredményei azoknak az elhivatott kutató-író embereknek a tevékenységét dícséri, akikben a patrióta érzések újra felerősödtek és ezzel másoknak is ösztönzést adtak a haza- és a szülőföldszeretet bátor megvallásához és az aktív cselekvéshez. Azokat a kutatókat, honismereti szakörvezetőket és önkénteseket kell megemlíteni (sajnos legtöbbjük már nem lehet körünkben, de nevük, tevékenységük megyszerte ismert), akik mögött-mellett nagy szívóssággal sokan és lelkesen dolgoztak: pedagógusok, papok, közművelődési szakemberek, kétkézi munkásemberek, helyi vezetők. Az elődöknek kijáró tisztelettel kell emlékezni a kemenesaljai *Dala Józsefre*, *Laky Rezsőre*, *Káldos Gyula* könyvtárigazgatóra, *Nádasdy Lajos* református lelkészre. Az Őrség és Körmend is ismert egyéniségeket állított a mozgalom szolgálatába: *Madáchy Károlyt*, a sokoldalú kutató *Csaba Józsefet*, a népélet tárgyi, szellemi emlékeit gyűjtő *Szikszay Editet*, a pankaszi parasztszozonyt, *Avas Kálmánét*, a rábagyarmati *Ács Lászlót*.

Különös értéket képviseltek a néptanítói hitű kutatók, így a nagygeresdi *Pomogyi József*, a büki *Szabó József*, a csepregi *Wellner Lőrinc*, a csempeszkopácsi *Pungor Zoltán*, *Szakály Ferenc* sokoldalú munkálkodása. A megyeszékhelyen is több értelmiségi, múzeumi, könyvtári, levéltári szakember csatlakozott a munkához, mint pl. *Kuntár Lajos*, *Bárdosi János*, *Horváth Ferenc*, *Pethő Gyula*, *Bariska István* és még jónéhányan.

Goza Sándor, *Komjáthy Kálmán* és még több kétkézi munkás is sokat tett azért, hogy ez az önzetlen szolgálat vidéken is meggyökeresedett, maradandó értékekkel gyarapította a települések szellemi kultúráját. Ők és még sokan vállalták magunkra a gyűjtő, a feltáró és feldolgozó munkát, a megyei és országos továbbképzéseken szerzett elméleti ismeretekkel felvértezve, módszertani tapasztalatokban gazdagodva és a honismereti találkozók élményével átitatva végezték az önkéntes munkát és ezzel másoknak is példaképévé váltak.

Újrakezds és alapozás

Mint mindenütt az országban, 1990-ig Vas megyében is a Hazafias Népfront adott intézményes keretet a honismereti tevékenységnek. A kiteljesedő mozgalomban fontos szerepet töltött be a Megyei Honismereti Munkabizottság és „vezérkara”, mely a megyei szakintézményekkel (megyei könyvár, megyei múzeum, levéltár, művelődési központ) jól együttműködve országos élvonalba emelték a megyében végzett honismereti szolgálatot.

1990-ben fontos választás elé került a létszámában és szakmai tevékenységében erőteljes mozgalom képviselői vagy magányosan végzik tovább áldásos munkájukat, vagy megyei egyesület alapításával próbálják meg a civil lét még alig sarjadó, sok bizonytalanságot magában hordozó kereteit, cselekvési szintjeit megtalálni és új szakmai tartalmakkal megtölteni.

A lelkes és munkájukra joggal büszke aktivisták 1991. január 26-án Szombathelyen döntöttek arról, hogy egyesületbe tömörülnek és 66 fővel megalapították a Vas Megyei Honismereti Egyesületet. Az alapításban döntő előkészítő szerepet vállalt a Vasi Honismereti Közlemények szerkesztő bizottsága, mely javaslatokat adott a működés újszerű formáira, tartalmára, ösztönzést a megteremtett értékek fejlesztésére. Az alakuló ülés kimondta a Honismereti Szövetséghez való csatlakozás szándékát is.

Az alakuló ülésen a radikálisan megváltozott szervezeti élet irányítására vezetőséget választott, elnöke *dr. Szabó László*, a Vas Megyei Pedagógiai Intézet igazgatója (ismert helytörténeti kutató és publikáló szakember), titkára a Megyei Művelődési és Ifjúsági Központ vezetője, *Horváth György* lett.

Az egyesület taglétszáma folyamatosan nőtt, 1995-ben 89 személy és 5 közösség (a körmendi Csaba József Honismereti Egyesület, a celledömölki Honismereti Munkaközösség, a sárvári Honismereti Csoport, a csepregi Honismereti Kör és a veleimi Söptei Péter Mester Társaság) volt tagja az egyesületnek. Pártoló tagként rövidesen a Vas Megyei Könyvtárak Egyesülete is csatlakozott, ezzel számottevően erősödött a tevékenység szakmai bázisa. Az egyesület szervezeti élete rendszeres és kiegyensúlyozott volt, minden évben megtartotta közgyűlését, amit élénk gondolatcsere és népes részvétel jellemezett. A közgyűlések többségét vidéki városokban, községekben tartotta, mely alkalmat adott a helyi értékek, sajátosságok megismerésére is. Ez a módszer helyesnek bizonyult, mert a választott településre, tájegységre is kuszgárzó hatással volt, növelte az önkéntesek ügybuzgalmát, erősítette a helyi összefogást, és hozzájárult a helyben végzett munka nagyobb megbecsüléséhez is.

Az egyesület céltudatosan törekedett arra, hogy rendszeres nyilvánosságot teremtsen tagjai kutatási eredményeinek bemutatására, egy-egy honismereti műhely munkájának megismertetésére.

Az egyesületnek egyik legsikeresebb tevékenységi területe továbbra is a honismereti alap- és továbbképzés volt, a bázisintézmény, a Megyei Művelődési és Ifjúsági Központ pótolhatatlan szakmai, szervezeti és anyagi segítséget adott a honismereti gyermektáborok és a felnőtt honismereti-velősismereti népfőiskolák megrendezéséhez. (Különösen a gyermek táborok műhelymunkája vált ismertté, népszerűvé.)

Az egyesület fontosnak tartotta a szakmai kitekintés lehetőségeinek szélesítését, a megyék között mindig a legnagyobb létszámmal (12–15 fő) vett részt az Országos Honismereti Akadémiákon. Az országos találkozóak szakmai tapasztalatai és élményei a mai napig több önkéntest tartottak meg a honismeret táborában vagy annak „holdudvarában”.

A megye honismereti mozgalmát erősítette saját publikációs fóruma, a Vasi Honismereti Közlemények című periodika is, amely 1974 óta folyamatosan megjelenő orgánus. Tudatos szerkesztői filozófia, kialakult rovatrend, nyelvi és formai igényesség jellemzi, különösen azóta, amióta a Vas Megyei Levéltár a kiadója. A kiadvány nyitott a nemzetiségiek és a határon túl élő – Vas megyével határos területek – magyarsága és problémái iránt. Az egyesület munkájának megizmosodását jelzi, hogy 1995-ig 4 honismereti – helytörténeti könyv megjelentetésében vállalt támogató szerepet és körvonalazta a „Vasi honismereti kiskönyvár” kiadói programot. Az egyesület az országos szakmai vérkeringésben is szerepet vállalt. Kezdeményezésére indította el az 1993/1994-es tanévben a Honismereti Szövetség az „Emese álma” – Mítosz és történelem – műveltségi vetélkedőt középiskolások számára, mely a millennium évében fejeződött be. Az országos verseny iránt nagy volt az érdeklődés, a vetélkedés első szakaszában a Vas megyei középiskolások igen eredményesen szerepeltek.

Az egy évtizedes egyesületi működés a valós eredmények, tartalmi újszerűségek mellett önkritikusan számot vetett a munka hiányosságaival is, így pl. az egyesület vonzásának és hatásának térségenkénti egyenetlenségével, a felsőoktatási centrum „hűvös távolmaradásának” okaival, a végzett munka gyengébb társadalmi nyilvánosságával és a nemzetiségek körében végzett munka esetlegességeivel.

Új cselekvések, kezdeményezések, együttműködések

1999 decemberében az egyesület korábbi elnöke megnövekedett intézményvezetői feladataira hivatkozva lemondott elnöki megbízatásáról, ezért a közösség új összetételű vezetőséget választott. Elnöke *Zsámboki Árpád* lett, titkára továbbra is *Horváth György* maradt, a testület összetétele is jelentősen megváltozott a vidéki tagszervezetek egy-egy képviselőjének beválasztásával. Az új vezetőség középtávú szakmai cselekvési programot dolgozott ki, amely széleskörűen biztosította az értékörző, értékmentő és értéktéjesztő közösségi és egyéni tevékenységek bővítését.

Fontosnak tartotta és tartja, hogy a honismereti mozgalom megyei életterejét, tradicionális értékeit megőrizze és új kezdeményezéseivel értékeiben gyarapítsa. Kiemelt feladatként vállalta, hogy hon- és szülőföldszeretet helyi cselekvő megnyilvánulásait még erőteljesebben felkarolja, ebben a tevékenységben a kapcsolatait a tag- és társgyűlésekkel, valamint a települési közösségekkel erősíti. Határozott elszánnása volt, hogy az értékeremtő munkának nagyobb szakmai és közvéleményi nyilvánosságot teremtsen. A perspektivikus programmal az egyesület tagsága egyetértett, aktivitásával is kifejezésre juttatta támogatását. A nagyobb nyilvánosság megteremtéséhez a helyi sajtó és médiaszervek figyelmét sikerült megnyernie, bővebb tudósítások jelentek meg a megyei médiában. 2000-ben az egyesület elindít

totta saját „Pátria” című hírlevelét, mely a helyi és megyei kezdeményezésekről, a végzett munkáról frissebb tájékoztatást nyújt a tagságnak és a közvéleménynek.

A millenniumi készülődésben jelentős társadalmi akciót hirdetett meg az egyesület, felhívásában az „Eltűnt vasi falvak” nevének felderítését, helyének megjelölését szorgalmazta. Eddig 10 településen sikerült közös összefogással maradó emlékelet (kopjafát, szobrot) állítani az elpusztult települések helyén. (A sajtó mindegyikről kiemelten adott hírt.) A millenniumi ünnep nagyszerű lehetőségeket kínált emlékállításokra, így az egyesület is több kezdeményezésnek volt szakmai gesztora, akciók kivételével, s tagjai is „motorjai” voltak a helyi emlékezeseknek. Eredményes volt a „Vallunk téged szülőföldnek” megyetörténeti vetélkedő, a települési millenniumi albumok készítésében is az egyesületi tagok jeleskedtek. A Vas megyéből elszármazottak I. „Hazahívó” találkozójának megrendezését is operatíván segítette, a felemelő hangvételű, újszerű találkozórol szöveges és képes kötetet jelentetett meg.

Négy egyesületi tag vállalt szerepet a „Száz falu könyvesháza” akció keretében helyi monográfia megírásában. Az egyesület sikeresen bonyolította le az országos középiskolai vetélkedők megyei és területi versenyeit.

Elindította a „Vasi emlékezet” programsorozatot, melyben a megye tárgyi és szellemi örökségének védelme kapott kiemelt figyelmet a honismereti munka eszközeivel. Saját és társegyesületi együttműködésben kezdeményezte pl. Szombathely jeles személyiségeinek emléképolását, ösztönözte a városvezetést Hollán Ernő, a magyar vasútfelújítás kiemelkedő egyénisége házána felújítására és emlékkonferencia rendezésére, dr. Horváth Boldizsár, a kiegyezéskori igazságügy miniszter budapesti sírjának és szombathelyi szobrának felújítására. Örömmel nyugtázható, hogy a „jelzések” fogadókésztségre találtak és több szerv, szervezet együttműködésével a felújítások megvalósultak.

Az egyesület szakmai és támogató partner volt más ismert személyiségek életpályájának megismertetésében is, így pl. részt vett dr. Kiss Gyula főiskolai tanár, művelődéstörténész és helytörténész, Békefi Antal népzenekutató tiszteletére rendezett emlékkonferenciák szervezésében. A közös kezdeményezés nyomán jött létre a Tanárképző Főiskolán a „Jeles tanárok arcképcsarnoka”. Dr. Gonda György humanista közéleti személyiség emlékére több civil szervezet összefogásával szintén emléktábla elhelyezésére került sor lakóházán, melyben az egyesület is fontos szerepet vállalt. Anyagiilag szreányen támogatta a Rumi Rajki Műpártoló Kör kezdeményezéseit, így pl. Kapossy János levéltáros, művészeti szakiró siremlékének felújítását és dr. Gerő László európai híru építészmérnök, műemlékvédő szakember szülőházán emléktábla elhelyezését. A bérbaltavári ősállatsont telep megismertetéséhez érdemleges segítséget adott az egyesület. Példaszerű kezdeményezése volt a magyar Nobel-díjasok emléktáblájának elkészítése és elhelyezése a községi Jurisics Gimnáziumban.

A magyar történelem jeles évfordulóit, személyiségei tiszteletére önállóan vagy a tagegyesületek programjához társulva méltó megemlékezéseket tartott, a helyi ünneplésekhez csatlakozott. (Kossuth Lajos, Rákóczi szabadságharc, Deák Ferenc stb.)

A honismereti mozgalom helyi erőinek megtartását, a közfigyelem erősítését ma is jól szolgálja az 1994-ben elindított Megyei Pátria Nap, amely tematikus tartalommal, értékes programjaival emlékeztessé vált a résztvevők körében. E jeles nap az éves munka záróeseménye, mely alkalmat kínál az emlékezesekre, az új szellemi termés megismertetésére, az együttműködő szervezetek tevékenységének bemutatására, az egyesületi elismerések átadására. Egyfajta „megyei barangoló”-vá is vált ez a rendezvény, melynek többek között Celldömölk, Kőrmend, Sárvár, Ikervár, Rum, Csemeszokpács, Répcelak, Szentgotthárd, Rábagyarmat, Vasvár adott otthont. A programokon a helyi értékek bemutatására is mindig sor kerül. Évente két-három alkalommal szakmai napot, műhelytalálkozót szervez, amelyeken a kutatómunka eredményeit teszi közzsémle, válogat a fiatalok, idősök, hivatásos és amatőr kutatók szellemi terméséből. A szakmai továbbképzések a hagyományos, több napos velemi táborok (népfőiskolák) helyébe léptek, mivel az elmúlt években egyre nehezebb volt intézményi anyagi háttérrel biztosítani a bentlakásos módszertani találkozókra.

A nemzetiségi honismeret irányába is nyitottabbá vált az egyesület, a kisebbségi kezdeményezéseket munkájába jól integrálta. Tartalmilag értékes volt a kisebbségi honismereti munkát reprezentáló szentgotthárdi Pátria Nap, néhány éve ismét megjelent a Vasi Honismereti és Helytörténeti Közlemények önálló, kisebbségi tematikus száma. A kisebbségi jeles személyiségeiről tartott emlékezeseknek, így pl. a Pável emléktünnepségeknek az egyesület tagsága aktív részese volt.

A helyi patriotizmust, a lokális identitástudatot szolgálta a nemzeti, helyi történelmi emlékezetet ébren tartó, a Vas Megyéért Egyesülettel közösen megvalósított program, amely a trianoni békediktátummal elszakított Vas vármegyei községek visszatérésének évfordulójához kapcsolódott. 2002-ben közö-

sen adományozták a „Legbátrabb Vas Megyei Község” címet Kercaszomor településnek a hősi helytállása tiszteletére. (Büszkeség, hogy az Országgyűlés végre 2008-ban törvényben adományozta a településnek a „Legbátrabb falu” címet.) 2003-ban a „Hűség falvai”-ban emléktünnepséget rendezett a települési közösségekkel együtt, emléktáblát avatott, díszokleveleket adományozott, kiállításokat rendezett. Ez az akció megerősítette a partnerséget az érintett nemzetiségi településekkel. (E jeles eseményekre a 38. Országos Honismereti Akadémia is tisztelettel emlékezik.)

A 2007. évi Baththyány Jubileumi Emlékév igen gazdag megyei, helyi programjaiba az egyesület tagjai mindenütt aktívan bekapcsolódtak, segítők voltak az emlékidéző – emlékkállító rendezvényeknek.

Az egyesület 1995-ben házigazdája volt az Országos Honismereti Akadémiának. (1980-ban vendégül látta Vas megye Szombathelyen az Országos Honismereti Konferenciát is).

Idén harmadszor vállalta az egyesület a mozgalom legmagasabb szintű szakmai találkozójának megrendezését. A rendezés jogának elnyerése nagy megtiszteltetés a megye honismereti mozgalma számára.

2002-ben az egyesület fogadója volt a *X. Honismereti Kiadványszerkesztők Országos Konferenciájának* Velemben, a csaknem 50 fős tanácskozás munkaintenzitásával és hasznosságában is sikeres rendezvény volt. A konferencia témaköréhez a vasi résztvevők is kutatásai eredményeink bemutatásával kapcsolódtak.

2007 márciusában a Vas Megyei Honismereti Egyesület rendezte a *Dunántúli és határon túli helytörténészek szakmai konferenciáját* Szombathelyen. A konferencia gondolatköre: „A tágabb pannon térség szellemi, tárgyi öröksége, helytörténeti értékei, közösségi kezdeményezései és együttműködései” címet viselte. A téma lehetőséget adott a Dunántúl, a szlovéniai Muravidék és a burgenlandi Örvidek helytörténeti kutatóinak a közös történeti, néprajzi, művelődéstörténeti, örökségvédelmi és hagyományörző értékek, kezdeményezések bemutatására. A két és fél napos találkozón 45 fő vett részt. A tanácskozáson Bél Mátyásra is emlékeztek a résztvevők, a jeles tudós születésnapja alkalmat kínált a Honismereti Napja ünnepélyes meghirdetésére. A találkozó elfogadta Halász Péter szövetségi elnök kezdeményezését, abban bízva, hogy ez a nap még inkább megerősíti a mozgalom életterejét és közösségeit. Fontos törekvése az egyesületnek, hogy a Honismeret folyóirat vasi vonatkozású cikkeket közöljön, s örvendtes, hogy publikációk száma növekedett. A Honismereti Szövetséggel jó, rendezett szakmai, személyi és szervezeti kapcsolatot épített ki az egyesület, melyre bizonyíték a közös akciók eredményes megvalósítása.

A saját kiadványozási munkában sajnos lemaradások tapasztalhatók. Önálló könyvkiadásra jelenleg nincsenek meg az anyagi feltételek, néhány egyesületi tag könyvének megjelenítéséhez ennek ellenére szerény pénzügyi támogatást nyújtott. Külön öröm, hogy a honismereti és helytörténeti munka megyei periodikumá, a Vasi Honismereti és Helytörténeti Közlemények – ha néhány esetben megkésve is –, de folyamatosan megjelenik. Dícséretes, hogy az egyesületi tagok közül többen szisztematikusan folytatják helytörténeti kutatómunkájukat a faluközösségek segítségével, szponzorok révén önálló kiadványokkal jelentkeztek. (Az Országos Honismereti Akadémián ebből bőséges válogatást kapnak a résztvevők.) Megjelent az egyesület történetét röviden bemutató képes, szöveges ismertető, elkészült a „*Hittel és tettel*” címmel a vasi helytörténeti, honismereti kutatók új adattára is.

Az ifjúság szervezett bekapcsolásában szerény eredményeket tudhat magának az egyesület. Az országosan meghirdetett vetélkedők iránt csökkent az érdeklődés, az utóbbi időben a iskolai szakmai versenyek háttérbe szorították a honismereti tartalmú eseményeket. A diákoknak kiírt megyei pályázatok szerény eredménnyel zárultak. Sajnos nem tudta még megteremteni a vonzó tartalmú, a korosztály figyelmét felkeltő, korunk technikáját is alkalmazó formákat.

Szervezeti élet fejlesztése

A tevékenység, a tagok munkájának szakmai és közvéleményi elismertetésére minden korábbinál erőteljesebben törekedett. Az eltelt két évtizedben négy egyesületi tag „*Bél Mátyás–Notitia Hungariae Emlékérem*” kitüntetésben részesült, hárman megkapták a „*Honismereti Munkáért*” elismerést és harmincen a Szövetség oklevelét. Az 1986-ban megyeileg alapított *Pável Agoston Emlékplakettnek* – amely 1993-tól Vas Megye Közgyűlésének hivatalos kitüntetési formája – 39 honismereti aktivista a büszke tulajdonosa. 2003-ban az egyesület megalapította saját szakmai és erkölcsi elismerési formáját, a „*Szülőföldért*” Díszoklevelet. Eddig 23 fő és 1 közösség érdemelte ki a kitüntetést. A példás életutak és szolgálat hivatalos elismerésére is nagy figyelmet fordított az egyesület. Az egyesület tagjai közül 1



Velem madártávlatból (Mészáros T. László felvétele)

fő a „Vas Megyéért Díj” birtokosa, többen települési Díszpolgár-i címet érdemeltek ki, és jónéhányan a Dr. Kiss Gyula Kulturális Egyesület „Közösségi Kultúráért” elismerését kapták.

Az egyesület gyümölcsöző kapcsolatot alakított ki a hasonló feladatkörű megyei egyesületekkel és hosszú távú, szponzori együttműködési megállapodást kötött a TIT Vas Megyei Egyesületével. A vidéki társeszközökkel a közösen tartott rendezvények nyomán tovább erősödött a szakmai és szervezeti kapcsolata. A megyei közgyűjteményi és közművelődési intézményekkel, különösen a Vas Megyei Levéltárral és a Berzsényi Dániel Könyvtárral folyamatosan kiváló a kapcsolata, újból fejlődő a Vas Megyei Múzeumok Igazgatóságával és a Megyei Művelődési és Ifjúsági Központtal. Az egyesületi közgyűléseknek is szívesen adnak helyet ezek az intézmények és szolgáltatásaikkal hathatós szakmai háttérrel. Az egyesületünk létszáma jelenleg 91 fő, sajnos az elmúlt években jelentős személyi veszteségek érték, de sikerült újabb tagok belépésével létszámában stabilizálni, némileg bővíteni.

2008 novemberében összetételében jelentősen megváltozott vezetőség alakult, mely inspirálja, hogy a hagyományos munkaformák, kezdeményezések mellett az egyesület jobban használja ki az új vidéki és kultúrafejlesztésekre szánt hazai és európai forrásokat a honismereti tevékenységek megerősítésére is. Szorgalmazza a helyi együttműködésekben a szellemi és szervezeti kapcsolatok bővítését. Ösztönzi, hogy újszerű hangon, módszerekkel kell megszólítani a honismereti munka iránt érdeklődőket, a tagérett és az életkori frissítést is kiemelt feladatának tekinti.

Az egyesület szervezeti, működési keretei napjainkra megszilárdultak, a tagság támogatásával akcióképessége erősödött, kiszélesedett. Saját, valamint együttműködésekben vállalt feladataihoz a szükséges anyagi forrásokat tagdíjakból, döntően pályázati forrásokból (NCA, Vas Megyei Közgyűlés, Szombathelyi Önkormányzata), valamint akciószponzori hozzájárulásokról teremti elő.

A környezetének megítélése szerint az egyesület cselekvési irányai, formái helyesek és a vidéki bázissal együttműködve új értékeket teremtő. A megyei mozgalom országos szakmai rangját, elismertségét tovább erősítette. A társadalmi tevékenységével a civil összefogás hasznosságát és életképességét bizonyította.

Zsámboki Árpád

Út és szolgálat

Nádasdy Lajos helytörténész köszöntése

Második alkalom közösségünk életében, hogy magas kort megélt társunkat köszöntjük. Berzsényi Miklóst 90 éves korában, Nádasdy Lajost 97 évesen tiszteljük meg irásunkkal. 97 év szép kor, és mennyi, mennyi munka, ismeret, átélt esemény, gond, öröm, korszakváltás kapcsolódik hozzá. Bizvást mondhatjuk: a hosszú élet gazdag termést hozott. Írásaiban jól tükröződik széleskörű érdeklődése. Jó érzékkel nyúl egy-egy témához, alapos, elismert helytörténész, amit jól egészít ki teológusi felkészültsége, amikor egy-egy alig megfogható témát sikerül kibontania, elének tárnia. Tényeket rögzít, elemez,

bizonyos eseményeket új megvilágításba helyez, új területeket tár fel. Szerencsés ember – szoktam mondani, mert írásai alapjául szolgáló átélt események mellett életének jelentős szakasza kapcsolódik a nagyhirű Pápai Református Gyűjteményekhez: a könyvtárhoz, a levéltárhoz, ahol 1969-től mint munkatárs vesz részt az iratanyagok rendezésében, ezáltal sok értékes dokumentumot ismert meg. Igazából innét számítjuk tudományos munkásságát.

„Reggelente gyakran látjuk, ahogy az állomásra igyeckszik, megfontolt léptekkel halad a szokott utcákon. Talán a napi feladatokon gondolkodik, talán egy tanulmány elemei rendeződnek gondolataiban. Naponta ingázik Cell és Pápa között. Elmúlt 80 éves.” – írtam róla egy kitüntetésére során, amikor a honismereti munkáért adható legmagasabb kitüntetést, a Bél Mátyás díjat vette át 1995-ben.

Lajos bácsit sokan ismerik. Arra gondoltam e rövid köszöntőben, hogy életének talán kevésbé ismert szakaszából hozok néhány példát, hisz mindenre kitérni nem lehet. Gyökerei apai ágon Veszprém megyéhez, anyai ágon Kemenesaljához kötik. Élete e két táj vonzásában teljesedik ki. Kicsit önkényesen életútját két szakaszra bontom: *egyházi szolgálat* mint alap és fő tevékenység, valamint a közéletiség. A kettő közötti helyes arányt sikerült megtalálnia. A pápi szolgálat iránti elkötelezettsége gimnázista korában alakult ki, teológiai tanára bibliaköri foglalkozásain. Eredetileg az egyházi külmisztia vonzotta, végül Pápán lett segédlelkész 1937 februárjában. Néhány nappal később püspöke azt mondta: „Vasárnap maga fog prédikálni”.

„Megrendített, hogy abban az ősi gyülekezetben, ahol előttem annyi nagy ember szolgált, most én állhatok a szószékre.” – vallott őszintén akkori érzéseiről. A prédikáció után a püspök azt mondta: „Köszönjük Tiszteletes Úr!” – nyilatkozta Lajos bácsi. Így kezdődött 1937. március elsején. Hamarosan püspöki titkár, Pápa mellett Celldömölk, Nagyvácsány, Zánka, Nemesvámos, Sárvár főbb szolgálati helyei.

A másik nagy fejezet Nádasdy Lajos életében a közéletiség. Ezen belül is további szakaszokat jelölhetünk: kapcsolatkeresés a népi írókkal, bekapcsolódás a politikai életbe, szakírói működése. Diák korától kereste a kapcsolatokat a népi írókkal. A két világháború közötti időszakban ők voltak azok, akik ráirányították a figyelmet parasztságunk nehéz helyzetére. (Szabó Pál, Németh László, Erdei Ferenc, Illyés Gyula, Féja Géza, csupán néhány név emlékeztetőül.) Műveiket olvassa, több íróval levelezett és személyesen is találkozott velük. Életének e szakasza inkább Veszprém megyében zajlott, de 1940-ben Celldömölkön ő fogadta Móricz Zsigmondot, aki „Magyar sorskérdések” címmel tartott előadást. Az író ellátogatott Kemenessőmjénbe is, akárcsak néhány évvel korábban Németh László, Berzsenyi Dániel nyomdokait keresve.

1939-ben megalakul a Nemzeti Parasztpárt, létrejöttében fontos szerepük volt a népi íróknak. Bizonnyára nem járok messze az igazságtól, ha azt mondom: Lajos bácsit a népi írók eszmeköre hozta közel a Parasztpárthoz. A háború előtti évtizedekben és utána még kis ideig nem volt ritka, ha a pap helyi vagy országos szinten politizált. 1945-ben létrejöttek a nemzeti bizottságok. Fontos szerepük volt az élet újraindításában, a közigazgatás megszervezésében. Tagjait a koalíciós pártok küldték. Lajos bácsit nyegdemagával a Parasztpárt delegálta, volt elnök, helyi, járási, majd megyei titkára a pártnak. Tagja lett az országos választmánynak is.

Miért érdekes ez? Azért, mert a képviselőválasztás során a Parasztpártra leadott töredékszavazatok száma alapján a celli járás egy mandátumot nyert. Beosztásánál fogva Lajos bácsit illette volna, de ő ezt nem akarta. Viszont igyekezett kihasználni kapcsolatait. A kormányban Keresztúry Dezső parasztpárti politikus volt a kultuszminiszter. Celldömölkön régi óhaj volt a gimnázium létrehozása, s a község ezen közös óhaját karolta fel a Parasztpárt. Cellbe hívták a minisztert, akkor és ott dönt el, hogy lesz középiskolája a nagyközségnek. A tanítás 1947. január 31-én indult, egyike lehettem az első diákoknak. Ekkor ismertem meg Lajos bácsit, pontosabban annyit tudtam róla, hogy református hitoktató. Talán kevesen tudják, a véletlen úgy hozta, hogy Vas Károly, a gimnázium első igazgatója, ideérkezése előtt Győrben szintén parasztpárti titkár volt.

1947 őszén volt még egy fontos kezdeményezésük, az orosz bejövettel megszűnt újság újraindítása. Szeptember 7-én megjelent *Celldömölk és Vidéke* című hetilap. Főszerkesztője Nádasdy Lajos, kiadója Vas Károly, tehát az orgánomot a Parasztpárt jegyezte. Néhány érdekesség a lapból: dolgozik a gimnázium; mire van szüksége a városnak: jó ivóvíz, csatornázás, kultúrház, strandfürdő, autóbuszjárat stb. Befejeződött a Népi Kollégium szervezése, ahova felvételt nyertem. Igazgatónk széles kapcsolatokat tartott a parasztpárti politikusokkal, írókkal, Cellben többen meglátogatják, este az asztalt körbeülve velünk is elbeszélgettek. Számunkra nagy élményt jelentett ez. Sajnos a lap a második szám után megszűnt. Az erősödő új rendszer alapja a pártirányítás és ez az önálló kezdeményezés nem fért bele a jövő-

képe. Ilyen körülmények közt dolgoztak, ezért kezdeményezésük különösen dicséretes. Aztán kibontakozott a honismereti mozgalom, abban vett és vettünk részt a Hazafias Népfront keretében. Sokáig ez a szervezet fogta össze a különböző világnézetű, de a honismeret iránt elkötelezett embereket.

Közéletiségének harmadik szakasza a *szakirói munkássága*. Egyházi hivatalából 1973-ban ment nyugdíjba. Ezután több idő jutott gyűjtött anyagának feldolgozására. Ezt igazolják műveinek megjelenési évszámai is. Hogy milyen gyűjtőmunkát végzett, arra számomra is meglepő adatokat találtam: önálló vagy gyűjteményes kötetben megjelenő terjedelmesebb munkáinak száma húsz. Az Életünk, a Honismeret, az Irodalomtörténet, a Vasi Honismereti Közlemények, a Vasi Szemle, az Új Horizont, a Veszprémi Akadémiai Bizottság Értesítője, és még sok rangos folyóiratban jelentek meg írásai, hírlapi cikkeinek száma 278, összesen: 313 nyomtatásban megjelent munka. Ezenkívül kéziratban maradt 15. Lektorált hét könyvet, róla tizenegy alkalommal írtak. Számomra meglepő, hogy írásainak több mint kétharmada 1981–2006 között látott napvilágot

De térjünk vissza 1973-hoz. Ekkor alakult meg a Honismereti Munkaközösség Celldömölkön. Harminchétféle év vagyunk együtt. A közösség nagy értékének tartom, hogy össze tudtam fogni a hasonló gondolkodású, a helytörténet iránt elkötelezett személyeket. Biztatást, ösztönzést nyújtott, pályázati lehetőségek megteremtésével némi anyagi támogatást is. A közös együttműködés valamennyiünkre jótékonyan hatott, hiszem hogy Lajos bácsi is egyetért ezzel. Azt is gondolom, ha nincs ez a közösség Celldömölkön, akkor valószínű továbbra is Pápa és Veszprém megye irodalmát gyarapította volna munkásságával. Mi pedig szegényebbek lennénk számos, bennünket érintő tanulmányával. Ma is előttem van, amikor nagy öregjeink és a fiatalok élénk, néha éles vitáját hallgattuk egy-egy esemény, adat, vagy évszám megítélésében. Mindig tanultunk belőle. Azt is el kell mondanom, hogy Lajos bácsi munkásságát Pápa, Celldömölk és a két megye többször elismerte. Legutóbbi születésnapján Pápán egyházi és világi vezetők köszöntötték. Átadta a város ajándékát Fehér László, Celldömölk polgármestere is. Erre az alkalomra jelent meg *Istennek, hazának, tudománynak – tanulmányok a 95 éves Nádasdy Lajos tiszteletére* című könyv, terjedelme 296 oldal. A kötet három részre bontható: a hivatalos köszöntők után Lajos bácsit méltató írások következnek, majd húsz jelentős kutató egy-egy fontos tanulmányt közreadva köszönti az ünnepeket. A kötet végén Nádasdy Lajos műveinek gazdag bibliográfiáját adják közre.

Utóirat: Lajos bácsi terve megvalósult: a sors jóvoltából megírhatta „Dömölk és apátsága az Árpád-házi uralkodók korában” című munkáját, mely 2009 őszén jelent meg Celldömölkön.

Káldos Gyula

Mándli Gyula, a honismereti munka elkötelezettje

Elmélyülten foglalkozni a honismerettel egész embert kívánó szenvedély. Évtizedeken át könyvtárosként, majd immár 15 éve könyvtárvezetőként dolgozni, ugyancsak egész embert kívánó hivatás. Mindkettő a magyar kultúra egyetemes ügyét szolgálja. Míg a honismeret értékfeltáró, összegző, megőrző és az ismereteket közzétevő funkciójával gyarapítja nemzeti kincsünket, kultúránkat, addig a Mándli Gyula igazgatásával működő váci Katona Lajos Városi Könyvtár az olvasáskultúra, a művelődés egyik igen fontos forrása. Ez utóbbit elismerve, a Magyar Kultúra Napja alkalmából rendezett ünnepségen adta át dr. Bóth János, Vác város polgármestere a könyvtárnak a *Vác Város Művelődéséért* díjat. Ami pedig a honismereti szolgálatot illeti, ugyancsak több évtizedes, határon is átívelő helytörténeti munka, kulturális kapcsolatépítés elismeréseként Ipolyság városában január 20-dikán, a kultúra napja alkalmából rendezett ünnepélyes képviselő-testületi ülés keretében vehette át Mándli Gyula, a Honismereti Szövetség alelnöke a képviselők egyhangú döntése által odaitélt *Ipolyság város Díszpolgára* kitüntetést Pásztor Lajos mérnök polgármestertől.

A könyvtárosi hivatás vezette Mándli Gyulát a honismerethez. Négy évtizede kezdett dolgozni a közművelődésben, 1971 óta könyvtáros. A kezdet szülővárosához, Körmenyhez kötődik, a városi művelődési központhoz és könyvtárhoz. Hat év múlva megnősült s váci felesége révén így került a Dunakanyarba. Mándliné Szabó Katalin a nagymarosi könyvtár vezetője lett, s a mai napig ezt a megbízatást tölti be. Mándli Gyula a szobi nagyközségi könyvtárban kapott állást. Itt kezdett helytörténettel foglal-

kozni, érdekelte a település múltja. Felkérték falukrónika megírására. Ekkor mélyedt el Hont megye történetében. Aztán, az 1980-as évek közepén munkakapcsolatba került az Ipolyságiakkal, elsősorban Csáky Károly tanárral, aki köztudottan neves néprajzos és helytörténész.

A honismereti munkában a nyitottabb, szabadabb légkört a rendszerváltás hozta meg. Nevéhez kötődik a szobi Bőrszőny Múzeumban 1991-ben megnyitott, Hont megye történetét bemutató kiállítás, melyet ugyanebben az évben, a Honti napok alkalmából átvittek a Honti Múzeumba is. Megjegyzendő, hogy 1945 óta ez volt az első ilyen témájú kiállítás, korábban tabutéma volt a megye valódi történetének nyilvános bemutatása, főként a trianoni darabolás következményei miatt. A sorozat folytatásaként, 1992-ben Drégelypalánkon megrendezték a Szondy Emlékünnepséget. Honismereti táborok, könyvtári, múzeumi munkakapcsolatok fémjelzik a mai napig ezt a kapcsolatot.

Számos sikeres pályázatot nyertek s több millió forinthez jutottak, amit közös rendezvényekre fordítottak. Mándli Gyula kezdeményezője volt a Váci Múzeum Egyesület és a Honti Múzeum Baráti Kör munkakapcsolata kialakításának, konferenciákat, előadásokat szervezett. Mint a Pest Megyei Érdy János Honismereti Egyesület elnöke nem csupán szervezője, hanem aktív résztvevője is a régió honismereti munkájának, melyhez szakmai és közismereti cikkek írásával, az Ipoly-menti kis falvak hagyományainak felkutatásával, feldolgozásával járult hozzá. Számos publikációja mellett mintegy 30 ezer diája, negatívja és közel 50 ezer digitális fotója őrzi az Ipolyság s a Dunakanyar természeti szépségeit és a települések történeti emlékeit.

Elmondása szerint a honismereti munka, a helytörténeti kutatás nem egyszerűen érdekelte, hanem bele is szeretett. Az 1980-as évek elején a Hazafias Népfront keretében működött a honismereti mozgalom és Mándli Gyula a Pest megyei honismereti egyesületben kezdett tevékenykedni. Visszaemlékezett arra, hogy a mozgalom belül eltűrték a szabadabb politizálást is, úgy emlegetik ezt a korszakot, hogy a „ketrecben tartott oroszlán időnként böghetett egy nagyot”. Munkája során tapasztalta, hogy a könyvtárak nagy részében nincs helytörténeti anyag. Megyei szinten még előírták a gyűjtést, de a kis települések könyvtáraiban már nem lehetett ilyen témájú könyveket, folyóiratokat, egyéb anyagot találni. A mozgalom keretében elkezdett e témában publikálni, helytörténeti módszertannal foglalkozni s főiskolai táborokban előadásokat is tartott a helytörténet fontosságáról. Szellemi municiót többek között az évente megrendezett Országos Honismereti Akadémiákon szerzett, ezeket 1983-tól rendszeresen látogatta, s ma is aktív résztvevője ezeknek a rendezvényeknek. A rendszerváltáskor a Népfront megszűnt, ám létrehozták a Honismereti Szövetséget. A szövetség Pest megyei egyesületét lényegében 1990-től kisebb-nagyobb megszakitásokkal a mai napig ő vezeti, s próbálják összetartani azokat a munkatársakat a megyében, akik változatlan aktivitással dolgoznak. Sajnos számuk a korábbihoz képest csökken, az iskolákban megszűntek a honismereti szakkörök, a fiatalok jelentős részét nem érdekli a helytörténet, tanáraiktól nem kapnak ehhez megfelelő indítást. Ez elégségsé sajnálatos – fogalmazott Mándli Gyula –, mert ha a gyermek nem ismeri meg szülőföldjét, attól keveset várhat a helyi társadalom.

Megszállott? Válasza egyértelműen: igen. Elégedett, mert eddig is azt a munkát végezhette, amit szeret. Negyvenévesen megkapta a Népművelésért Díjat, amit általában nyugdíjba vonulás előtt szoktak adni az arra érdemes szakembereknek. Országszerte, és a határon túl értékes baráti, szakmai kapcsolatrendszere épült ki a honismeretben, könyvtárügyben egyaránt. Mindemellett számos tisztség, megbízási jelzi, hogy Mándli Gyula elismert szakértője mind a honismeretnek, mind a könyvtárügynek. Elnökségi tagja a Magyar Könyvtárosok Egyesületének, s aktív tevékenysége eredményeként alakult meg 1994-ben Vácott az egyesület tagszervezeteként a *Helyismereti Könyvtárosok Szervezete*, melynek két ciklusban elnöke volt, jelenleg titkára.

A kitudtetés átadására családjával együtt ment el Ipolyságra. Felesége szakmai kollégáival találkozott. Nagyobbik leánya korábban számtalan alkalommal járta végig vele kerékpártúrákon a vidéket, a kis falvakat, ahová gépkocsival nem lehet eljutni. Kisebbik leánya a pécsi egyetemen szakdolgozata témájául az ipolysági művelődési intézményeket választotta, s munkáját az ipolysági könyvtárban őrzi.

Tervei? Mindig van új és új feladat. Az idei Honismereti Akadémiára részben a honismereti mozgalom ötvenéves történetét dolgozza fel, másrészt a trianoni évforduló kapcsán e szégyenletes békekötés Hont megyére gyakorolt hatásával foglalkozik. Fontosnak tartja, hogy reális, tárgyilagos ismeretek jussanak el az emberekhez. Ez utóbbi témát egy külön konferencián is szeretné feldolgozni, ennek előkészítésével is foglalatoskodik.

Munkájával nagymértékben hozzájárult a két város kulturális életének felpezsdítéséhez... a személye által kiépített kapcsolatok és együttműködés hozzájárult, hogy Ipolyság és Vác testvérvárosi szerző-

dést kötött 2004-ben. A két város közötti kapcsolatfejlesztés terén napjainkban is eredményesen tevékenykedik.

A díszpolgári cím Mándli Gyula két évtizedes honismereti szakmai munkájának elismerését jelenti, a Vác Város Művelődéséért díj pedig azt jelzi, hogy a könyvtárosok szakterületén az intézmény meghatározó szerepet tölt be a város kulturális életében, a könyvtárigazgatóval az élen.

Katona M. István

Mit viszünk a múltból a jövőbe?

Az Újhatvani Óvoda és Általános Iskola bemutatkozása

Hatvan a Zagyva folyó partján fekszik, Budapesttől 58 km-re. A folyó nyugati partján van Újhatvan, ahol iskolánk található. 2007. július 1-től több célú, közös igazgatású intézmény lettünk Újhatvani Óvoda és Általános Iskola néven, melyhez négy óvoda és két általános iskola tartozik. Iskolánk, a székhelyintézmény 1959. szeptember 1-jén nyitotta meg kapuit 4. Számú Állami Általános Iskola néven, amelynek elődje az 1927-ben felépített Jókai utcai kisiskola volt. Ez az épület 1959-től óvoda lett, jelenleg három csoportban 85 óvodást nevel. A két intézmény 2009 októberében ünnepelte az 50. születésnapját. A Jókai utcai tagóvodában a kisóvodások színvonalas műsorral köszöntötték a vendégeket, és színes és tartalmas kiállítással emlékeztek az óvoda múltjáról és jelenéről.

Iskolánk fennállásának 50. évfordulója tiszteletére egy „iskolahét” keretei között emlékeztünk. E jelentős esemény fő koordinátora Nagy Miklósné igazgatóhelyettes volt, aki szerint a harmadik évezred elején is nagy feladat vár az iskolaközösségre: méltónak kell lenni az elődökhöz: „legyen bennünk ősszetartás, tetterő és áldozat!”

Az első vendégeink Lengyelországból és Németországból, a testvériskolákból érkeztek. A külföldi pedagógusok és diákok egy egész héten keresztül tartó programsorozaton vehettek részt. Iskolánk hon- és népismeret tanító pedagógusa, a külföldi vendégek számára rendhagyó honismereti órát tartott az Apáczai Kiadó Hon- és népismeret tankönyvcsaládjá felhasználásával. A falitérkép és a földrajzi atlasz segítségével megismerkedtek az óra résztvevői hazánk és Hatvan elhelyezkedésével. A tanulói csoportok, valamint a külföldi diákok egy-egy borítékot kaptak, amelyekben egy régi mesterséget űző hatvani fazekas mester (agyagos, edénykészítő, göllöncsér) munkája volt kirakós játék (puzzle) formájában. A kép összerakása után szóban összegyűjtötték a környékünkre jellemző régi népi mesterségeket, és ezeket a Hon- és népismeret munkafüzet keresztretjvényének megoldásával összegezték. Közben vendégeink a tolmács segítségével tölthették ki, ellenőrizhették a megoldást. A gyerekek a keresztretjvény megfejtése után értelmezték a „kaláka” kifejezést.

2009. október 14-én intézményünk igazgatója, Ságiné Szűcs Klára köszöntötte az egybegyűlteket, majd sor került az áldozatos és kitartó munkát igénylő első, jubileumi emlékkönyv bemutatására. Ezután a Művelődési Központ és Könyvtár igazgatóhelyettese, iskolánk volt diákja tartott könyvajánlót. „A múltat is teremteni kell, de nem akárhogy, hanem meg kell írni.” E gondolattal kezdte az emlékkönyv bemutatását, hiszen az évfordulók mindig számvetésre készítetnek. Az emlékkönyvben az iskola történetét olvashatjuk 1959-től napjainkig. Iskolánk nagyírú igazgatóinak, tanárainak állít méltó emléket. Olvashatunk az orosz, német, majd az angol nyelvoktatás korai bevezetéséről, a politechnikai oktatásról, az iskolarádióról, életpályákról, tanítványok és tanárok visszaemlékezéseiről, a Meixner-módszer bevezetéséről, a logopédiai szolgálatról, a versenyeken elért eredményekig. Megjelent a kötetben az 50 év alatt végzett tanulók névsora a tablókkal, csoportképekkel. Ezt követően Kovács János, a Polgármesteri Hivatal osztályvezetője, iskolánk volt igazgatója a következő gondolattal nyitotta meg az iskolatörténeti és a gyerekek munkáiból készült kiállítást.

Nagyon fontosnak tartjuk, hogy tanulóink megismerjék iskolánk múltját ebben a formában is. Másfél hónapig állt rendelkezésükre az iskolatörténeti kiállítás. Egy tanterembe került a kezdetektől napjainkig meglévő fontosabb dokumentumok gyűjteménye. Az asztalokon régi, kopott naplók, tanmenetek, bizonyítványok, vendégek könyvek, megsárgult tankönyvek, füzetek, a falon tablók formájában képes beszámolók láthatók az ötven év nevezetes eseményeiről. Érdekes emlékek az iskola elnevezéseit bemutató táblák, az úttörő zászlók, valamint az egyik sarokban elhelyezett osztálypad, amelyen régi iskola-

táska, tintatartó, toll, iskolaköpeny idézte az egykori iskolai életet. Külön asztalon tekinthették meg a sportsikereket bemutató érmeket, okleveleket.

Érsek Zsolt, Hatvan város polgármestere, ünnepi köszöntőjében méltatta az iskola jelentőségét, mely kitörölhetetlenül bekerült a város történelmébe. Elismerő szavakkal illette az emlékkönyvet, amely hűségesen tükrözi az oktatási intézmény szellemiségét, eredményeit, törekvéseit. Nem várt pillanat volt, amikor az iskola első igazgatója, a 81 éves Fenyvesi András az ünnepi műsort követően szót kért, és meghatottan mondott köszönetet a szervezésért, az emlékezésért. Az évtvenéves intézmény megkapta az oktatási és kulturális miniszter elismerő oklevelét.

Az ünnep felveti azt a kérdést is: hogyan tovább napjainkban. A könyvtárunk őrzi a helytörténeti dokumentumokat. Egy magára valamit is adó iskolai könyvtár külön hangsúlyt kell, hogy fordítson az iskola életének, történéseinek rögzítésére. A mi könyvtárunkban 2003-tól külön polcon található a helyismereti gyűjtemény. Itt őrizük az iskolánkról megjelent cikkeket, aprónyomatványokat. Thomas Mann írja híres regénye, a József és testvérei első sorában: „Mélységes mély a múltnak kútja.” Ám ha a történetbűvár belenéz, mégsem szédül meg, nem riad vissza, sokkal inkább arra gondol: mennyi mindent kellene még a felszínre hozni. S valóban: az iskolatörténetben is a feltáratlan témák sokasága várja kutatóit. Ösztönzést adhat mindannyiunk számára annak tudata, hogy minden kis adalék, minden új megfigyelés, minden közlemény múltunk tüzetesebb, árnyaltabb megismerését teszi lehetővé, szakmai önismeretünket gazdagítja, hozzájárul a magyarságtudat, a nemzeti identitás megszilárdításához. Az iskolatörténet, mint cseppben a tenger, összetevője és tükrözője a népnek, hazánk történelmének és a világtörténelmének. Ha ismerjük a helyet, ahol élünk, dolgozunk, tanulunk, jobban kötődünk hozzá.

Máté Györgyné – Ginczli Lajosné

Szegeden ülésezett a Honismeret szerkesztőbizottsága

A Megyei Levéltár adott helyet a Honismeret folyóirat szerkesztőbizottságának kihelyezett üléséhez. A vendégeket *dr. Karol Biernacki* levéltár-igazgató és *Prof. dr. Blazovich László*, a Csongrád Megyei Honismereti Egyesület elnöke fogadta. A szerkesztők ebben az évben harmadik alkalommal gyűltek össze, hogy döntsenek a következő számban megjelenő írásokról. Az Erkel-év kapcsán pályázat beadásáról is határoztak.

Délután három órakor a Somogyi-könyvtár alagsori termében került sor a folyóirat szerkesztője, *Halász Péter* „A Honismeret folyóirat szerepe a honismereti mozgalomban” című előadására, amit megelőzött egy csángó népdalokból álló műsor. *Gyüdi Eszter* (ének) és *Csenki Zalán* (koboz) a Piarista Mester Tanoda növendékei voltak az előadók. Színvonalas műsorukat a Csongrád Megyei Honismereti Egyesület nevében egy-egy könyvjutalommal Blazovich professzor úr köszönte meg.

Halász Péter előadásának első részében a honismereti mozgalom történetét a XVIII–XIX. századig vezette vissza. Bár a civil egyesületeket feloszlató 1948-as rendelet után visszaszorult minden efféle tevékenység, de 1960 körül a Hazafias Népfront keretei között újraéledt a most már honismeretinek mondott munka. A mozgalom erejét jelzi, hogy a Népfront megszűnése után, a rendszerváltáskor, társadalmi kezdeményezésre sorra alakultak a megyei honismereti egyesületek, és létrejött ezek országos szervezete, a Honismereti Szövetség, amely folytatta a Honismeret folyóirat kiadását, és a korábban már sikeres programokat, mint a Honismereti Akadémiákat. Emellett újabb képzések is indultak, mint az Iskola és Honismeret konferenciák, az őszi szünetben pedig az Ifjúsági Honismereti Akadémiák a hagyomány és a történelem iránt érdeklődő diákoknak.

Előadásának második részében a Honismeret folyóiratról beszélt. Az évfordulós megemlékezésen kívül minden számban szó esik a hagyomány és a honismeret kapcsolatáról, a helytörténeti emlékhelyekről, pályázati lehetőségekről. A Krónikában, a Termésben a honismereti kutatások eredményeiről, a Könyvespolcban ismertetőket olvashatunk. Az Iskola és Honismeret rovatot *dr. Kovács Dániel*, a Csongrád Megyei Honismereti Egyesület tagja szerkeszti.

Az előadás után szűkebb körben hozzászólásokkal folytatódott az összejövetel, ahol a tanárok felelősségéről is szó esett. Prof. Dr. Blazovich László levezető elnök arról beszélt, hogy a pedagógusok általában annyira leterheltek, hogy a honismeretet mint új információt csak ritkán építik be az óráik any-

gába. Kivételnek számitanak a hallgatóság soraiban ülő Csongrád megyei pedagógusok: *Pál Lászlóné, Vargáné Nagyfalusi Ilona, Nagyfalusi Istvánné, Veszelinová Dánielné, Szilágyi Sándorné, Ormos Zsuzsanna, Pintér Istvánné, Gergelyné Bodó Mária, dr. Kopasz Filoméla, Károlyi Attila. Dr. Csorba Csaba* a jó tankönyvek fontosságára hívta fel a figyelmet. *Károlyi Attila* a források digitalizálását sürgette. *Debreczeni-Droppán Béla* az Országos Honismereti Szövetség honlapját ajánlotta a hallgatóságnak. *Gergelyné Bodó Mária* a középiskolásoknak tanulmányaik végén érettségi tételként építi be irodalomból és történelemből is a honismeretet. *Pál Lászlóné* a makói József Attila Gimnáziumban helyi, honismereti gyűjtőpályázatot hirdet évek óta. A sok hozzászólással a találkozói igazi szakmai műhellyé alakult át.

Gergelyné Bodó Mária

Dr. Erdődi Lajos, a „nép ügyvédje”

2010. február 25-én városi ünnepség keretében felavatták dr. Erdődi Lajos szociáldemokrata politikus, a „nép ügyvédje”, a kommunizmus áldozata emlékművét. Állította a gyulai Október 23. Alapítvány Gyulán, volt lakóháza helyén (Béke sugárút 31/a). Az avatóbeszédet dr. Erdmann Gyula alpolgármester, a kuratórium elnöke mondta. A programot gyertyagyújtás és koszorúzás zárta.

1902. augusztus 17-én született Forrai-Nagyiratoson (ma: Iratosu, Románia, Arad megye). Az Erdődi-család több nemzedéken át (igazoltan 1750-től) az ősi magyar településen, Gyulaváriban élt. A szegényparaszti család kis gazdaságukból és bérmunkákból tartotta el magát.

Elemi iskolai tanulmányait a gyulavári Állami Népiskolában, a középiskolát a gyulai Római Katolikus Főgimnáziumban kiváló eredménnyel végezte el. 1922-ben kezdte meg egyetemi tanulmányait a Pázmány Péter Tudományegyetem Állam- és Jogtudományi Karán, amit 1926-ban dicsérettel fejezett be. Már egyetemi éve alatt bekapcsolódott az egyetemi ifjúság különféle szerveződéseibe. Először a Diákok Házában kezdett el hasonló politikai érdeklődésű diáktársaival politizálni.

1926 decemberében barátjával, Fábíán Dániellel esatlakozott a Bartha Miklós Társasághoz (BMT). Vezetésükkel a BMT 1926 és 1930 között erős szervezetté épült ki. Vitaestek, előadások rendezésével igyekeztek egybegyűjteni a szellemi elitet, akik tudományos igénnyel vettek részt a magyarság sorskérdéseinek tisztázásában. Bizottságokat alakítottak – Tudományos, Művészeti, Szociálpolitikai, Irodalmi, Falubizottság.

Erdődi Lajos a BMT főtítkáráként, a szervező-, ismeretterjesztő, propagandamunkában vállalt oroszlánrészt. Megrendezték a Móricz Zsigmond emlékünnepséget (1927), a magyar ifjúság Ady Endre-ünnepségét (1928). Megszervezték országos kongresszusukat (1929). A második Ady-ünnepségen, szépszámú közönség előtt, leleplezték Ady síremlékét (1930).

1929-ben, az első „Magyar Föld Est” megrendezésével a BMT Ady Endre, Móricz Zsigmond, Szabó Dezső nyomdokain elindítója lett a „népi írók” mozgalmanak. Megjelentették lapjukat, az Új Magyar Föld-et. Ekkor már a BMT tagjai sorában tevékenykedett: Kodolányi János, Féja Géza, Kertész Dániel, József Attila, Illyés Gyula, Erdélyi József, majd Darvas József, Veres Péter, Tamási Áron. Kapcsolatban voltak Németh Lászlóval, Bajcsy-Zsilinszky Endrével, Pethő Sándorral, Püski Sándorral.

Az egyik legkiterjedtebb és legintenzívebb munkát a BMT Falubizottsága végezte Erdődi Lajos vezetésével. A magyar népi kultúra, a parasztság helyzete iránt érdeklődő és tenni akaró írók által megfogalmazott elméletek, programok, segítették a parasztság felemelésén munkálkodó pártok tevékenységét is. A Fábíán Dániel és Erdődi Lajos vezette BMT gyakorlati együttműködést dolgozott ki a Dénes István-féle Magyarországi Földműves és Munkáspárttal valamint, a szociáldemokrata párt által támogatott Magyarországi Földmunkások Országos Szövetségével (Takács József, Szeder Ferenc). Ez az együttműködés nagyban hozzájárult a Magyar Szociáldemokrata Párt (MSzDP) agrárprogramjának kidolgozásához, elfogadásához (1930). A BMT-ben folyó munka nagy lendületet adott a falukutató mozgalomnak is. 1930-ban Fábíán Dániel (Erdődi Lajos, Kodolányi János és íróteretesi segítségével) megírta a „Ki a faluba!” című röpiratát, melyet József Attila öntött végső formába.

Az 1929-től tartó gazdasági válság hatására megváltozott, megélenkült a politikai élet Magyarországon. A BMT-n belül is megjelentek a szélsőséges (bal és jobb) irányzatok. Különösen a kommunista pártaktivisták tevékenysége okozott nagy kárt a Társaságnak. Az addig jól működő szervezet szétesett,



ki ahogyan tudta meghálálta, kiegyenlítette tartozását. A helyi városi, társadalmi, népjóléti közügyekben tevékenyen vett részt. Kiváló felkészültségének és szervezőképességének köszönhetően a gyulai MSZDP szervezet megerősödött: aktív pártvezetés, növekvő létszám és tömegbefolyás, eredményes szereplés a választásokon stb. Politikai küzdelmeinek főbb tételei: birtokreform, demokratikus választások útján kormány- és rendszerváltozás, a szabad véleménynyilvánítást gátló törvények megsemmisítése, egyesülési, gyülekezési és sajtószabadság, szegény, tehetséges gyermekek ingyenes oktatása, a létminimum adómentessége, ingyenes, alapvető egészségügyi ellátás, széles körű szociálpolitika kiépítése stb. Aktivitása, munkája, segítőkészsége nyomán ismertsége és népszerűsége gyorsan nőtt. 1932-ben beválasztották a gyulai képviselőtestületbe is.

Dr. Erdődi Lajos szakmai, ideológiai, történelmi, gazdasági, politikai ismeretei olyan gazdagok és széleskörűek voltak, hogy embertársaival minden szinten jó kapcsolatot tudott kialakítani. Hosszan lehetne még sorolni azokat az okokat, tetteket, amelyek következtében közvetlen, jó kapcsolat épült ki közte és Gyula-Gyulvári (Viharsarok) népe között, akik a „*nép ügyvédje*” megnevezéssel jellemezték.

Az 1930-as években végzett társadalmi, politikai tevékenységével összhangban a magánéletében is példát mutatott. Polgári „család modellben” gondolkodott. 1933-ban feleségül vette Bencze Rózsát (1914–2003), aki élete végéig hű társa lett Erdődi Lajosnak. Három gyermekük született: Tamás (1934–1989), Zelma (1939) és Levente (1944). Családi házukban (Béke sugárút 31/a) békés harmonikus családi életre rendezkedtek be, amit a történelem, a politika nem várt eseményei zéttörtek.

Dr. Erdődi Lajos gyors sikerei és népszerűségének növekedése, hamarosan ellenfelei támadását is kiváltották. A gyulai szociáldemokrácia erősödésére aktivizálódott a város hatalmi apparátusa. Megkezdtek a párt lejárátását, vezetőiket alaptalanul megvádolták, székházukat elvették. Súlyosbította a helyzetet Erdődi Lajos 1933-ban bekövetkezett váratlan letartóztatása. Barátjának, Boglári Békés Istvánnak írt levele, melyben bírálta a fennálló rendszert, a rendőrség kezébe került. Ez elég volt perbefogásához. Az országosan foganatosított tisztogatási akcióval, a Széll Jenő-Birki Ágnes csoport letartóztatásával kapcsolatosan, de attól függetlenül a budapesti törvényszék által tárgyalt ügyben, példátlanul súlyos büntetésben részesítették: kéthavi fogházbüntetés, egy évi hivatali és jogvesztés. A szegedi ügyvédi kamara kizárta soraiból és eltiltotta az ügyvédi gyakorlattól. Megsemmisítették városi mandátumát és elszigetelték a gyulai közélettől.

Mindez nem kedvetlenítette el, még elszántabban, konokul folytatta mozgalmi, politikai tevékenységét. Kiszélesítette kapcsolatait az alföldi agrárszocialista mozgalom vezetőivel. „Illegálisan” szervezte, tanította a Viharsarok falvainak szegényparasztságát, mezőgazdasági munkásait.

Az 1930-as évek közepétől a szociáldemokráta mozgalom, különösen vidéken meggyengült. Ebben a helyzetben bizonyos fellendülést hozott a Tiszántúlon, Takács Ferenc országgyűlési képviselő által vezetett nemzeti irányzatú agrármozgalom. Dr. Erdődi Lajos és a vihasarki szociáldemokraták kedvezően fogadták 1936-os programját, amely azonban az országos pártvezetés támogatása hiányában elsorvadt.

tagjai nagyrészt elhagyták a BMT-t. Fábián Dániel, Erdődi Lajos és elvbarátai az MSZDP-ben folytatták politikai tevékenységüket a magyar parasztság felemeléséért, kultúrájának megmentéséért (1930).

Dr. Erdődi Lajos 1931-ben bírói-, ügyvédi vizsgát tett és a szegedi ügyvédi kamara felvette tagjai sorába. Ügyvédi irodát nyitott Gyulán. Azonnal bekapcsolódott az MSZDP gyulai szervezetének munkájába, annak ügyésze, vezető politikusa lett. Ügyvédi tevékenysége kezdettől összefonódott azzal a harcos, szívós, áldozatos munkával, amit a szegény alsó néposztályért tett. A szegények szeretetét ott-honról hozta. Mindenben azonnali segítséget nyújtott harcostársainak, elvbarátainak jogi- és mozgalmi ügyekben egyaránt. Eredményesen szállt szembe a hivatali szervekkel, amikor a hatalomnak kiszolgált emberek képviselte. Hivatalos ügyeiket jutányosan, sok esetben fizetség nélkül intézte, majd

Aktivizálódott viszont a falukutató népi írók mozgalma is (Debreceniek, BMT). 1937-ben az egyetem ifjúság kezdeményezésére, a népi írók támogatásával megalakult a Márciusi Front (Kovács Imre, Féja Géza, Veres Péter, Erdei Ferenc, Darvas József), dr. Erdődi Lajos is csatlakozott a mozgalomhoz a korábbi BMT-s kapcsolatai révén.

A második világháború idején dr. Erdődi Lajos politikai tevékenységét a szociáldemokrata párt irányvonala határozta meg. Különösen aktívan támogatta a szociáldemokrata-kisgazda együttműködést. Tárgyalásokat folytatott többek között, Tildy Zoltánnal (Szeghalom). Kapcsolatban állt bizonyos angolszász orientációjú körökkel is, segítő a háborúból való kiugrási kísérleteket. A német megszállás idején elhurcolták, de a nagyváradi gettóból megszökött.

1944. október 6-án a szovjet csapatok bevonultak Gyulára. Ezután feltétlenül számítottak dr. Erdődi Lajosra (korábbi politikai tevékenysége, népszerűsége miatt is) mind az új városi vezetésben, mind a helyi kommunista párt megalakításában. Ő viszont nem volt hajlandó olyan vezetésben részt venni, amely szovjet mintájú közigazgatást, moszkovita kommunista rendszert, diktatúrát kívánt kiszolgálni. Ezért a város, a megye új vezetői Vas Zoltán, a Vörös Hadsereg politikai osztályának megbízottja segítségével Erdődöt eltávolították a politikai életből.

1945 februárjától kezdtek működni az Igazoló Bizottságok. Dr. Erdődi Lajos „igazolása” országos jelentőségű ügy lett. A város új vezetői szerettek volna vele végleg leszámolni. Hamis vádak, rágalom, igaztalan tanúvallomások után, bűnösnek találták, „népellenes” tevékenysége miatt és őrizetbe vették. Háromszori tárgyalás után – nagyrészt köszönhetően volt barátai, harcostársai, szeretett földije kiállásának – 1946-ban felmentették az összes vád alól, amit a jelenlévő tömeg nagy üdvözléssel fogadott. Dr. Erdődi ezek után visszavonult a politikai élettől. Ellenfelei sajnos nem.

1947. január 31-én dr. Erdődi Lajos házánál is megállt az a bizonyos fekete autó. Az államvédelmi-ek és két szovjet katona „tanúkihallgatásra” vitték Budapestre. Hosszas kihallgatás után, április 19-én a szovjet csapatok budapesti helyőrségének hadbírósa, tíz év átnevelő munkatáborban (Szovjetunió-GULÁG) letöltendő szabadságvesztésre ítélte. Ezzel megkezdődött élete végéig tartó száműzetése.

Rabságának főbb állomásai: Irkuzszk, Krasznójarszk, Novoszibirszk, Karabas, Szpaszsk, Karaganda, Aktasz. Borzalmas körülmények között dolgozott rabtársaival együtt bányákban, építkezéseken, vasút-építésen, a földeken. Rózsás János így írt róla könyvében: „Az egyik legnagyobb műveltségű és tudású magyar volt, akivel a fogságban összehozott a sors. Sokszor beszélgettünk a barakk tövében, boldogan hallgattam színes visszaemlékezéseit, biztató szavait” Dr. Erdődi Lajos 1955. november 24-én, a második nagy amnesztiával szabadult és hamarosan megérkezett családjához Budapestre. (A családnak ugyanis el kellett hagynia Gyulát, mindenüket elvették, felesége sem kapott ott munkát.) A fővárosban folytatták életüket, igen nehéz körülmények között. Erdődi Lajos csak fizikai dolgozóként tudott elhelyezkedni.

Az 1956-os forradalmat örömmel üdvözölte, de abban már nem vett részt. A család életkörülményei is javultak, rendeződtek – bár Erdődi megfigyelése nem szűnt meg. Volt barátaival való kapcsolatait is a minimálisra korlátozta. Ennek ellenére, egyik barátjának írt levele miatt izgatás vádjával 1960-ban húsz hónapi börtönbüntetésre ítélték.

Végül a sok megpróbáltatás, csalódás, lelkileg is összetörte. Nem harcolt tovább. Azonban elveiben mindvégig hitt, azokat soha fel nem adta, de látta, hogy életében azok már nem valósulhatnak meg.

1970. szeptember 17-én elhunyt. Csepelen helyezték örök nyugalomra, ahol a mindvégig hű felesége is nyugszik. Temetésén a búcsúbeszédet élete végéig jó barátja *dr. Fábian Dániel* mondta, méltatta munkásságát és jövőbe mutató eszmeiségét. 1994-ben a Fővárosi Bíróság megsemmisítette az 1960-ban hozott ítéletet. 1996-ban Moszkvából is megérkezett az igazolás az 1947-ben hozott ítélet megsemmisítéséről. Dr. Erdődi Lajos bűntelensége igazolást nyert, rehabilitálták minden szinten – igaz, csak jóval halála után.

Gyulai emléktáblájának elhelyezésével reméljük szellemisége is visszatért hű népéhez szeretett városába. Hiszen, amiért egész életében harcolt, ma is aktuálisak: a magyar nép kulturális, gazdasági fel-emelése, a vidék megtartó erejének növelése, a szélsőségek elutasítása, a realitáson alapuló nemzettudat, nemzetpolitika megvalósítása, a demokrácia érvényesítése, a szociális és jogbiztonság, melyekkel a jövő útját és feladatait is kijelölte.

Erdődi Rudolf

Regionális Honismereti Társulás alakult Párkányban

15 taggal, párkányi székhellyel 2010. április 27-én megalakult a *LIMES – ANAVUM Regionális Honismereti Társulás*. Az új néven bejegyzett szervezet mind szerkezetében, mind tartalmában részben folytatja azt a munkát, amit elődje, a kulturális társulás kilenc évig végzett.

Az alapítók szükségesnek találták, hogy a régió gazdag helytörténeti kutatásaival, feldolgozásával is foglalkozzanak publikálás, kiadványok, és továbbképzési programok formájában. Az elmúlt csaknem hatvan évben a Felvidék legdélibb részét, főleg az apró falvakat teljes pusztulásra ítélte a szlovák gazdasági és társadalmi politika, de az utóbbi évek demográfiai változásai is befolyásolták a helyzetet. Megszűntek a helyi szolgáltatások, munkahelyek, iskolák és a néphagyományon kívül a szellemi értékek is eltűntek. Alig van település a párkányi szűkebb régió 23 falvaiból, amelynek bármilyen jellegű helytörténeti kiadványa, krónikája lenne.

A Regionális Honismereti Társulás létrehozói segíteni szeretnék a kis falvak civil szervezeteit és önkormányzatait, főleg a helyi szellemi értékek feltárásában. Mindezt közös pályázatok elkészítésével, információ közvetítésével, és a falvakban szervezett rendezvények, szemináriumok rendezésével gondolkodják.

Ebben az évben tervezik a 2008. és a 2009. évi Párkányban megrendezett nemzetközi történelmi konferenciák anyagának kiadását. 2010. szeptember 1-én emléktáblát helyeznek el Párkányban a lengyel menekültek emlékére, októberben pedig történelmi konferenciát szerveznek a Trianon 90 éve témában. A honismereti jellegű találkozók szervezését a tél folyamán kezdik el a régióban. 2011-ben Csókás Ferenc amatőr néprajzkutató és a kurtaszoknyás falvak egykori gyűjtője, kutatója, szellemi mindenese emléktábláját avatják majd szülőfalujában, Bényben vagy a kurtaszoknyás falvak központi településén.

Az alakuló ülésen megválasztották a Társulás vezetőségét. Elnök: *Dániel Erzsébet* etnográfus; alelnökök: *Boócz Mária* mérnök és *Retkes János*; régiós alelnök: *Baranyai Anna* Kéménd; titkár: *Palkovics Blanka*; gazdasági felelős: *Rákóczi István* mérnök; ellenőrző bizottsági tagok: *Mészáros Erzsébet* Muzsla; *Vércse Miklós* és *Túri Nagy Zsolt* mérnök

Dániel Erzsébet

In memoriam

Csetri Elek

Gyászhir érkezett Kolozsvárról: 2010. január 24-én 86 éves korában hirtelen elhunyt Csetri Elek történész, az erdélyi magyar tudományosság kiemelkedő személyisége. Személyében eltávozott – *Bodor András*, *Imreh István* *Jakó Zsigmond* után – az egykori Bolyai Tudományegyetem utolsó történész professzora. Csetri Elek azoknak a történészeknek a munkásságát folytatta – *Márki Sándorét*, *Biró Vencelét*, *Kelemen Lajosét* – akik a romantikus historizmus helyett modern szemléletet és módszereket honosítottak meg az erdélyi magyar történetírásban. Mesterének Kelemen Lajost tekintette, akitől magas fokú szakmai igényességet, a katedrán, a kutatómunkában való helytállást és a magyar nemzet iránti feltétlen elkötelezettség példáját tanulta.

Csetri Elek 1924. április 11-én a nagy történelmi múlttal rendelkező Tordán született, később gyakran emlegette, hogy pályaválasztásában jelentős szerepet játszottak az ókori és középkori műemlékek között eltöltött gyermekévek. Középfiskolai tanulmányait a *Kolozsvári Református Kollégiumban* végezte, egyetemi diplomáját 1947-ben a *Bolyai Tudományegyetemen* szerezte, ahol 1949-ben doktorált. Néhány éves középfiskolai tanárkodás után (Nagybányán és Marosvásárhelyen) került a Bolyai Tudományegyetem egyetemes történelem tanszékére, ahol megítélt feladatot kapott: a magyar nép történetéről tartott előadásokat.

A következő évtizedben egyetemi és tudományos munkássága szorosan összekapcsolódott a Bolyai Tudományegyetem mindennapi életével, annak mindegyre zaklatottabb sorsával. A hatalom által titok-

ban megszüntetésre szánt intézményről a propaganda akkortájt kezdte terjeszteni azokat az álérveteket, amelyek mintegy indokolták a „szükségyszerű” felszámolást, egyre többet hangoztatták, hogy a Bolyai a magyar nacionalizmus fészke, 1956-ban az ellenforradalmi erők gyűjtőtábor, a magyar értelmiség elszigetelődik a többségi román elitől és hasonlók. Ilyen körülmények között a magyar történelem előadása a legnehezebb feladatok egyike volt. Csetri Elek rendkívüli felkészültséggel jelent meg az előadásokon, tanítványai – köztük e sorok írója – bizonyíthatják, kötelességének becsülettel eleget tett mindaddig amíg a magyar történelem tanítását a Bolyai egyetemmel együtt 1959-ben meg nem szüntették.

A diktatúra éveiben a hatalom ellehetetlenítette az erdélyi magyar politika- és társadalomtörténeti kutatásokat, ekkor került előtérbe a gazdaságtörténet és a művelődéstörténet. Ilyen körülmények között közölte a *Tanulmányok az erdélyi kapitalizmus kezdeteiről* című kötetét (Bukarest 1956., társszerzőkkel), amely az erdélyi kapitalizmus első évtizedeit taglalta és levéltári kutatások alapján vizsgálta azt a kérdést, hogy a hagyományos társadalom világában megjelenő korszerű termelészközök (gépek) milyen hatással voltak a korabeli Erdély gazdasági-társadalmi fejlődésére.

Csetri Elek kutatásai jelentős mértékben hozzájárultak az erdélyi emlékiratirodalom feltárásához. Forrásközlései példaértékűek, saját alá rendezte és bevezetővel, jegyzetekkel ellátta Wass Pál *Fegyver alatt* című emlékiratát (1968), *Emlékezzünk régiekről* címmel (1973) Teleki Sándor emlékezéseit és válogatott levelezését. A forrásokhoz később is hű maradt, közölte Gyulay Lajos: *Naplóját (1820–1848 között)* (Kolozsvár 2004). Ez a mű a magyar irodalom legterjedelmesebb, 140 kötetes naplóorozata, mely a reformkor csodálatos panorámáját tárja az olvasó elé.

Személyiségtörténeti kutatásai során példaképével *Kelemen Lajossal* és a kolozsvári egyetem híres tanárával, *Márki Sándorral* foglalkozott. Figyelme azonban elsősorban az erdélyi Génius, *Körösi Csoma Sándor* felé fordult, akiről két önálló kötetet is publikált: *Körösi Csoma Sándor indulása* (1979) és *Körösi Csoma Sándor* (1984) címmel. Az előbbi kötetet Szabó T. Attila *az erdélyi magyar tudománytörténeti vizsgálódás kitűnő forrásmunkájának* minősítette. Az erdélyi személyiségek közül a „Nagy Fejedelem” hatalmas ivelésű pályája is leköttötte. *Bethlen Gábor életútja* (1992) című művében nemcsak Erdély legnagyobb fejedelmének állít emléket, hanem kiemelten az erdélyi tolerancia eszméjének is.

Az egykori Bolyai Tudományegyetem történészeinek természetesen elsősorban a marxista történetírás szabályait kellett követni, de a legjobb kutatókat – így Csetri Eleket is – szellemileg jelentősen befolyásolta a francia történetírás és az Annales-iskola tagjainak munkássága. *Erdély változó társadalma. 1767–1821* (Bukarest 1980) című művében Imreh Istvánnal közösen Erdély társadalmi struktúráját Marc Bloch és az Annales-kör újító hatása alapján vizsgálja, kiemelve az interdiszciplinaritás jegyében a történelmi statisztikából levonható következtetéseket.

Csetri Elek 1949–1986-ig mint egyetemi oktató tevékenykedett, 1956-tól nyugdíjba vonulásáig a *Kolozsvári Történettudományi Intézet* főmunkatársa 1990-től az újjáalakult *Erdélyi Múzeum-Egylet* alapító és tiszteleti tagja, a szervezet munkájának tevékeny részese, egyike azoknak a személyiségeknek, akik kijelölték az új erdélyi magyar tudománypolitika elvi és gyakorlati kérdéseit. 1994 és 1997 között az *Erdélyi Múzeum* folyóirat felelős szerkesztője. 2004-ben, születésének nyolcvanadik évfordulójára az Erdélyi Múzeum-Egylet tisztelgő *Emlékkönyvet* jelentetett meg.

Csetri Elek több alkalommal is felhívta az erdélyi magyar történetírás nagy hiányosságára a figyelmet: ugyanis az erdélyi historikusok feladata lett volna az e területen élő magyarság történetének hiteles megírása és az erdélyi olvasóközönségnek való átnyújtása. Az Erdélyi Múzeum-Egylet a kötetet 1993-ban fel is vette a munkatervébe, de a munka sajnos mind a mai napig nem készült el. A vállalkozás azzal az indoklással maradt abba, hogy a kutatások „megoldatlan, kényes” kérdéseket vetnének fel.

Csetri Elek utolsó munkája 2009-ben *Erdély az ébredő Európában* címmel hagyta el a nyomdát, az EME által tervezett könyvbemutatót sajnos már nem érthette meg.

Csetri Eleket 1984-ben a *Körösi Csoma Sándor emlékéremmel* tüntették ki, a kolozsvári *Kelemen Lajos Múemlékvédő Társaság* tiszteletbeli elnöke, 1990-től a *Magyar Tudományos Akadémia* külső tagja.

Egykori professzorunkat 2010. január 29-én Kolozsváron temették. Csetri Elek a házsongárdi Pantheonban Kelemen Lajos, Szabó T. Attila, Jakó Zsigmond mellett alussza örök álmát. Emléke legyen áldott, nyugalma csendes!

Sebestyén Kálmán

Lami István

Lami István a magyarországi szlovákság egyik meghatározó személyisége volt. Tevékenysége rendkívül szerteágazó, mégis legátfogóbb a népművelői és néprajzkutatói munkássága.

1925. október 15-én Püspökatvanban, szegény szlovák paraszti család második gyermekeként született. Alig két esztendő, amikor édesapját elveszíti. 1932-ben kezdi meg tanulmányait a helyi hatosztályos katolikus iskolában, ahol szigorú fenyítés mellett oktatják a magyar nyelvre. Nyolcosztályos általános műveltséget már felnőtként szerez.

Még nincs 15 esztendő, amikor 1940 nyarán elveszi a teendőket 70 esztendő nagyapjától a ház körül és a földeken. Fiatalon bekapcsolódik a Katolikus Legényegylet Országos Tanácsának (KALOT) népfőiskolai mozgalmába. Az ennek keretében Érden eltöltött hónapok meghatározóvá válnak élete során. 1941 augusztusában meghívást kap kulturálistitkár-képző tanfolyamra. Útravalót a népi színjátszás és mesejáték rendezésének terén *Muharay Elemértől* és a néptánc elsajátításában mesterétől, *Molnár Istvántól* kap. A képzés sikeres elvégzése után a Szatmárnémetiben alakult Népfőiskolára küldik kulturális titkárnak, ahol népdalt és népi táncot oktat. Ekkor köt életre szóló barátságot a később országosan elismert néptáncszólam *Vásárhelyi Lászlóval*. Utolsó közös filmjükben (Falusi mesék, 1997.

Rendező: *Király Katalin*) eltáncolják a könyvi verbunkot, amit ifjúságuk hajnalán Lami István tanított a hallgatónak.

1942-től néptáncokat jegyez le és dalokat gyűjt. A szakmát olyan kitűnő folkloristák mellett tanulja, mint *Manga János, Görnyei Sándor, Andrásfalvy Bertalan, Martin György*. 1943-ban megalapítja, majd vezeti a püspökatvani néptáncsoportot. 1946-tól az „english néptánc mozgalom” jeles alakja. A Szamos néptánc együttesben táncol, majd a Népi Kollégiumok Országos Szövetségének (NÉKOSZ) táncosa. A Szabó Iván vezetésével 1948-ban megalakult Magyar Néphadsereg Központi Művészegyüttese alapító tagjai között ő is jelen van. Öt esztendei hivatásos pályafutása alatt két évig szólistaként táncol. 1955-ben fél évet tölt a Fővárosi Nagycirkusz művészeként a Német Demokratikus Köztársaságban. Táncos pályafutása a Budapest Táncegyüttes svájci turnéjával ér véget.

A Népművelési Intézet munkatársaként a népi együttesek irányító szakembere, országos néptánc fesztiválok szervezője. Táncot oktat, koreográfiákat készít és a gyermekjátékok oktatására irányuló módszertani kiadványokat ír.

Fiatalon nősül, elveszi Győri Máriát, aki hű társaként egy életen át megteremti számára munkájához a békés, szerető családi háttérrel. 1948-ban megszületik első fiuk, akit korán elveszitenek. Móni, Anna, Eszter és István gyermekeiket felnevelik, iskoláztatják.

Miután felnőtként leérettségizik, 1967-ben Debrecenben egyetemi diplomát szerez népművelő-könyvtárosként.

1960-tól szerteágazó népművelői tevékenységet folytat a Magyarországi Szlovákok Demokratikus Szövetségében, és a hazai szlovákság kulturális életét szervezi. Biztatására sorra alakulnak a hagyományörző együttesek és népdalkörök. A magyar „Röpülj páva!” mozgalom mintájára megszervezi a népszerű „*Výletel viák*” minősítő seregszemlét. A számára oly kedves szlovák népdalokat csokorba gyűjti a „*Ked' si ja zaspievam*” (1988) kötetbe.

1972-ben a Szövetség mellett létrehozza a Honismereti és Néprajzi Szekciót, s annak titkáráként néprajzi gyűjtő táborokat szervez, melyekben maga is részt vesz és lelkes kutatóvá válik. A gyűjtőmun-



Az ifjú házaspár Lami István
(Gönyei Sándor felvétele)

kát valamennyi magyarországi szlovák nyelvszigetre kiterjeszti, s így megteremtí a szlovák nemzetiség kulturájának összehasonlító vizsgálatát. Felgyűjti és publikálja a magyarországi szlovákok szokásait, dalait, meséit és balladáit. E tevékenységének eredményeként lát napvilágot a „Slovenské ľudové balady v Maďarsku„ (1981, ford. Magyarországi szlovák népballadák), „Rozprávky spod Piliša„ (1982, ford. Piliši mesék), „Ludové rozprávky Slovákov v Maďarsku“ (1983, ford. Magyarországi szlovák népmesék), Východné zvyky a ľudové hry“ (1984, Évnyelvi szokások és népi játékok).

Éveken át segíti a Národopis Slovákov v Maďarsku (ford. Magyarországi Szlovákok Néprajza) folyóirat szerkesztését.

Nagy felfedezése a pilisszentkereszti mesemondó, Ágfalviné Jánszki Mária. A tőle lejegyzett mesék a falu szülőltje, Gregor Papuček költő szerkesztésében „Drotár podrotuje slniečko„ (1999, ford. A drótos megdrótozza a Napot) címmel jelennek meg. A település érdemei elismeréseként 2000-ben „Pre Mlynky – Pilisszentkeresztért Emlékéremet„ adományoz Lami Istvánnak.

Az 1970-es években megjelenteti a szlovák nyelvű Ludové noviny hetilapban és Náš kalendár évkönyvben meséit, anekdotáit. Ezek egy kötetben magyarul „Olvasás holdfénynél: Falusi történetek, önvallomások„ (2003) és szlovák nyelven „Dedinské príbehy„ (1995) „Čítanie pri mesiaci„ (2005) címmel látnak napvilágot.

Nem feledkezik meg a táncsoportok szakmai segítségéről sem. Intenzív nyári táborokat szervez az együttesvezetők részére. A Matica slovenská segítségével anyaországi képzésüket is támogatja. A csoportok számos hazai és szlovákiai fesztiválon népszerűsíthetik a magyarországi szlovákok néptánckultúráját.

1986-ban nyugdíjba vonul. Elérkezett az aktív publikálás ideje. Éjjeliórként összeállítja a magyarországi szlovákok lakodalmi szokásait bemutató „Stratila som pártu„ kötetet.

Szülőfalujában, Püspökatvanban, az önkormányzat kulturális bizottságának tagja. Folyamatosan jelennek meg néprajzi írásai, majd a szülőfaluja történetét felölelő „Fejezetek Püspökatvan múltjából„ (1997).

A közelmúltig aktívan figyelemmel kísérte a magyarországi szlovákság kulturális életének történéseit és a betegsége sem gátolta abban, hogy szakmai tudásával támogassa az őt felkereső folkloristákat. Biztatott, hogy vegyem át a stafétát és folytassam gyűjtőmunkáját, hiszen „még elérhető a hazai szlovák kultúra egy batyura való eleme, amelynek bemutatása emelné a gyengülő, fogyatkozó szlovák önismeretet, erősítheti az öntudatot...”. Segített az Ecséri lakodalmis igaz történetének feldolgozásában. Nagy meglepetéssel töltötte el, hogy a Szlovák Közművelődési Központ sikeresen megrendezte a hazai szlovák táncegyüttesek és hagyományörző csoportok minősítő versenyét (Vo víre tanca – Táncforgatag 2009), és hogy az általa alapított püspökatvani táncsoport szerepét átvette a Püspökatvani Népi Együttes.

Élete során több kitüntetésben volt része, ezek közül a legjelentősebbek: Április 4. Érdemrend (1985); a Magyarországi Nemzeti és Etnikai Kisebbségekért Alapítvány Nívódíja (1994); a „Za slovenskú národnosť“ (Szlovák nemzetiségért) díj (1998); a népművészet megőrzésében és átörökítésében végzett kiemelkedő munkájáért Életfa-díj (2004); az Országos Szlovák Önkormányzattól „Za našu národnosť“ (Nemzetiségünkért) díj (2005); a Magyar Művelődési Intézettől a Pro Cultura Minoritatum Hungariae közművelődési díj (2005).

Utolsó írásában summázta életét és pályafutását. „Ha az ember szerencsésen megöregszik, bölcsébbé válik. Tudja, mi mindent élt meg, míg azt fiatalon nem sejtethi. A jó kaszáló napnyugtával visszatekint és látja mit végzett a nap folyamán. Amikor az öregember visszapergeti az eltelt esztendőket, látja élete eredményét. Önmagamat kérdezem: mit értem el? A feleségemmel közösen öt gyermekünk közül négyet – három leányt és egy fiút – felneveltünk. Korán megtanultam, hogy az életben a legszükségesebb: legyen mit enni, legyen hol lakni és legyen mit magunkra öltetni. Ezeket önmagam és családom számára mindig biztosítottam. Szerényen éltünk, de ami szükséges volt, arról én gondoskodtam. Hét felnőtt unokám van, és négy dédunokám. Boldog ember vagyok. Felnőttként azzal foglalatalkodtam, amit igazán szerettem...” (Štefan Lami: Čítanie pri mesiaci. 2007).

Lami István, mindenki Pista bácsijának lelke 2010. január 14-én az éjszakai órákban örökre eltávozott. Reánk hagyott öröksége szellemi táplálékkul szolgál a hazai szlovákságnak. Emlékét örökké őrizzük!

Király Katalin

MISÓCZKI LAJOS:

A vallás- és egyházügy a Rákóczi-szabadságharc idején

2009-ben hagyta el a sajtót Misóczki Lajos gyöngyösi nyugalmazott főiskolai tanár *Vallás- és egyházügy a Rákóczi-szabadságharc idején* című műve. A hét fejezetből álló munka első részében a szerző arról írt, hogy már a Rákóczi Ferenc által 1703 májusában kiadott brezáni kiáltvány a szabadságharc kezdetétől megfogalmazta minden vallás háborgatásának tilalmát. A nagy fejedelem a felkelést Isten nevében indította. A szabadságharc idején a nemzet fő céljai, a megoldásra váró társadalmi, gazdasági intézkedések mellett a vallásügy rendezése is szerepet kapott. A fejedelem 1703. november 10-én Tokajban adta közre első vallásügyi pátensét, amelyben megtiltotta a katolikus templomok önkényes elfoglalását és a protestánsoknak való átadását. Az 1704. január 27-én közzétett miskolci vallásügyi rendeletben már társadalmi összefüggésekben mutatott rá a vallási háborgások kérdésére, amelynek értelmében védlevelet adott ki.

A munka második fejezetében a szerző arról szolt, hogy a felkelés megindítása után az egyes egyházak hogyan álltak Rákóczi mellé. A harmadik részben Misóczki azt vizsgálta, hogy a vallásügy hogyan jelentkezett a béketárgyalásokon. Először az 1704 márciusában Gyöngyösön tartott első tárgyalásokról beszélt, majd az év augusztusában folytatott második gyöngyösi és selmechányai tárgyalásokat elemezte. Sajnos ezek a tárgyalások eredménytelenül végződtek. A vallásügyet azonban a fejedelem folyamatosan felszinen tartotta.

Az ezzel kapcsolatos fejleményeket a szerző a könyv negyedik fejezetében fejtette ki. Először arról írt, hogy a vezér a két gyöngyösi tanácskozás között két vallásügyi rendelkezést adott ki. Az egyiket 1704. június 20-án bocsájtotta közre, amely a protestánsok szabad vallásgyakorlásáról rendelkezett. Az év augusztusában pedig újabb vallásügyi pátenszt tett közzé.

A vallásügy nagy szerepet kapott az 1705 szeptemberében és októberében Szécsényben tartott országgyűlésen is. A vallásügy már Rákóczi esküjében és szövetséglevelében szerepelt. A vallásügyben hozott döntésekben a fejedelem türelmet hirdetett. A szabadságharc vezére időtálló módon rendelkezett. Egyik XX. századi kutató az országgyűlés vallásügyi határozatait, mint a vallási türelmet és megbékélés szép példáját jellemezte. Rákóczi az országgyűlésen a vallásügyet úgy kezelte, hogy azt alárendelte a haza ügyének. Elmondhatjuk, hogy a szécsényi országgyűlésen teljes vallás szabadságot hirdettek meg. A vallásügy kérdése felmerült az 1705. és az 1706. év nagyszombati béketárgyalásokon is, ahol a békealku fő témái között feltűnt a vallás témája is.

Misóczki könyve ötödik részében a szabad vallásgyakorlat eredményeit foglalta össze. Rámutatott arra, hogy az addigi vallásügyi rendelkezések következtében megújult a protestáns gyülekezetek élete. A szerző munkája hatodik részében azt vizsgálta, hogy a szabadságharc tetőpontján 1707-ben hogyan alakult a vallásügy helyzete. Először a vallási türelmet katonai jellemzőit

vette szemügyre. Rámutatott arra, hogy a fejedelem a lakosság vallási életében következetesen érvényesítette a pátenszeiben megfogalmazott, a vallási türelmet célzó rendelkezéseket. A fejedelem a vallásügy katonai kérdéseiben is példát mutatott. Ezt bizonyítja például, hogy a haditáborba mindvégig magával vitte térdeplő szőnyegét, valamint a kelyhet. Az 1705. december 7-én kelt „Az egyházi személyek regementekben való hozatásáról szóló parancsolat” című kinyilatkoztatása azt mutatja, hogy a hadseregben megkívánt és előírt vallásügyi politika a szabadságharc idején valósággá vált. Ezt követően a szerző arról írt, hogy az 1705-ös szécsényi országgyűlés után milyen egyházszerző munka folyt az országban. A könyv szerzője a konkrét eredményeket vallásonként foglalta össze.

A hatodik részben a vallásügy, az iskolaügy, a nemzeti művelődés kérdése kapott helyet. Rámutatott arra, hogy II. Rákóczi Ferenc az iskolaügyet is nemzeti ügyként kezelte: lényeges állami feladatnak tekintette az oktatás-nevelés ügyét. A különböző iskolatípusokban oktatási szabadságot biztosított. Szabályozta a felekezetek közötti egyenlő iskolaállítást jogát. Ezt követően felekezetként vizsgálta az iskolák tárgyi feltételeinek alakulását. Írt arról, hogy a szabadságharc idején visszaadták a reformátusoknak a sárospataki kollégiumot. Az alfejezet végén rámutatott arra, hogy a nemzeti művelődés ezernyire szállal kapcsolódott a vallásügyhöz. Például a sárospataki kollégium igazgatója, Csécsi János a vallásérkölcsi neveléssel azonos szinten tárgyalta a nemzetnevelés ügyét is. A különböző vallásfelekezetek által fenntartott iskolák vonatkozásában a nemzeti művelődés ügyét reprezentáló irodalmi alkotások születtek.

A könyv utolsó, hetedik fejezetében a szerző arról szolt, hogy az állami irányításban hogyan tükröződött az állam és egyház érdekeinek érvényesítése. Leírta hogy a szabadságharc tetőpontját jelentő, 1707-es ónodi országgyűlésen Rákóczi az államirányítási, hadsereg-szervezési, gazdasági, pénzügyi kérdések mellett vallásügyi téren is intézkedett. Az országgyűlés határozataiból kitérnek a vallásügyi intézkedések végrehajtásának ellenőrzése. Rámutatott arra, hogy az egyházügy és az államügy az egyre lehetetlenebbé váló körülmények között is szervesen összekapcsolódik. Ezért nem véletlen, hogy Rákóczi emléke a szabadságharc leverése után is élt a népben, s azt vallásos tisztelettel ápolta.

A szerző a mindvégig színvonalas munkáját a témával kapcsolatos magyar és idegen nyelvű irodalom és újabb kutatási eredményei alapján írta meg. A könyv értékét növelik a közreadott fényképek. A munka a szerző által felhasznált irodalom felsorolásával zárul. Kiadásért dicséret illeti meg szponzorait, valamint a könyvet előállító nyomdát.

Az ismertetett művet értékei miatt nemcsak az egyháztörténészek, hanem a köztörténet írói, sőt a történelem szakos tanárok is haszonnal forgathatják.

(Gyöngyös 2009.)

Szecső Károly

GYÖRI JÁNOSNÉ:

Györi János élete és munkássága

Újabb kiadvánnyal bővült a Jászság gazdag helytörténeti irodalma. 2010 januárjában került sor Jászkisérén Györi Jánosné Györi János élete és munkássága című könyvének bemutatására. Az életrajzi írás létrejöttét egy szomorú esemény inspirálta. 2008. december 30-án eltávozott közülünk Györi János, Jászkisér és a Jászság kulturális életének meghatározó, karizmatikus személyisége.

A könyv borítóján megjelenő két települést – Nagyrédét a szülőfalut, és Jászkisért a lakóhelyet – képviselő templomok, valamint a több mint négyszáz oldal, már külső megjelenésében is jelzi azt a hosszú, tartalmas, ám rögzös utat, amit Györi János megtett. A szerző – Györi Jánosné – és Györi János neve együtt íródott be a jász emberek tudatába, hiszen ők nemcsak a magánéletben voltak igazi társak, hanem munkájukban is. Együtt hozták létre mindazt, ami a helyi kulturális élet területén nevükhöz kapcsolódik. Éppen ezért nehéz, és egyben nagy kihívás volt tárgyalagossnak maradni a könyv írása közben. A szerző rövid bevezetőjében előrebocsátja, hogy visszaemlékezése összeállítását a teljesség igénye nélkül készítette el. A könyvben megjelenő dokumentumokon kívül több száz fénykép, videóanyag, tanulmányok, levelezések, feljegyzések vannak birtokában, amik még feldolgozásra várnak.

A kötet első nagyobb egységében végigkövethetjük azt a hosszú utat, ami a szülőfalutól a Jászságig vezetett. Györi János gyermekkoráról, tanulmányairól olvasva, már a könyv elején megfogalmazódik bennünk, hogy következetességét, kemény, tudatos – önmagával és környezetével szemben maximalizmusra törekvő – egyéniségét a szülők örökségeként kapta. Egészen kicsi gyermekként kitűnt tudásával kortársai közül. A később kiteljesedő, széleskörű műveltségét olyan nagy múltú, magas színvonalú oktatási intézményekben alapozta meg, mint az egeri Ciszterci Rend Szent Bernát Gimnáziuma, a Hittudományi Főiskola, a debreceni főiskola. Ezekben az iskolákban sajátította el német, latin tudását, valamint a retorikai ismereteket, amiket nagyszerűen kamatoztatott későbbi nevelő, oktató, helytörténeti tevékenysége során. Nyomon követhetjük magánéletének alakulását, feleségével történő megismerkedését, a házasság utáni küzdelmes nagyrédei és domoszlói éveket, Jászkisérre kerülésükkor a beilleszkedési nehézségeket. Sok irányú, lelkes munkájával csakhamar bebizonyította, hogy méltó a helybeliek megbecsülésére, befogadására. Tanári munkáján túl bekapcsolódott a község sport- és politikai életébe, 1960-tól a művelődési ház vezetője lett. A folyton benne munkálkodó tudásszomj, valamint a nagy tanárelőd Csete Balázs biztató szavainak hatására egyre inkább erősödött benne a történelem és néprajz iránti érdeklődés. Felismerte, hogy csak úgy értheti meg igazán a jászok, a jászkiséri emberek életét, gondolkodását, ha behatóan tanulmányozza történelmüket. Egerben elvégezte a történelem szakot, ezt követően pedig az ELTE történelem-népművelés szakát. Lázasan kutatott a levéltárban, és lenyűgözte Jászkisér történetének sokszínűsége. Figyelmét egyre inkább a honismeret felé fordította. 1970-ben tíz jászkiséri emberrel megalakította a helytörténeti szakkört, mely később Csete Balázs nevét vette fel. Itt kapcsolódott össze munkájuk feleségével, aki szintén diplomát szerzett történelem-néprajz szakon, és 1963-tól a művelődési ház igazgatója

lett. Györi János különösen jó érzékkel választotta ki azokat a parasztembereket, akik irányításával leírták régi emlékeiket, s ezáltal óriási néprajzi hagyatékot ajándékoztak az utókorak. Ezekkel a szép pályamunkákkal számos megyei és országos díjat nyert a szakkör. A házaspár kitartó munkája révén 1981-ben egy felújított parasztházban megnyílt a *Csete Balázs Helytörténeti Gyűjtemény*, és 1984-ben az új, Makovecz Imre által tervezett művelődési ház. Ettől kezdve a helytörténeti gyűjtemény és a művelődési ház egymástól elválaszthatatlan egységet alkottak: irodalmi esteknek, képzőművészeti kiállításoknak, játszóházi foglalkozásoknak adtak helyet.

A könyv első nagy egységében számos fotó dokumentálja a házaspár családi életét és közösségi tevékenységét. A tudományos munkák listájából kiderül, hogy Györi Jánost minden érdekeltte, ami a múlttal kapcsolatos, és széles körű műveltségének köszönhetően minden témát szakszerűen, tudományos igényességgel dolgozott fel. A szerző egyfajta válogatást ad Györi János különböző szakkönyvekben, helyi újságokban, honismereti lapokban megjelent írásaiból. Külön részt szentel e munkákért kapott kitüntetések, oklevelek bemutatásának. Az egykor oly gazdag honismereti programokat igazoló meghívókból is kapunk izelítőt. A szerző fontosnak tartotta a szakkör pályamunkáiról szóló néhány szakmai vélemény megjelenítését is, melyek mind a jól felkészültséget, a tartalmas munkát igazolják.

Györi János 80. születésnapján köszöntőinek névsora, a köszöntők hangvétele arról tanúskodnak, milyen nagyszerű emberi és szakmai kapcsolatokat tudott kialakítani. A köszöntők közül talán Halász Péter fogalmazta meg legplasztikusabban János bácsi nagyságát. Ő igazi honismereti személyiség volt, aki: „Mindig többet vállalt, mint amit elvártak tőle, munkáját hittel, becsülettel, tiszta erkölccsel végezte, az alkotás vágya hajtotta. Munkája során több helyre hívták, de hű maradt Jászkisérhez, megmaradt a nemzet napszámosának”.

Ezekkel a gondolatokkal ajánlom elsősorban az őt személyesen ismerők figyelmébe e tartalmas életrajzi könyvet. De útmutatóul szolgálhat bárki számára bizonytalansággal teli világunkban, amikor úgy érezzük, hogy szélmalomharcot vivünk, s már-már álmaink feladására kényyszerülünk.

Kökai Magdolna

JUHÁSZ KATALIN (szerk):

Tiszta sorok

Tanulmányok a tisztaságról és a tisztálkodásról

A „Tiszta sorok”, mely a Documentatio Ethnographica sorozat 25. kötete, több szempontból is egyedülálló és figyelemreméltó gyűjtemény. (Elhatároztam, hogy szándékosan kerülöm – az egyébként minden szempontból ideillő – de az utóbbi időben már-már közhellyé fakított „hiánypótló” kifejezést.) A 2006-ban létrehozott „Meg is mosakodjál!” címet viselő kiállítás, jó alapot kínált a 2007. tavaszán, Budapesten megrendezett azonos elnevezésű konferenciának, mely során néprajzkutatók, szociológusok, történészek ismertették tanulmányaikat, foglalták össze eddigi eredményeiket. A könyv e tanácskozás összegzésének tekinthető, hiszen az elhangzott előadások írott változatát tartalmazza – egy kivétellel. A 21 munka, különböző szempontból

vizsgálja a tisztálkodás, a tisztaság kérdéskörét. A szerkesztő, Juhász Katalin – aki a művelődéstörténetnek ezzel a kevésbé népszerű területével foglalkozik – ismert és elismert szakértő, hosszú évek óta a tisztálkodási, szépségápolási szokások feltérképezésén, kutatásán dolgozik, rendszeresen publikál.

A tisztálkodás, tisztaság fogalomköre egydős az emberiséggel, bár jelentősége a történelem folyamán sokat változott, vallási, társadalmi szabályok nagymértékben befolyásolták.

Az indiai Mohendzso Daro ötezer éves romjai között a régészek folyó vízzel és csatornarendszerrel ellátott fürdőszobákat tártak fel. Az ókorban is fontos volt az ápolat megjelenés, sőt orvosilag is nagy jelentőséget tulajdonítottak a tisztaságnak. Hippokratész, pl. az újszülöttek fürdetésének fontosságát hangsúlyozta. A görögök és rómaiak is építettek nyilvános fürdőket, melyek aztán a közélet és kikapcsolódás helyszínévé váltak. Különösen a rómaiak dicsekedhettek fejlett fürdőkultúrával. Az olajos masszázsokat, gőz- és kádfürdőket egyaránt használták és kedvelték. A padló- és falfűtésű medencékből az elhasznált vizet csatornahálózatokon keresztül vezették el. A szappant – amit elsőként a gallók, germánok készítettek – ekkor még nem ismerték, helyette bizonyos földfajtákat használtak.

A nomád magyarság fürdősátrakban tisztálkodott. Az e tárgykból származó első hazai, írásos emlékünknél egy Pécsváradon, 1015-ben felt. adománylevél, mely szerint a bencések nyilvános fürdőt működtethettek. A korabeli szokásokról sajnos keveset tudunk. Míg a lakóházakról, berendezéséről, használati tárgyairól, ruházatról viszonylag széles körűek az ismereteink, a tisztálkodási gyakorlatot illetően azonban, meglehetősen szűkszavúak a történelmi források. Az bizonyos, hogy a XII. századi kolostorokban már voltak fürdőhelyiségek, melyeket – lehetőség szerint – folyó felett építettek. A XIV–XV. században kutakat és agyagból vagy ólomból készített vízvezetékeket használtak. „*A Várnegyedben 36 kút helyét ismerjük, ezek a pincékben voltak és némelyikben a mai napig található víz.*”¹ Mátyás király például forrsvizet vezetett a palotájába, ami jóval tisztább és egészségesebb volt, mint a Duna vize, ami akkoriban nemcsak ivóvízként, hanem – többek között – mosó- és fürdővízként is szolgált. Kéziratokban, leltárakban, végrendeletekben számos említést találhatunk mosdótálakról, törölközőkről, sőt az első, a fogkefe elődjéről szóló utalás Zsigmond király számadáskönyvében olvasható. A középkor embere – persze nemcsak és a köznép külön-külön – fürdőkbe járt, nemcsak tisztálkodás céljából, hiszen a megbetegségnek számító közszevnyt csak a meleg vízzel tudták gyógyítani. Mátyás király is szenvedett e kórtól, mely kialakulásáért a hideget (a fűtés még a palotában is komoly nehézséget okozott) és a húsalapú táplálkozást tették felelőssé. Később a járványok és az egyházi állásfoglalás következtében – mely szerint a fürdő nemcsak erkölcsstelen, hanem egészségtelen is – csökkent a népszerűsége. A XVII. században, Bethlen Miklós önéletrajzában a következőket írta: „*Ritkán feredtem, kivált hideg vízben. Lábamot két héten, néha minden héten mosattam. Számat reggel, ebéd és vacsora után mindenkor és gyengén a szememet is hideg vízzel mosattam, kezemet is gyakran, de az orcámat, hacsak valami por, sár vagy valami gaz nem érte, sohasem mos-*

tam, hanem a borbély hetenként, szakállomat elberetváltam. A fejemet talán huszonöt estendeje van, hogy már nem mosták.”²

Persze nem szabad a fenti idézetből messzemenő következtetéseket levonni, hiszen ellenpéldát is találhatunk bőven. Esterházy Miklós minden reggel tisztálkodott és az ápolat, alkalomhoz illő megjelenést a családjától is megkövetelte. Fiát arra tanította, hogy „*mindig állapotához illő tisztaságban legyen*”. A jobbágyok szokásairól csak nagyon kevés adat található, néhány feljegyzés tanúsága szerint kb. kéthetente váltottak ruhát, feltehetőleg a mosakodást sem vitték túlzásba, amiből következően gyakran tetvesek, bolhások is lehettek.

A jelentős, úgymond modern változások, melyek a higiénia és a testápolás fontosságát hangsúlyozták, és a tisztaságot az egészséggel, sőt a mindennapi élet kultúrájával is összekapcsolták, a XIX. században, a társadalom minden rétegét érintően következtek be. Bár a téma közüggé vált, jellegéből, intimitásából adódóan – a régebbi és mai szokásokról egyaránt – nehéz pontos adatok birtokába jutni.

Juhász Katalin 331 oldalas tanulmánygyűjteménye, puha kötésben, egyszerű – első ránézésre tankönyvszerű – kivitelben jelent meg. A címlapot, Ujváry Jenő a Magyar Nemzeti Múzeum Történeti Fényképtára „Nagy-mosás” című fotójának felhasználásával tervezte. A kötet végén minden műről, angol nyelvű, rövid, tömör összefoglaló, és – az írásokhoz kapcsolódó, zömében a szerzők által készített képekből – melléklet található.

A szerkesztő előszavában, mely a dolgozatok néhány mondatos áttekintését is tartalmazza, hangsúlyozza, hogy az írások különbözőségeik ellenére több ponton is kapcsolódnak egymáshoz. A könyv elsősorban a területen dolgozóknak, amatőr néprajzi gyűjtőknek ajánlható, de a téma iránt érdeklődőknek is különleges és tanulságos olvasnivalót jelenthet. A tartalom szempontjából a leírtakat több nagyobb kérdéskörbe lehet csoportosítani, melyek közül a legnagyobb a hidrogeológia viszonyokkal, egy-egy földrajzi terület, település vízhasználatával, és mosási szokásairól feltárásával foglalkozik. Szintén jelentősek a tisztálkodási, takarítási kultúrát és ezek változásait bemutató munkák. Az erkölcsei tisztaságról, a köztisztasági kérdésekről, hulladékkezeléséről, a Szabadtéri Néprajzi Múzeum e témára vonatkozó gyűjteményéről és végül, de nem utolsó sorban, a tisztaságról mint jelképről szóló részek külön-külön kategorizálhatóak. Természetesen, ezt a besorolást nem kell szigorúan venni, a fejezetek gyakran hasonlóságot mutatnak, átfedik, sőt kiegészítik egymást.

A kötet első két írása – *Verebély Kincső: Érték és mérték: Gondolatok a tisztaság értelmezéséről*, valamint *Kapitány Ágnes – Kapitány Gábor: Néhány gondolat a tisztaság szimbolikájáról* – művelődéstudományi szempontok figyelembevételével készült – erősen szakmai jellegű. A tisztaság fogalmát, jelentését, szimbolikáját vizsgálja a különböző tudományágak, valamint más és más történelmi korok nézőpontjai szerint. A bevezető tanulmány kiemeli; ahhoz hogy a témáról hiteles képet kaphassunk, a mindennapi élet kultúráját adott időszakokra bontottan szükséges áttekinteni, mert a különböző korok hétköznapijainak vizsgálata elengedhetetlenül fontos, hogy megérthessük egy-egy jelenség vagy szokás

¹ E. Kovács Péter: Hétköznapi élet Mátyás király korában. Corvina Kiadó Bp. 2008. 120. oldal

² B. Gelencsér Katalin (szerk.) Művelődéstörténet II. Magyar Művelődési Intézet és a Mikszáth Kiadó Könyvsorozata. Bp. 1986. 432. oldal

kialakulásának okait. Kijelenti, hogy a higiéniai szabályok „fűcsaságai már nemcsak álmélkodásra készítettek, hanem a tisztaság korabeli értelmezése alapján rámutatnak a társadalmi megkülönböztetés, az értékrend finomabb szerkezeteire is.”³ A munka foglalkozik a tiszta, szenny, kosz, mocskok szavak eredetével, keresi pontos jelentésüket. A tisztaság fogalmát több szempont szerint is körüljárja, nemcsak testi vonatkozásban, hanem lelki értelemben is. A tiszta/tisztátalan ellentétpárt a testre és a lélekre, illetve a társadalmi/emberi viszonyok szimbolikus értelmezésére is egyaránt alkalmasnak találja.

Különösen érdekes *Peterdi Vera*: „arc, fül, nyak, váll, karok, hónalj...”, című munkája, amely az 1923–1933-as évekbe kalauzál el minket és egy középosztálybeli család, tisztálkodási és tisztántartási szokásait mutatja be. Értékét az adja, hogy egy családtag, Halászfű Éva írásos visszaemlékezéseire épül. Részletes alaprajzon tanulmányozhatjuk a Váci utcai, 210 négyzetméteres lakás beosztását, olvashatunk a berendezésről, használati tárgyairól. Külön fejezetekre tagolja írja le a testápolási és takarítási gyakorlatot, melyben szigorú szabályok voltak az irányadók. A szülők nagy gondot fordítottak a gyerekek iskoláztatására, illetve a helyes erkölcsi/lelki nevelésére is. A család élete merev forgatókönyv szerint zajlott, a tevékenységek rendjétől eltérni nem lehetett. Az adatközlő forrás pontossága is ezen alapul, hiszen a gyermekkorban mélyen beidegződött napirend a felnőttkorban sem merült feledésbe. A dokumentum nagymértékben segítséget nyújt ahhoz, hogy a Horthy-korabeli középosztályi életéről részletekre kiterjedő, hiteles képet alkoshatunk. A szerző megállapítása szerint: „A tisztaság a 20. század első felére, a haladás, a rend, a tisztesség társadalmi modellje lett, és fogalma szorosán kötődött a felső társadalmi csoportokhoz.”⁴

Lajos Veronika napjaink problémáját, az „összetett különidejűséget” dolgozza fel, „Testek – tisztaság – modernitás – kulturális és társadalmi összefüggések Moldvában a bájé kapcsán” címet viselő dolgozatában. A csángó faluban élő asszony, külföldön dolgozó gyermekei rábeszélésére, nem csekély anyagi áldozat vállalásával építette meg élete első fürdőszobáját. A mai korak megfélemlően berendezett „bájé”-t, azonban egyáltalán nem használja, mert minden körülmények között ragaszkodik az eddigi tisztálkodási szokásaihoz. Ez a ketősség, a hagyomány és a modernitás szembenállása nemcsak itt, hanem több tanulmányban, más formában is tetten érhető. Így például Paréj Gabriella és Tóka Anita az udmurt muncsóról szóló dolgozataikban, melyekben egy finnugor népcsoport, az udmurtok tisztálkodási szokásait mutatják be. A fürdőházhoz a mosakodáson kívül több más, gondosan szabályozott – gyógyító, egészségmegőrző, rituális és gazdasági – funkció köthető. „A muncsóhoz számos tabu és tiltás kapcsolódik, az ott lakó szellem, a muncsomurt tiszteltben tartása végett.”⁵ Régen az ember életét a születéstől a halálig végigkísérték és meghatározták az itt végzett szertartások. Annak ellenére, hogy hagyományos szerepe egyre csökken, kultúrája ma is meghatározó a közösség életében. Az egymást követő generációk nem tudnak teljes mértékben elszakadni a szülőktől, nagyszülőktől látott régi

cselekvésmintáktól. Általánosságban elmondható, hogy a gyermekkor, a nevelés mikéntje nagymértékben behatárolja a felnőtt viselkedését. A folyamatosan ismétlődő tevékenységek egy életre rögződnek, és automatikussá válnak. (pl. Ugyanúgy takarítok, ahogyan otthon anyukámtól láttam, azaz, „felülről lefelé, belülről kifelé”.) Természetesen, megfigyelhető e téren változás – több a háztartási gép, vagy inkább tusfürdő használunk szappan helyett – de a fejlődés fokozatosan megy végbe. Úgy is fogalmazhatunk, hogy a régi, jól hasznosítható, bevált dolgok, újjakkal kiegészítve élnek tovább.

A „Tiszta sorok” gyűjteménye a fentiekben kívül még számos fontos és jelentős kutatási anyagot tartalmaz. Komoly érdeklődésre tarthat számot elsősorban szakmai körökben, hiszen a néprajztudomány és a művelődéstörténet eddig kevésbé ismert területeire irányítja a figyelmet. A további munkához sok sikert és a Juhász Katalin által megfogalmazott célok elérését kívánom: „A szerzőkkel együtt bizom abban, hogy a Nemzeti Kulturális Alap Múzeumi Szakkollégiumának támogatásával kiadott tanulmánykötet is hozzájárul a konferencián a különböző területeken tevékenykedő szakemberek között már megvalósult gyümölcsöző párbeszéd folytatásához, és jó alapot nyújt egy nemzetközi konferencia előkészítéséhez.”⁶

M. Pázmány Kata

KÓKA ROZÁLIA:

Napsugárkisasszonyok

Kóka Rozália, a neves énekes és mesemondó bizonyosan nem szorul semmiféle reklámizű bemutatásra, helyénvaló azonban életútjának, eddigi munkásságának a vezérmotívumát felidézni, s ez nem más, mint az értéktetés, az érték- és a hagyományörzés. Ez édesanyja révén a bácskai magyarsághoz, édesapja által a bukovinai székelyekhez kötődő művésznő előadójait, meseműsorait, hangkazettáit és könyveit olyan cél szolgálatába állította, amelyhez sokan vállrandító közönnyel viszonyulnak, vagy a „modernitás”, a „progresszivitás” és az „urbánus kultúra” vélt felsőbbrendűségétől áthatva avitnak, meghaladottnak, érdektelennek gondolják. Tévédésük azonban nyilvánvaló: a népi kultúra értékeinek feltárása és megőrzése nélkül az egyetemes magyar kultúra lenne sokkal szegényebb, önképünk válna pontatlannabbá, töredékesebbé, nem utolsósorban pedig lényegesen kevesebbet tudnánk a határokon kívülre, olykor perifériára és szorongatott léthelyzetbe került magyar közösségek őrzés- és gondolatvilágáról, szellemi életéről. Az elmúlt száz év megannyi történelmi vihára és viszontagsága, a fogyasztói társadalom „eszményeinek” bomlasztó, s végső soron kiüresedést, léleklelenséget „eredményező” hatása a fentebb említett értékeket súlyos veszélybe sodorta. Annál dicséretesebb tehát Kóka Rozália lankadatlan törekvése arra, hogy megőrizze, felmutassa őket. S hogy igyekezete nem hiábavaló, azt műveinek sikerén túl elismerések, kitüntetések imponáló sora is tanúsítja – többek között a Népművészet Mestere cím és a Magyar Örökség Díj, amit 2007-ben kapott meg.

Legújabb munkája olyan emberek sorsával ismerteti meg az olvasót, akik e megőrkítés nélkül továbbra is a

³ Juhász Katalin (szerk.) *Tiszta sorok – Tanulmányok a tisztaságról és a tisztálkodásról* L'Harmattan Kiadó Bp. 2009.

⁴ L'Harmattan Kiadó Bp. 2009. 137. oldal

⁵ Ugyanott: 259. oldal

⁶ Juhász Katalin (szerk.) *Tiszta sorok – Tanulmányok a tisztaságról és a tisztálkodásról* L'Harmattan Kiadó. Bp. 2009. 8. oldal



historia névtelenjeinek sokmillióst tömegét szaporítanak. Kóka Rozália azonban eloszlatja az alakjukat övező felhomályt, a szó szoros és átvitt értelmében is bemutatja arcukat, elmondhatja velük történetüket, s újfent bebizonyítja, hogy az ún. egyszerű emberek életútja számos esetben sokkal fordulatosabb, izgalmasabb és tanulságosabb lehet, mint azoké, akik különböző okokból – és sokszor érdemtelenül – hírességekké váltak. Kóka Rozália új könyvének szereplői két okból érdemelnek megkülönböztetett figyelmet: sajátos kalandregénnyé kerekedett és példázattá nőtt élettörténetük, s a hányattatások, viszontagságok közepette tanúsított tisztességes és bátor magatartásuk, önmagukhoz, szeretteikhez, nemzetükhöz, hitükhöz való hűségük okán. Olyan nők hányattott sorsa bontakozik ki a kötet lapjain, akik a maga legkomorabb valóságában szembesültek a huszadik század történelmével. Megélték mindent, ami a pusztulás veszélyével fenyegetett, „jobb” esetben egzisztenciális hátrányhelyzetekbe s ma már alig elképzelhető megpróbáltatások elviselésére kényszerítette őket. Van közöttük olyan, aki kamaszlányként szembesült a Magyarország és Csehszlovákia közötti „lakosságcsere” lesújtó tényével, s azzal, milyen érzés hontalanná válni a szülőföldön; akadnak, akiket az 1956 forradalmat vérbe fojtó szovjet agresszió üzött el hazájukból s kényszerített arra, hogy olykor szerencsésebb, olykor megalázó és nyomasztó körülmények között idegen földön kezdjék újra az életüket; felbukkannak a hadiárva, a nemzetiségük vagy „osztályidegen” voltak miatt otthonukból előzött, kényszerlakhelyre telepített emberek, s lenyűgöző bukovinai székeley dialektusban előadott visszaemlékezések teszik drámaian átélhetővé a Hadikfalváról Magyarországra került lány sorsát, aki egy olyan Magyarországon próbál családjával együtt menedékre lenni, melyet a lakosság szenvedéseit az elviselhetetlenségig fokozó elenséges hadak özönlöttek el.

A kötet szereplőit a rokonok, a családtagok, az otthon és a szülőföld elvesztése, a pusztulás, az elnyomatás és az üldözétes megélése tömöríti sorsközösségbe – és még valami: az önmagukba és a szelektív emberségbe vetett hit, a méltóság és a belső szabadság megőrzéséért vívott küzdelem, a megtörhetetlen akarat, melynek köszönhetően a száműzetésben s odahaza, a diktatúra nyomasztó viszonyai között is meg tudták teremteni az értelmes, mi több, a teljes élet lehetőségét. S olyasmis összekapcsolja őket, amit egyesek napjainkban már idejémtűntnek, fölőleslegesnek mondanak, az emberek óriási többsége azonban változatlanul megéli: a magyarsághoz való ragaszkodás, a haza iránti szeretet, amelyet az idegenben töltött évek és a sokszor kilométerek ezreiben mérhető távolság sem tudott meggyengíteni.

Mint a fentiekből kiderülhetett, Kóka Rozália könyve bővelkedik drámai történetekben, torokszorító mozzanatokban és a szó legregényesebb értelmében vett izgalomokban, a megrendítő történetek mégis felemelően hatnak és a mindenkiben ott rejtőző örök derűlátót erősítik, aki az *Ember tragédiája* Istenének intelmét megfogadva „küzd és bízva bíz”, s célhoz is ér.

Fontosnak tartom, hogy a könyv nem csupán „magyar sorsokat” tár elénk, hanem azt is nyilvánvalóvá teszi, hogy mindaz, amit a magyarság megélt, a Kárpát-medence többi népét is sújtotta – nem utolsósorban a németeket és a szlovákokat.

Az élőbeszéd közvetlenségét és elevenségét megőrző, a nyíltságot a hitelességgel magas fokon ötvöző, beszédes fényképek sokaságával illusztrált történetek fü-

zére tiszteletre méltó és sikeres vállalkozás – az olvasók lennének szegényebbek, a múltunkról alkotott kép volna hiányosabb, ha a kötet nem jutna el hozzánk.

G. Kovács László

BALÁZS LÍVIA– LANCZENDORFER ZSUZSANNA:

Ósdi állatosdi

Állatokhoz fűződő népi mondókák, jóslások és csúfolók

Két lelkes, fiatal néprajzkutató: *Balázs Lívia* és *Lanczendorfer Zsuzsanna* – mindketten gyakorló pedagógusok és édesanyák – ezelőtt 12 évvel elhatározták, hogy közkinccs teszik, azokat az állatokhoz kapcsolódó népi hiedelmeket, szólásokat, mondókákat, állathang utánozókat, állathívogatókat és -bosszantókat, amelyeket több éven keresztül gyűjtögettek szűkebb hazájukban, a Rábaközben és a Sokoróalján. Sok szöveget maguk is gyermekkorukban, szüleiktől, nagyszüleiktől hallottak először, és úgy tartották természetesnek, hogy továbbadják azokat gyermekeiknek.

Az *Ósdi állatosdi* című könyvük először 1998-ban magánkiadásban, egyszerűbb külsővel jelent meg, mégis elfogyott, így most a második, bővített, igényes külsejű kiadást veheti kézbe az olvasó a Magyar Kultúra Kiadó Kft. jóvoltából.

Amikor könyvet ír (csúnya szóval: „csinál”) az ember, óhatatlanul is megkérdézi magától: miről akarok szólni, miért és kinek?

Nos, a szerzőpáros saját néprajzi gyűjtéséből válogatott. A Bagolytól a Verébíg 49 állattal kapcsolatos népi ismeretet akart továbbadni a gyermekeknek, kedves, színes, humoros képekkel meglevenítve a dalokat, mondókákat, történeteket. A képek a szintén fiatal *Kovács Richárd* rajztanár munkáját dicsérik.

Csak a szövegek előtt szereplő bájos és szemléletes piktogramok (képjelek), amelyek eligazítanak a szövegek funkciójáról, no meg a kísérő kották mutatják (ez *Bozsay Beáta* munkája), hogy nem klasszikus gyermekkönyvet, hanem óvodapedagógusoknak és tanítóknak, mi több: gyermekeikre időt szánó szülőknek, nagyszülőknek készült ez a szép könyv. Jó ötletnek tartom, hogy a szerkesztők közzítették a mondókák ritmusát és egyszerű, szolmizációs jelekkel ellátott dallamukat. Így – akinek kedve van rá –, könnyen eldúdolhatja és megtaníthatja másoknak is azokat.

Ezek a ma már csak a szájhagyományban élő szövegek (az én gyerekkoromban meg mindennapi ismeretnek számítottak) képzeletbeli ablakot nyitnak a kertre, a mezőre, a körülöttünk levő természetes, – ám a mai, városi gyermekektől egyre idegenebb – élettel teli világra. Ugyanakkor egy kis bepillantást engednek a múltunkba is, hiszen olyan jelenségekre, dolgokra hívják föl a figyelmet, – például az állatok viselkedése és az időjárás kapcsolatára –, amelyre a rádió és televízió időjárás-jelentéseiből tájékozódó mai ember már nem gondol. Sem szemre, sem fülle, de ideje sincs arra, hogy figyeljen a környezetében élő állatok jelzéseire. Pedig – amint a könyv számos példáján látjuk –, az állatok beszélnek hozzánk, s a régiek megértették, mert jól ismerték őket. (Emlékszem: mi még azt mondogattuk Debrecenben: „Bóg a számár, eső lesz...”.) Mondom ezt annak ellenére, hogy gyakran persze félre is értették ezeket a jelzéseket,

s elődeink téves magyarázataiból születtek meg a babonás hiedelmek. Pl. az, hogy a bagoly huhogás halottat jelez a háznál. Ezért is hívták a kuvikot halál-madárnak.

Kétségtelenül szép számmal akadnak a Rábaközben és a Sokoróalján olyan állatokkal kapcsolatos időjósó vagy hiedelemszövegek, dajkarímek és gyermekrigmusok, amelyek a magyar nyelvterület más részein is hasonló formában vagy tartalommal ismertek. De eddig még senkinek nem jutott eszébe, hogy ilyen szellemes csoportosításban adja a gyerekek kezébe azokat. Viszont ugyan ki tudja azt másutt, hogy miért csúfolják „golyások”-nak a gyirmótiakat, „ürgés”-nek a kunszigetieket és „csikó lábú”-nak az öttevényieket? Ezek a falucsúfolók olyan kitalált vagy valóban megtörtént komikus eseteken alapulnak, melyek felidézése igazán nem az ellenségeskedést gerjeszti, hanem a helyhez kötődést, az együvé tartozást, az otthonosság érzését erősíti.

E kedves és szellemes, szórakoztatva tanító gyűjtemény külön érdeme, hogy a játékdalok, rigmusok nyelvjárásban szólalnak meg. (Aki nem érti meg első olvasásra, hallásra, az megtalálja a kötet végi szójegyzékben a köznyelvtől eltérő tájnyelvi vagy régies kifejezéseket.) Meggyőződésem, hogy az anyanyelv és a tájnyelv minden nemzeti kultúra alapja. Hazaszeretetre nem lehet törvényerejű rendeletekkel nevelni, csak a közvetlen környezetünk, kultúránk szeretetével. Tehát az a gyermek, aki az előző nemzedékek életét csak elavult, kidozársra ítélt lommak érzi, szülei, nagyszülei hagyományában nem ismeri fel az értéket (másképp fogalmazok: aki játékokon és humorral teli anyanyelven keresztül nem nevelődik bele a helyi hagyományokba.) felnőttként nem lesz sem lokálpatrióta, sem pedig jó hazafi. Szépen

és mély bölcsességgel öntötte ezt az érzést versbe Radnóti Miklós:

*„Nekem szülőházam itt e lángoktól ölelt
kis ország, messze ringó gyermekkorom világa...*

...
*Itthon vagyok, s ha néha lábamhoz térdepel
egy-egy bokor, nevét is, virágát is tudom,
tudom, hogy merre mennek, kik mennek az úton...*”

De nemcsak a gyökerek, a nyelv és kultúra ismerete, tudása, azaz az otthonosság érzésének megteremtése miatt van szükségük az efféle „ősdi” tudásra a mai, technika által kitágított világban élő gyerekeknek. Hanem azért is, mert nagy szükségük van az emberi szóra, a mesére és a humoros nyelvi játékokra. „Szomorú gyermekora nyomaht holtáig viseli, aki úgy nőtt föl, hogy nem volt része bennük. Annak nincs sürgősebb teendője, mint utólag megtanulni, beleélni magát” – írta Kodály Zoltán a magyar gyermekjátékok összefoglaló gyűjteményének bevezetőjében, rögtön hozzátéve azt is, hogy „nevelő nem lehet el e játékok beható ismerete nélkül... mert enélkül nem férközik a gyermek lelkéhez.”

Az itt olvasható – részben gyermeki, részben felnőtt – népi hagyomány régi ugyan, de nem feledésre méltó lom, hanem érték. Rése egy elmúlóban lévő falusi világnak, része szellemi, nyelvi örökségünknek. Gazdagabbak, többek leszünk általa – és egy kicsit otthonosabbak érezzük magunkat ott, ahova születtünk, ahol élünk.

Jó szívvel ajánlom tehát a gyermekekkel foglalkozó felnőttek figyelmébe ezt a nem is „Ősdi állatosdi”-t.

(Magyar Kultúra Kiadó, Győr 2010.)

Küllös Imola



Kőszeg főtere (Debreczeni-Droppán Béla felvétele)

Honismereti Bibliográfia

Bajánsenye a történelmi Őrségben. Írta és összeáll. Szinétár Csaba és mások. Fotó: Szinétár Csaba, Simon Attila, Kemencei Ilona. Kiad. Bajánsenye Önkormányzata. 2009. 27 old.

Edelényi Adél: Népi kultúra. Néprajzi alapismeretek. *Tudás – Kultúra – Társadalom művelődési könyvsorozat.* MMIKL. 2009. 158 old.

Erdélyi Szövetség időszaki kiadványa. Főszerk.: *Lipcey Ildikó.* Bp. 2009. 2. félév. 40 old. – A tartalomról: *Lipcey Ildikó:* Anyanyelvbe bezárva-bezárkózva; *Szász István Tas* írásai; *Gönczi Tamás:* A magyar Erdély és a francia szellem; *Cristoiu, Ion:* Bevezetés az „SRJ, azaz a román titkosszolgálat beszámolója az 1989. decemberi eseményekről” című cikkhez; *Gáll Ernő:* Vádirat és mozgósítás a nacionalizmus ellen; *Lisztóczy László:* Testvére a régieknek – Emlékezés Benedek Elekre; *Medvigy Endre:* Adósságtörlesztés – Szélfúvásban; *dr. Polgárdy Géza:* Száztiz éve született Asztalos Miklós; *Spallér Árpád:* Erdélyi menekültek sajtókiadványai Magyarországon a két világháború között; *Bácsfajné dr. Hévízi Józsa:* Keresztény vállalkozók oroszlán része a trianoni traumából való felépülésben; *Tánczos Vilmos:* A Tatros menti székelyes csángók magyar nyelvismereite II.; *Czikó Árpád:* Horthy Miklós tizenhét évéről, kicsit másképp, mint tanították nekünk; *Bakos István:* Elhunyt dr. Márton János, a Bethlen Alapítvány tiszteletbeli elnöke; *Lipcey Ildikó:* Elhunyt dr. Vekérdi László; *Báthory András* emlékkö-avatás.

Gróf István és mások: A sárvári MDF szervezet 20 éve. Fotók: *Novák Zsuzsa, Tausz István, Gróf István.* Kiad. MDF Sárvári Szervezete. Sárvár 2009. 54 old. – A pártszervezet 1988–2008. közötti történetéről.

Gyurgyák János: Ezzé lett magyar hazátok. A magyar nemzetesme és nacionalizmus története. Osiris Kiadó. Bp. 2007. 660 old.

Gyürki László: Egy lelkipásztor élete: dr. Kozma Ferenc, 1902–1975. Sajtó alá rend.: *Fancsali Andrásné.* Körmend 2009. 88 old.

Helyi érték: kistérségi kalendárium. Szerk.: *Éles Gyuláné,* fotók: *Büki László.* Spatzer Kft. Szombathely 2010. – Írások a celledömölki és sárvári kistérség településeiről.

A Honismereti Mozgalom ötven éve Heves megyében. Szerk.: *Csiffáry Gergely.* Kiadja a Heves Megyei Honismereti Egyesület. Eger 2010. 116 old. – *Csiffáry Gergely:* Bevezető helyetti; *Hajdú Jánosné:* Heves Megyei Honismereti Egyesület helye, szerepe a honismereti mozgalomban; *Szecső Károly:* Ötven éves a Heves megyei honismereti mozgalom; *Cs. Schwalzm Edit:* Múzeum és honismeret; *Misóczi Lajos:* Ötvenöt év a honismeret szolgálatában; *Murányi János:* Emlékek 40 év honismereti munkájáról; *Bárdos Alfonzné:* Helytörténeti munka Belpátfalván; *Sereg József:* Bottyán János; *Molnárné Lizák Ilona:* A kislánai szlovák parasztház; *Csontos Béláné:* Hagyományörzés és az élő múlt továbbvitele Parádon; *Jakab Krisztina:* Hon- és népismeret a Felső-Mátrában; *Somfai Tiborné:* A honismereti, népművészeti táborok szervezéséről; *Nagné Váradi Anna:* Heves Megyei Népművészeti Egyesület.

Horváthné Simon Katalin: A Herzan-könyvtár. Fényképezte.: *Németh József.* A Szombathelyi Egyházmegye *Kincsei I.* Martinus Könyv- és Folyóirat K. Szombathely 2009. 16 old. – Gróf Herzan Ferenc, Szombathely második püspöke (1799–1804) élete és Szombathelyen található híres könyvtára.

Jósa Judit–Kukor Ferenc: Láss csodát! A Nyugat-Dunántúl kulturális turisztikai értékei. B.K.L. Kiadó. Szombathely 2009. 264 old.

A Jurisich Miklós Gimnázium értesítője, 2008–2009. Szerk.: *Keszei Balázs, Keszei Ildikó, Feketéné Pontyos Andrea.* Kőszeg 2009. 194 old.

Keresztúriné Pintér Mária: Táplánszentkereszt a XIII. századtól napjainkig Sajtó alá rend.: *Köbölküti Katalin.* Fotó: *Székely Anikó, Németh Alíz.* Kiad. Táplánszentkereszt község Önkormányzata. Szombathely 2009. 222 old. – A település földrajzi és természeti viszonyairól, a területen egykor fellelhető településekről, a falu címeréről, pecsétjéről, településtörténetéről, templomairól, szakráis emlékeiről, kastélyairól, mezőgazdaságról, néprajzáról, oktatás- és iskolatörténetéről, egyesületeiről stb.

Kocsis Katalin: Nagykanizsa 100 zenei emlékhelye. Czupi Kiadó. Nagykanizsa 2009. 345 old.

Kováts Dániel: „Fény s nagyvilág énnekem Szépalom” A Kazinczy Ferenc emlékhely története és hatása. Kazinczy Ferenc Társaság. Sátoraljaújhely 2009. 272 old.

Kósa Csaba: Hegyháti rapszódia. Bp. 2009. 263 old. – Irodalmi szociográfia Andrásfáról.

A körmendi malmok története. Fotók: *Jámbori Tamás, Móricz Péter.* Körmend Város Önkormányzata. 2009. 24 old.

A körmendi szakoktatás 125 éves története. Szerk.: *Vincze Jenő, Pfneiszli József.* Fotó: *Klemencsics Sándor, Németh Tamás.* Kiad. a Rázsó Imre Szakközépiskola, Szakiskola és Kollégium. Körmend 2009. 124 old.

Körmend sportélete, 1984–2009. *Körmendi füzetek.* Szerk.: *Móricz Péter.* Körmend Város Önkormányzata. 2009. 124 old.

Kővér István: Haladás. Sajtó alá rend. *Köbölküti Katalin.* Szombathelyi MÁV Haladás Vasutas Sportegyesület. Szombathely 2009. 959 old. – A szombathelyi sportegyesület történetéről a HVSE fennállásának 90. évfordulója alkalmából.

A Kőszegi Jurisich Miklós Gimnázium és Középiszkolai Kollégium Jubileumi Évkönyve (1677–2002). Kiadja Jurisich Miklós Gimnázium és Középiszkolai Kollégium Baráti Társasága. Kőszeg (é. n.) 192 old.

Lendvai Kepe Zoltán: Boldogulás Hetésben/Blagor v Hetésu. Hetés falvai a történelem, a néprajz és az ökológiai antropológia tükrében. *Lendvai Füzetek/Lendavski Zveki 20.* Magyar Nemzeti Művelődési Intézet. Lendva 2007. 128 old.

Limes – Melléklet. Főszerk.: *Virág Jenő.* Szerk.: *Zahorán Csaba.* Kiadja Komárom-Esztergom Megye Önkormányzata. Tatabánya 2009. 4. 80 old. – A tartalomról: *Zahorán Csaba:* A rendszerváltás és a kisebbségi kérdés Közép és Kelet-Európában; *Irmanová, Eva:*

Magyar kisebbség Szlovákiában 1989 novembere után: A kisebbségi és a többségi társadalom viszonya; *Binder Mátyas*: „Nép vagy réteg?” – Romák és a rendszerváltás Romániában; *Csörtán Ferenc*: A román rendszerváltás és a nemzeti kisebbségek; *Zahorán Csaba*: Régi konfliktusok, új szereposztás: románok és magyarok a Székelyföldön az 1989-es fordulat után; *Szilágyi Imre*: Demokratikus átalakulás és kisebbségpolitika Horvátországban és Szlovéniában; *Mészáros Zoltán*: Rendszerváltás: esélyek és veszélyek a vajdasági kisebbségek számára.

Limes. Főszerk.: *Virág Jenő*. Szerk.: *Kántor Zoltán*. Kiadja Komárom-Esztergom Megye Önkormányzata. Tatabánya 2009. 4. 104 old. – A tartalomról: *Kántor Zoltán*: Tudományos vagy politikai kérdés a nemzet meghatározása?; *Varga Zs. András*: Nemzet és jogalanyiság; *Losonczi Alpár*: A nemzet, mint megoldás és mint probléma; *Demeter Attila*: Adalékok a nemzetesszeme és a nacionalizmus értelmezéséhez; *Egry Gábor*: Kétséges egység; *Szarka László*: Közös múlt – megosztott történelem: A szembenállás mítosza és tradíciója a kismezeti identitásban; *Mészáros Zoltán*: A nemzeti gondolat a Tito utáni a Tito utáni Szerbiában; *Miskolczy Ámbrus*: A hungarus-tudat a 19. sz.-ban.

Magyarszombatfa: fazekasok földjén. Írta és összeáll. *Kemeneci Ilona* és mások. Fotó: *Homoki Nándor*, *Kemeneci Ilona*, *Simon Attila*. Kiadja Magyar-szombatfa község Önkormányzata. 2009. 23 old.

Majtényi György: K-vonal – Uralmi elit és luxus a szocializmusban. Nyitott Könyvműhely. Bp. 2009. – A szocialista elit életmódváltozásai.

Merklin Tímea: 50 éves a Szombathelyi Erkel Kórus (1959–1009). Kiad. Szombathelyi Város Erkel Kórus Egyesület. Szombathely 2009. 18 old.

Mészáros T. László: Szeretettel vár Kőszeg és az Írottó Natúrpark. Kőszeg 2009. 127 old.

Nádasdy Lajos: Dömlök és apátság az Árpád-házi uralkodók korában. Szerzői. Celdömlök 2009. 72 old.

Németh László Imre: Mindszenty megvalósult álma: a Santo Stefano Rotondo és a Szent István Ház Szt. István Társ. Bp. 2009. 224 old.

Öllös László: Az egyetértés konfliktusa. A Magyar Köztársaság alkotmánya és a határon túli magyarok. Fórum Intézet. Somorja 2008. 160 old.

Összeköttetés föld fölött és föld alatt: a Győr-Szombathely és Szombathely–Hévíz között 400 kV-os távvezeték régészeti kutatásai 2003–1009. Szerk.: *Ilon Gábor*, *Kvassay Judit*. A. Tudományos-népszerűsítő füzetek I. Kult. Örökségvédelmi Szakszolg. Szombathely – Bp. 2009. 40 old.

Papp Júlia: Bitniz Lajos és a régiségtudomány. Balassai. Bp. 2009. 143 old. – A könyv a jáki születésű (1790–1871) szombathelyi paptanár szerteágazó munkásságának azon területeit vizsgálja, melyek kapcsolatba hozhatók a régészet, az építészet, az ipar- és képzőművészet tárgykörébe tartozó emlékek kutatásával, ismertetésével, összegyűjtésével és megőrzésével. Életéről és régészeti gyűjteményéről is.

Partium. A Partiumi és Bánáti Műemlékvédő és Emlékhely Társaság honismereti lapja. Szerk.: *Dukrét Géza*. Nagyvárad 2010. 1. sz. 36 old. – *Dukrét Géza*: A XV. Partiumi Honismereti Konferencia; *Dukrét Géza*: Beszámoló a PBMET XV. konferenciáján; *Dukrét Géza*: Laudatio Szabó István tiszteletére; *Kiss Zoltán*: Laudatio Erdei János tiszteletére; *Ujj János*: Laudatio dr. Vajda Sándor tiszteletére; *Jakab Rita*: Laudatio Hitter Ferenc

tiszteletére; *Dukrét Géza*: 250 éve született Kazinczy Ferenc; *Wanek Ferenc*: A két hadi csata története; *Egyed Akos*: Az Erdélyi Múzeum-Egyesület előzményei és megalakulása; *Kupán Árpád*: Mozzanatok Dobra és református egyháza történetéből; *Dukrét Géza*: Pusztuló műemlékeink; *Csorba Csaba*: Kastélyok és kúriák sorsa a XX. században; *Halász Péter*: Száz esztendeje született Morvay Péter, az Ecsedi-láp kutatója; *Harangozó Imre*: Szent királyok – ortodox freskók (A hungarus tudat emlékei középkori ortodox templomokban, Erdély és Magyarország határvidéken); dr. *Vajda Sándor*: Barabás Miklós oltárképei a borosjenői római katolikus templomban; *Horber Pál Gáspár*: Dr. Balogh Ernő és a mezővárosi Csárán cseppkőbarlang; *Tócsi Erika*: Első irodalmi Nobel-díjasunk lehetett volna... Herczeg Ferenc; *Krestyán Ilona*: Temesvár társadalmi és kulturális helyzetkép a két világháború között; *Jancsó Árpád*: Temesvár vízerőműve, a turbina – Százéves működő ipari műemlékünk; *Fazekas Lőránd*: Egy különös népi alkotás – a türeleműveg.

Révész Tamás Repülőter az Alpoknál – a szombathelyi katonai repülőter története. Kiadja a HM Zrínyi Kommunikációs Nonprofit Közh. Kft. Bp. 2009. 208 old.

Sajó László: Írottó – emlékkönyv. L'Harmattan. Bp. 2009. 147 old.

Sárközi Judit: Az Őrségtől Göcsejig. Fotók: *Simon Attila* *Vendégváró útikönyvek* Miskolc. Well-Press 2009. 219 old. – A tartalomról: az Őrség történetéről, látnivalóiról, a nemzeti parkról, a népi kismesterségekről, népi építészetéről, Szentgotthárd látnivalóiról, köztük a ciszterci templom és rendházról, a Pével Ágoston Múzeumról, a pityerszeri skanzenről, az őrszentpéteri Árpád-kori templomról, a magyarszombati fazekasházról, Velemér középkori templomáról, a Vendvidék látnivalóiról, a Hármashatár emlékműről, a felsőlendvai gótikus templomról és várról, a Rába völgye látnivalóiról, a rónoki Szent Imre templomról, a kőrmendi Baththyán-kastélyról és Szente Erzsébet templomról, Vasvár látnivalóiról, a mártonhelyi (ma: Szlovénia) Szent Márton-templomról, a szentgotthárdi csata emlékére kialakított nagyfalvai (ma: Ausztria) emlékhelyről, a németújvári várról, az őrségi horgásztavakról stb.

Szalóczi Gábor: A Tátika vár története – a Gersei Pethő család és tátikai váruadalmuk története. Históriai Kötet. Bp. 2009. 169 old.

Székely László: Emlékezés Mikes János gróf szombathelyi megyéspüspökről Szerk., a jegyzeteket összeáll. és az utószót írta *Soós Viktor Attila*. Záró tanulmány: *Bakó Balázs*. A Magyar Nyugat történeti kiskönyvtára II. M. Nyugat Vasszilvágy 2009. 275 old.

Tilesik György: Szombathely kereskedelme és kereskedelmi jelentősége a 19. század első felében. *Archivum Comitatus Castriferrei. Kismonográfiák*: 3. Vas Megyei Levéltár. Szombathely 2009. 231 old. – Szombathely történetéről a római kortól a 18. század végéig, területéről, lakosságáról, városrészéről, hivatal-szervezetéről és kereskedelméről, valamint a zsidóság kereskedelmében betöltött szerepéről.

Trianoni Szemle. A Trianon Kutatóintézet folyóirata. Bp. 2009. 1. sz. 102 old. – *Fábián Gyula*: Közös gondolkodással, közös felelősséggel; *Duray Miklós*: Kilencven évvel ezelőtt ért véget az I. világháború; *Szidropoulos Archimédész*: Obstrukció és összeomlás; *Takaró Mihály*: A szabadkőművesek és Trianon; *Bodonyi Ilona*: Beneš: ki is hát a dekrétumok atyja?; *Skultéty Csaba*:

Beneš szelleme; Edvard Beneš elnöki dekrétumai; *Raffay Ernő*: Beneš, a manipulátor; *Edvard Beneš*: Zűzátok szét Ausztria-Magyarországot; *Raffay Ernő*: Az 1916. évi erdélyi román betörés; *T. Palágyi Márta*: Trianon a magyar középiskolai tankönyvekben; *Jobbágyiné András Katalin*: Hogyan vihettek volna ezt a megoldatlanságot tanítványaim elé?; *Zeke Gyula*: A nemzeti hagyományok ébrentartása az oktatásban.

Trianoni Szemle. A Trianon Kutatóintézet folyóirata. Bp. 2009. 2. sz. 106 old. – *Albert Gábor*: Az utolsó szó jogán; *Skultéty Csaba*: Fiume – kultúrák találkozója; *Sólyom László*: Szeretni egykor közös hazánk egészét!; *Vojko Obersnel*: Rijeka polgármesterének üzenete a „Fiume magyar emlékezet” c. kiállításhoz; *Szidiropulosz Archimédész*: Obstrukció és összeomlás II.; *Popély Gyula*: A csehek és az I. világháború I.; *Duray Miklós*: A jelenben is élő múlt: Edvard Beneš elnöki rendeletei; *Edvard Beneš*: Zűzátok szét Ausztria-Magyarországot; *Tamáskó Péter*: Két nép – két csillagzat alatt; *Fábián Gyula*: Hová lett a szalontai Kossuth szobor? *Paál Sándor*: A gazdaság és az édesvíz-készlet mint megújuló természeti erőforrás a Kárpát-medencében; *Zeke Gyula*: A visszatért harang; *Batta György*: „Nekünk is részünk van a magyar nemzet tragédiájában...” (Rudolf Kučera cseh politológus könyvéről).

Tverdota György: Németh Andor: egy közép-európai értelmiségi a XX. század első felében. Balassi Bp. 2009. 281 old. – A celldömölki születésű író életéről, pályafutásáról.

Urbán Aladár: Batthyánytól Kossuthig: hadsereg és politika 1848 nyarán és őszén. *A Hadtörténelmi Intézet és Múzeum könyvtára*. Budapest. Argumentum, cop. 2009. 404 old.

Vasi Szemle. A Vas Megyei Közgyűlés Tudományos és Kulturális folyóirata. Szerk.: *Gyurácz Ferenc*. Kiadja: Vas Megye Közgyűlés. Szombathely, 2009. 5. 513–644 old. – A tartalomról: Gyermekek és ifjúkor Vas megyében – *Gödi Gabriella* interjúja Gereben Ferencsel; *Széll Kálmán*: Növekvő évek, pisllakoló remények (Családközpontú korrajz, 1943–1954 korabeli levelek alapján); *Balázs Géza*: Bevezető gondolatok Józsa Péter emlékére; *Markó Péter*: Gazdaság és erkölcs; *Kapitány Ágnes* – *Kapitány Gábor*: A jelen kulturális változásainak né-

hány tényezőjéről; *Pusztay János*: A politika jeleinek értelmezése (Felsőoktatás- és tudománypolitika széles és szűk összefüggésben); *Gráfik Imre*: A kultúra muzealizálása – a kiállítás, mint szemiotikai rendszer; *Balázs Géza*: Művelődés és gazdaság; *Voigt Vilmos*: Józsa Péter szemiotikájának időszerűsége; *Balogh Jánosné Horváth Terézia* – *Beszprémy Józsefné*: Szabadrajzú fehérvarrások úrihímzéses vidékünkéről.

Vasi Szemle. A Vas Megyei Közgyűlés Tudományos és Kulturális folyóirata. Szerk.: *Gyurácz Ferenc*. Kiadja: Vas Megye Közgyűlés. Szombathely, 2010. 2. 144 old. – A tartalomról: *Fodor István*: Történelmünk kezdetei; *Véres Péter*: A magyarság szerepe a világtörténelmi jelentőségű ökotípus, a lovasnomadizmus kialakításában az eurázsiai sztyepp övezetben; *Jankovics Marcell*: Ugor hallja, türk látja – muszaj választani?; *Hoppál Mihály*: Ósvallásutató – irányok és eredmények; *Szabó László*: Az oszét nart eposz magyar nyelven; *Ágócs Gergely*: Kazária, avagy a „tükör túldalala” (A magyar folklór észak-kaukázusi párhuzamairól); *Vida Tivadar*: A népvándorláskori régészeti kutatásának új útjai (1989–2009); *Pomozsi Péter*: A nyelvcsalád születése és családfák; *Pusztay János*: A magyar nyelv eredetéről; *Raskó István*: A honfoglaláskor genetikai nyomai; *Pete György*: Paradigmaváltás előtt? (A nemzettudat erősítésével a magyar identitásért)

Vasi Szemle. A Vas Megyei Közgyűlés Tudományos és Kulturális folyóirata. Szerk.: *Gyurácz Ferenc*. Kiadja: Vas Megye Közgyűlés. Szombathely, 2010. 2. 145–268. old. – A tartalomról: *Széll Kálmán*: Mi történt Nemesbődön és Nagyencsen 1919. május 28–19-én; *Kovács Péter*: Stájer-magyar fegyveres együttműködési javaslat 1919-ben; *Lőcsei Péter*: „Nem hevített soha az eredetiség” (Weöres-mozaikok XIX.); *Biró Teofil*: A magyar szakrális fejedelemség problematikájának kritikai jelegű áttekintése; *Kósa Éva-Grasselly Magdolna*: Koraszülöttek szemfenéki megbetegedésének gyakorisága Vas megyében; *Horbulák Zsolt*: A szlovák és magyar történelemtudomány fogalmi és nevezéktani eltérései; *Zátonyi Sándor*: Szabó József, a magyar gabonanesemítés úttörője; *Szelestey László*: Juhászok (Nyugat-magyarországi faragópásztori remekelések) – Vasi Népművészeti Társ. XIII., *Tóth Zsuzsanna*: A Bánffyok a magyar történelemben.

MEGRENDELŐLAP

Megrendelem a HONISMERET című folyóiratot példányban.

Az előfizetési csekket az alábbi címre kérem:

Név: irányítószám:

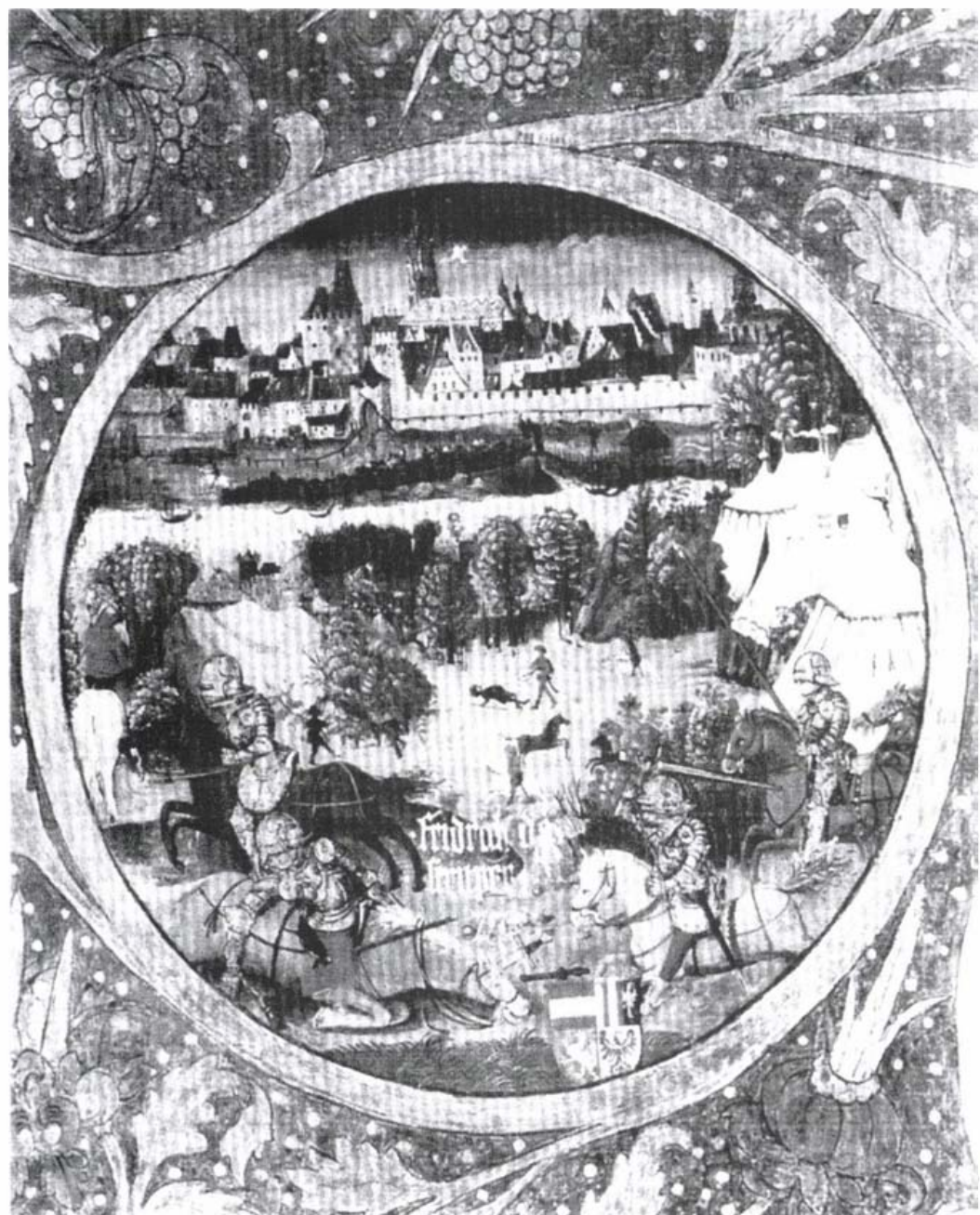
Cím:

Az előfizetés díja egy évre: 1980,- Ft, fél évre: 990,- Ft

A megrendelőlapot kérjük a Honismereti Szövetség címére visszaküldeni:

1370 Budapest, Pf. 364. Tel./fax: 327-77-61

Dátum: aláírás



Wien von der Donauseite um 1490.
Ausschnitt aus dem Babenberger-Stammbaum
Stift Klosterneuburg



Batthyány-kastély, Körmend



A bozsoki Sibrik-kastély parkja (Debreczeni-Droppán Béla felvételei)